

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DIŞ POLİTİKA KRİZLERİNİN TÜRK-RUS
İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ: UÇAK KRİZİ ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

VESİLE MERVE BALI

BURSA- 2022

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**DIŞ POLİTİKA KRİZLERİNİN TÜRK-RUS
İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ: UÇAK KRİZİ ÖRNEĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

VESİLE MERVE BALI

Danışman: Doç. Dr. SEZGİN KAYA

BURSA- 2022

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Vesile Merve Bali

Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı: VII + 133

Mezuniyet Tarihi:/...../ 2022

Tez Danışman: Doç. Dr. Sezgin KAYA

DIŞ POLİTİKA KRİZLERİNİN TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ: UÇAK KRİZİ ÖRNEĞİ

Suriye İç Savaşı kapsamında Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getiren en önemli olay 24 Kasım 2015 tarihinde meydana gelen uçak düşürme vakasıdır. Hatay Yayladağı mevkiinde bir Rus bombardıman uçağının Türk hava sahasını ihlal etmesi ve defalarca uyarılmasına rağmen uyarıları dikkate almayarak ihlale devam etmesinin sonucunda Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmesi neticesinde Türkiye ile Rusya arasında bir dış politika krizi başlamıştır. 1950'li yıllardan beri ilk defa NATO üyesi bir ülkenin Rus uçağını düşürmesi sebebiyle bu hadise Türk ve dünya basınında geniş yer bulmuş ve tedirginlik yaratmıştır. Kriz, Türk-Rus ilişkilerini derinden etkilemiştir. Krizin tamamen çözülmesi yaklaşık 8 ay sürmüştür. Krizi en az hasarla atlatabilmek için taraflar kendi pozisyonlarına göre farklı kriz yönetim tekniklerini benimsemişlerdir. Çalışmada, tarafların krizi yönetirken kullandığı teknikler incelenmiş ve krizin ikili ilişkiler üzerinde yarattığı etkiler değerlendirilmiştir. Çalışma, krizin patlak vermesine sebebiyet veren olayların ele alınması ve Uçak Krizi'nin kriz yönetimi açısından değerlendirilmesi noktasında önemli olacaktır.

Anahtar kelimeler: Uçak Krizi, Kriz Yönetimi, Dış Politika Krizleri, Türk-Rus İlişkileri

ABSTRACT

Name and Surname: Vesile Merve BALI

University: Uludag University

Institution: Social Science Institution

Field: International Relations

Branch: International Relations

Degree Awarded: Master

Page Number: VII + 133

Degree Date:/...../ 2022

Supervisor: Assoc. Prof. Sezgin KAYA

THE EFFECTS OF FOREIGN POLICY CRISIS ON TURKISH-RUSSIAN RELATIONS: EXAMPLE OF FIGHTER JET CRISIS

The most important event that face off Turkey and Russia within the scope of the Syrian Civil War is the plane crash that took place on November 24, 2015. A foreign policy crisis started between Turkey and Russia in consequence a Russian bomber aircraft violated Turkish airspace in Hatay Yayladağı region and continued the violation despite being warned many times and then was shot down by the Turkish Air Force. As a NATO member country shot down a Russian plane for the first time since the 1950s, this incident took place widely in the Turkish and world press and caused uneasiness. The crisis has deeply affected Turkish-Russian relations. It last about 8 months the crisis to be completely resolved. In order to overcome the crisis with the least damage, the parties have adopted different crisis management techniques according to their own position. In the study, the techniques used by the parties in managing the crisis were examined and the effects of the crisis on bilateral relations were evaluated. The study will be important in terms of addressing the events that led to the outbreak of the crisis and evaluating the Fighter Jet Crisis in terms of crisis management.

Keywords: Fighter Jet Crisis, Crisis Management, Foreign Policy Crisis, Turkish-Russian Relations.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: KRİZ KAVRAMI VE KRİZ YÖNETİMİ

1. KRİZ NEDİR?.....	5
1.1. ULUSLARARASI KRİZLER VE DIŞ POLİTİKA KRİZLERİ.....	8
1.2. ULUSLARARASI POLİTİKADA KRİZ DALGALARI.....	14
2. KRİZLERİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	18
2.1. TARAFLAR ARASI FAKTÖRLER.....	18
2.2. TARAFLARIN İÇ ÖZELLİKLERİ.....	20
2.3. DURUMSAL ÖZELLİKLER.....	23
2.4. LİDER.....	27
2.5. MEDYA VE İLETİŞİM.....	29
3. KRİZ EVRELERİ.....	31
4. KRİZ YÖNETİMİ.....	32
4.1. SALDIRGAN KRİZ YÖNETİM STRATEJİLERİ.....	35
4.1.1. ŞANTAJ.....	35
4.1.2. SINIRLI TERSİNE ÇEVİRİLEBİLİR İNCELEME.....	36
4.1.3. KONTROLLÜ BASKI STRATEJİSİ.....	37
4.1.4. OLDUBİTTİYE GETİRME STRATEJİSİ.....	38
4.1.5. YIPRATMA STRATEJİSİ.....	39
4.2. SAVUNMACI KRİZ YÖNETİM STRATEJİLERİ.....	40
4.2.1. ZORLAYICI DİPLOMASİ.....	40

4.2.2. SINIRLI TIRMANDIRMA STRATEJİSİ.....	43
4.2.3. MİSİLLEME STRATEJİSİ.....	43
4.2.4. YETERLİLİK TESTİ STRATEJİSİ.....	44
4.2.5. SINIR KOYMA STRATEJİSİ.....	45
4.2.6. TAAHHÜTLERİN YERİNE GETİRİLMESİ STRATEJİSİ.....	45
4.2.7. ZAMAN KAZANMA STRATEJİSİ	46

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ÇERÇEVDE TÜRK- RUS İLİŞKİLERİ

1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK- RUS İLİŞKİLERİ.....	48
2. TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE TEMEL SORUN ALANLARI.....	56
2.1. BOĞAZLAR MESELESİ.....	56
2.2. GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİ NÜFUZ MÜCADELESİ.....	58
2.2.1. AZERBAYCAN.....	60
2.2.2. ERMENİSTAN.....	62
2.2.3. GÜRCİSTAN.....	63
2.3. ORTA ASYA NÜFUZ MÜCADELESİ.....	65
2.4. ALTERNATİF BORU HATLARI PROJELERİ.....	68
2.5. ÇEÇEN- KÜRT MESELELERİ.....	72
2.6. SURİYE SORUNU.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2015 UÇAK KRİZİ VE TÜRK- RUS İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

1. KRİZ ÖNCESİ DÖNEM.....	84
1.1. ANGAJMAN KURALLARININ DEĞİŞTİRİLMESİ.....	86
1.2. RUSYA'NIN SURİYE'DE HAVA HAREKATLARINA BAŞLAMASI.....	89
2. KRİZ DÖNEMİ.....	91

2.1. TARAFLARIN KRİZE YAKLAŞIMLARI VE ÖZÜR MESELESİ.....	95
2.2. RUSYA’NIN KRİZE TEPKİSİ.....	98
2.3. UÇAK KRİZİNDE KULLANILAN KRİZ YÖNETİM TEKNİKLERİ.....	102
2.4. TÜRKİYE’NİN DEĞİŞEN GÜVENLİK GÜNDEMİ.....	106
3. YUMUŞAMA EVRESİ	110
4. KRİZ SONRASI DÖNEM.....	112
4.1. FIRAT KALKANI OPERASYONU.....	113
4.2. YAPTIRIMLARIN KALDIRILMASI VE S – 400 SAVUNMA SİSTEMLERİ...	115
SONUÇ.....	117
KAYNAKÇA.....	123

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BLACKSEAFOR: Black Sea Naval Co-operation Task Group / Karadeniz Donanma
İşbirliği Görev Grubu

BM: Birleşmiş Milletler

BOP: Büyük Orta Doğu Projesi

BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan

İŞİD: Irak Şam İslam Devleti

KAF-DER: Kafkas Dernekleri

KEK: Karma Ekonomik Komisyon

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

NATO: North Atlantic Treaty Organization/ Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

ÖSO: Özgür Suriye Ordusu

PKK: Partiya Karkerên Kurdistanê/ Kürdistan İşçi Partisi

PTT: Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğu

PYD: Partiya Yekîtiya Demokrat/ Demokratik Birlik Partisi

RF: Rusya Federasyonu

TANAP: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı

TİKA: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TÜRKSOY: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

STA: Serbest Ticaret Anlaşması

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ŞİÖ: Şanghay İşbirliği Örgütü

SUK: Suriye Ulusal Konseyi

YPG: Yekîneyên Parastina Gel/ Halk Savunma Birlikleri

GİRİŞ

Buldukları coğrafya itibariyle uzun yıllar boyunca etkileşim halinde olan Türk ve Rus halklarının tarihi ve kültürel bağları eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Bu sebeple iki devlet arasındaki ilişkiler tarihi süreç içerisinde geniş yer kaplamaktadır. Rusya ve Türkiye önemli bölge aktörlerindedir. Rus Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu dönemleri dahil olmak üzere genel ilişkiler incelendiğinde işbirliği alanları bulunmakla birlikte genelde rekabet halinde oldukları görülmektedir. Rekabet durumunun temel sebebi jeopolitik unsurlardır. Jeopolitik unsurlar, tarafların genel devlet politikalarını ve bölge ülkeleri ile ilişkilerinde izleyecekleri politikalarını derinden etkilemektedir. Her iki aktörün aynı coğrafyada etkinlik göstermek istemesi sebebiyle aralarında jeopolitik bir mücadele ortaya çıkmaktadır. Bu mücadele, tarafları zaman zaman karşı karşıya getirmektedir.

Suriye İç Savaşı, Türkiye ve Rusya'nın farklı tarafları desteklemeleri sebebiyle karşı karşıya kaldıkları bölgesel bir sorundur. 911 kilometrelik sınırı ile Türkiye, Suriye'de oluşan bir karışıklıktan en çok etkilenen devletlerin başında yer almaktadır. Suriye-Türkiye sınırında Rusya ile yaşanan Türk hava sahası sınır ihlalleri sebebiyle Türk-Rus ilişkileri bu durumdan fazlasıyla etkilenmiştir. Bu çalışmada 24 Kasım 2015 tarihinde Rus bombardıman uçağının Hatay Yayladağı mevkiinde defalarca uyarılmasına rağmen ihlali sonlandırmaması sonucu angajman kuralları gereği Türkiye tarafından düşürülmesi ve yaşanan olayın Türk-Rus ilişkilerine etkileri ele alınmıştır. Bu çerçevede tarafların 2015 Uçak Krizi'ne yaklaşımlarının kriz yönetimi açısından nasıl değerlendirildiği ve krizin ikili ilişkileri hangi yönde etkilediği şeklinde sorular cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Tez 3 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kriz kavramı teorik açıdan ele alınmıştır. Bu çerçevede kriz kavramı açıklanarak yaşanan bir hadisenin kriz olarak tanımlanabilmesi için gereken hususlar anlatılmıştır. Çalışmanın konusu itibariyle Türkiye ile Rusya arasında yaşanan olay bir dış politika krizi olarak kategorize edilmektedir. Bu bağlamda uluslararası krizler ve dış politika krizleri detaylı bir şekilde açıklanarak aralarındaki farklar ele alınmıştır. Krizlerin mahiyetini ve derinliğini etkileyen birtakım faktörler mevcuttur. Etkili bir kriz yönetimi için bu faktörlerin göz önüne alınarak adımlar atılması krizden en az hasarla çıkmak noktasında önemlidir. Bu sebeple tezin birinci

bölümünde krizleri etkileyen faktörlere yer verilmiştir. Krizler temel değerlere tehdit oluşturan durumsal değişikliklerdir. Krizlerin çıkmasına çoğu zaman engel olunamamaktadır. Bu sebeple önemli olan, etkili bir kriz yönetim programı benimsemektir. Genel çerçevede bir krizin ortaya çıkması durumunda yapılması gerekenleri oluşturan kriz yönetimi ele alınarak, kriz yönetimi esnasında kullanılabilecek kriz yönetim tekniklerine yer verilmiştir. Çalışmada Alexander L. George'un "Savaştan Kaçınmak" isimli eserinde ortaya koyduğu saldırgan ve savunmacı kriz yönetim teknikleri baz alınmıştır.

İkinci bölümde; Türk-Rus ilişkilerinde tarihsel arka plan incelenerek ikili ilişkilerdeki temel sorun alanları ele alınmıştır. Çünkü Türkiye ile Rusya arasında çıkan krizi sadece yaşanan olay bazında ele almak eksik değerlendirmeye sebep olacaktır. İkili ilişkilerin geçmişi ilişkilerin geleceğini etkilemektedir. Bu sebeple imparatorluk zamanlarından itibaren dönemlerden kısaca bahsedilerek temel sorun alanları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda iki ülke arasındaki tarihsel sorun alanlarından belki de en eskisi olan Boğazlar Sorunu anlatılmış ardından Güney Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri sorun alanlarına yer verilmiştir. Sözü geçen sorunları takiben alternatif boru hatları projeleri, Çeçen-Kürt meseleleri ve Suriye Sorunu incelenmiştir. Temel sorun alanlarından da anlaşıldığı gibi Türkiye ile Rusya arasında rekabet alanlarının çoğunlukta olduğu görülmektedir. Özellikle çalışmanın konusunu yakından ilgilendiren Suriye Sorunu son yıllarda Türkiye-Rusya gündemini çokça meşgul eden konulardan biri olmuştur. Öyle ki Rusya ile Türkiye arasında doğrudan bir sorun alanı olmamasına rağmen Rusya'nın Suriye İç Savaşı'nda etkin bir aktör olarak faaliyet göstermesi sebebiyle Türkiye ile aralarında böyle bir kriz patlak vermiştir.

Üçüncü bölümde 24 Kasım 2015 tarihinde patlak veren kriz ve krizin Türk-Rus ilişkileri üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır. Uçak krizi; kriz öncesi dönem, kriz dönemi, yumuşama dönemi ve kriz sonrası dönem şeklinde dört ana bölümde ele alınmıştır. Üçüncü bölümün ilk başlığında krizin nasıl bir ortama doğduğundan, uçağın düşürülmesine sebebiyet veren olaylardan ve kriz öncesi ikili ilişkilerin mahiyetinden bahsedilmiştir. Kriz öncesi dönemde normal dönemler ile kıyaslandığında daha fazla tehdit hissedilmektedir. Bu nedenle öncelikle Türkiye'nin tehdit hissetmesi sebebiyle angajman kurallarını değiştirmesi

ve Rusya'nın Suriye'de hava hareketlarına başlaması ile birlikte Uçak Krizi'ne neden olan süreç açıklanmıştır.

Kriz dönemi krizin tırmanma evresidir. Bu bölümde uçağın düşürülmesi ile başlayıp Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e gönderdiği mektupla birlikte krizin yumuşama evresine geçildiği döneme kadar meydana gelen olaylar anlatılmaktadır. Bu çerçevede olayın yaşanmasının ardından taraflarca verilen ilk tepkiler, röportajlar ve demeçler incelenmiştir. Bunlarla birlikte tarafların savunmaları, olaya yaklaşımları ve ileri sürdükleri tezlerden bahsedilmiştir. Tarafların hangi kriz yönetim tekniklerini kullandıkları saptanmış, krizi yönetirken hangi araçların kullanıldığı irdelenmiştir. Kriz yönetim teknikleri saptanırken saldırgan ve savunmacı kriz yönetim stratejilerinden istifade edilmiştir. Krizin yumuşama evresinde ise ilişkilerin normale dönmesi için atılan adımlardan biri olan söz konusu mektubun gönderildiği dönemden itibaren Türkiye'de meydana gelen 15 Temmuz başarısız darbe girişimine karşı Rusya'nın verdiği aktif destek ile birlikte krizin aşılmasına kadar olan süreç anlatılmaktadır. Kriz sonrası dönemde ise Uçak Krizi'nin aşılmasının ve ilişkilerin normale dönmesinin Türkiye ile Rusya üzerinde ne gibi etkilere sebep olduğu incelenmiş ve krizin sonuçları değerlendirilmiştir. Ayrıca Rusya ile ilişkilerin düzelmesinin ardından Türkiye'nin değişen güvenlik konsepti sebebiyle attığı ilk adımlardan bahsedilmiştir.

Çalışma özü itibarıyla bir vaka analizi şeklinde kurgulanmıştır. Bu metodolojinin seçilmesinin sebebi yaşanan bir olayın derinlemesine incelenerek olayın sebeplerinin, sonuçlarının ve ilişkilere etkilerinin tartışılacak olmasıdır. Çalışmada ayrıca içerik ve söylem analizi de yapılmaya çalışılmıştır. 1950'li yıllardan beri ilk defa NATO üyesi bir ülke Rus uçağını düşürmüş ve sonucunda böyle bir kriz yaşanmıştır. Türkiye'yi derinden etkileyen bu kriz genelde ekonomik yönlerden ele alınmıştır. Çalışmanın önemi, yaşanan krizin kriz yönetimi çerçevesinde ele alınması ve ikili ilişkilere etkilerinin incelenmesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: KRİZ KAVRAMI VE KRİZ YÖNETİMİ

Kavram olarak kriz ifadesi birçok farklı alanda kendine geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Tıp, ekonomi, psikoloji, siyaset bilimi, tarih ve uluslararası ilişkiler bu alanlardan sadece birkaçıdır. Hangi alan olduğu fark etmeksizin insanın beyninde uyandırdığı ilk etkiler gerginlik, bunalım, buhran gibi olumsuz ifadeler olmaktadır. Bu yüzden içinde bulunulan bu durumdan hızla çıkılmak istenmektedir. Bu da ancak etkili ve verimli bir kriz yönetimi ile olmaktadır.

Devlet güvenliğine ilişkin krizler eski çağlara kadar dayanmaktadır. Devlet olarak kendini güvende hissetmenin yolunu güçlü silahlı kuvvetlere sahip olmaya dayandıran klasik güvenlik anlayışı uzunca bir süre hüküm sürmüştür. Bunun sebebi uluslararası sistemin devlet kaynaklı inşa edilmesidir. Ayrıca tehditlerin sadece askeri kaynaklı olabileceği ve güvenlik kavramının da sadece devlet ile ilişkilendirilebileceği bu sistemin ve klasik güvenlik anlayışının bir ürünüdür. Soğuk Savaş süresince de klasik güvenlik anlayışının hüküm sürdüğü görülmektedir. Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte çift kutuplu düzen sona ermiş ve uluslararası ortamda değişimler başlamıştır. Artan terör saldırıları, ekonomik krizler, tabiatla ortaya çıkan zararlardan kaynaklanan çevresel krizler hakim güvenlik anlayışını sorgulamaya itmiştir. Küreselleşmenin de etkisiyle güvenlik kavramının yeniden kavramsallaştırılması ve güvenlik tanımının genişlemesi gündeme gelmiştir.¹ Bu çerçevede askeri güvenlik ile birlikte güvenlik kavramı genişleyerek insan güvenliği, çevresel güvenlik, sağlık güvenliği, gıda güvenliği gibi kavramlar politika gündemine eklenmiştir. Yani Soğuk Savaş sonrası kolektif güvenlik anlayışından uzaklaşarak çeşitlenmeye ve derinleşmeye gidilmiştir. Güvenlik sektörünün genişlemesi ile birlikte güvenliği tehdit edecek unsurlarda da çoğalma beklenecektir. Bu sebeple ortaya çıkan problem ve tehditlerin yol açtığı krizlere karşı hazırlıklı olunmalı, önlem alınmalı ve krizler

¹ Hans Günter Brauch, “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s. 1-47.

çıkacağı takdirde en kısa zamanda bertaraf edilmelidir. Bunun yolu iyi bir kriz yönetiminden geçmektedir. Çünkü iyi yönetilmeyen bir kriz ülke için ağır sonuçlar doğurabilir. Ayrıca bu sadece o ülkeyi değil bölgedeki diğer ülkeleri hatta krizin mahiyetine göre küresel çapta bütün ülkeleri ilgilendirebilir. Bu sebeple krizler çok iyi analiz edilmeli ve uygun kriz yönetim teknikleri geliştirilmelidir.

Bu bölümde çalışmanın kuramsal ve kavramsal çerçevesi çizilerek öncelikle kriz kavramı açıklanacak ve ardından kriz yönetimi ve kriz yönetim teknikleri ele alınacaktır.

1. KRİZ NEDİR?

Kriz kelimesi Fransızca buhran anlamına gelen “crise” kelimesinden dilimize geçmiştir.² Ancak etimolojik olarak Eski Yunan dili kökenli olup, karar vermek, ayırmak, yargılamak ya da hastalık sürecindeki dönüm noktası anlamlarına gelmektedir.³ 1600’lü yıllardan itibaren sağlık alanı ile birlikte diğer alanlarda da kullanıma başlandığına rastlanmıştır. Oxford Sözlük krizi; zor ve güç dönemler olarak tanımlamıştır.⁴ Türk Dil Kurumu (TDK) Güncel Türkçe Sözlük kriz kelimesini farklı alanlarda tek tek tanımlamıştır. Tıp alanında; bir organda birdenbire ortaya çıkan fizyolojik bozukluk, ekonomi alanında; çöküntü, psikoloji alanında; bir kimsenin yaşamında görülen ruhsal bunalım, sosyal bilimlerde ise; bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran olarak tanımlamaktadır. Hangi alanda olursa olsun verilen tanımlamalar diğer alanlardaki tanımlamalar ile ortak öğeler taşımaktadır. Açıklanan ifadelerden hareketle kriz; olağan akışın bir sebeple aniden kesintiye uğramasını işaret etmektedir. Ayrıca kriz durumları acele cevaplar vermeyi ve çabuk kararlar almayı gerektirir. Aniden ortaya çıktığı için önceden sezilmesi ve beklenmesi güç bir durumdur. Ancak bazı krizlerin oluşum sürecinde uyarı sinyalleri

² Türkçe Etimoloji Sözlüğü, Krisis, e.t. 04.01.2022, <https://www.etimolojiturkce.com/arama/krisis>.

³ Online Etymology Dictionary, Crisis, e.t. 04.01.2022, <https://www.etymonline.com/search?q=crisis>.

⁴ Miranda Steel, “Crisis”, *Oxford Wordpower Dictionary*, Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 161.

görülebilmektedir. Bu sinyallerin ivedilikle algılanması ve doğru analiz edilmesi gerekir. Bu da iyi organize edilmiş bir kriz yönetimi ile mümkündür.

Krizler bir sistemin, kuruluşun, devletin veya herhangi bir oluşumun temel değerlerini ya da üst düzey hedeflerini tehdit eder. Bu durum karar vericiler üzerinde bir baskı yaratır. Çünkü kısa zamanda, doğru ve yerinde karar vermeleri beklenir. Bütün bu sebeplerin de etkisiyle krizler; insanlar, kuruluşlar, devletler veya hükümetler arasındaki ilişkileri karmaşık hale getirip bir düzensizlik hali yaratabilir. Bu süreçte gelişen olaylar krizleri olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu nedenle bilgi akışı, bilgilerin analizi ve değerlendirilmesi çok önemlidir.

Krizler değişik yapılarda ve şekillerde meydana gelebilir. Ülkeler arası çeşitli uyumsuzlıklardan meydana gelebilen güvenlik krizleri, ekonomik krizler, diplomatik ve siyasi krizler bunlardan sadece birkaçıdır. Ayrıca ülkeler arası olabileceği gibi ülkelerin kendi içlerinde de ortaya çıkan bazı güç dönemler olabilmektedir. Örneğin savaşın yeni şekli olarak ortaya çıkan ülke içi çatışmalar ülkenin huzurunu bozup, sebep oldukları istikrarsızlık yüzünden meydana gelen göçler ile hem bu çatışmaların çıktığı ülkeyi etkilemekte hem de komşu ülkelerin iç huzuruna ve istikrarına olumsuz tesir etmektedir. Örneğin 2011'de başlayan Suriye İç Savaşı bölge ülkelerinin güvenliklerine tehdit oluşturarak bölgedeki istikrar üzerinde birtakım olumsuzluklara sebep olmuş ve çatışmalardan kaynaklanan göç dalgası ile bir göçmen krizi başlatmıştır. Ülke içi çatışmalara ek olarak son yıllarda terörizmde dünya genelinde bir artış gözlemlenmektedir. Terör saldırıları ve çatışmaları da ülkelerin huzurunu ve istikrarını bozup düzensizlik yaratan kriz konularının başında gelmektedir. İnsan kaynaklı çıkan kazalar, sel, deprem, tsunami gibi doğal afetler, teknolojinin ilerlemesi ile teknoloji kaynaklarında meydana gelen aksamalar ve son iki yıldır aşına olduğumuz küresel çapta krize dönebilen hastalıklar kriz yaratabilen durumlardan bazılarıdır.

Tarihin bütün dönemlerinde özellikle güvenlik tehditlerinden kaynaklanarak çıkan krizlerin, dünya siyasetinde bir olgu olarak kendilerine yer bulması 1960'lara rast

gelmektedir.⁵ Bu tarihlerde ortaya çıkmasının sebebi ise kriz kavramının yerine kullanılabilir çatişma, savaş gibi kavramların bulunmasıydı. Bu kavramların hepsi birbiri ile ilişkili kavramlardı. Ancak kriz olgusunun net olarak karşılığını vermiyorlardı. Aralarında farklar bulunmaktaydı. Bu sebeple öncelikle savaş, çatişma ve kriz gibi kavramları tanımlamaya ve aralarındaki farkı anlamaya ihtiyaç vardır.

Çatişma kavramı insanlık tarihinin en eski dönemlerinden beri var olmuş bir kavramdır. Bireyler arasında veya aileler, boylar, kabileler arasındaki ilişkilerde zaman zaman ortaya çıkan bir uyuşmazlık durumudur. Siyasi anlamda çatişma ise iki ya da daha fazla grubun düşmanca hareketlerle baskı unsurları kullanarak karşı tarafı kontrol altına alma çabasıdır.⁶ Çatişma kavramı; kriz, savaş ve sürüncemede kalmış çatişmalar ile birlikte ayaklanma, isyan, devrim ve başkaldırı gibi kavramları da içinde barındırır.⁷ Uluslararası çatişma ise küresel sistem içerisinde var olan bağımsız üyelerin yani resmi olarak bağımsız devletlerin; kendi aralarında veya bu devletlerin siyasi, ekonomik, dini, sosyal veya etnik olarak organize olmuş devlet dışı aktörler ile arasında oluşan düşmanca davranışları içerir. Bu düşmanca davranışlar fiziksel veya sözlü tehdit, ekonomik yaptırımlar, siyasi veya diplomatik boykotlar, psikolojik savaş ya da küçük çaplı kazalardan, ağır çarpışmalara veya büyük çaplı savaşlara kadar uzanmaktadır. Michael Brecher uluslararası çarpışmaları; sürüncemede kalmış çatişmalar, savaşlar ve krizler olarak üçe ayırmıştır.

Sürüncemede kalmış çatişmalar; sürekli ve yoğun bir şekilde devam eden savaş hali içerisinde düzensiz bir şekilde meydana gelen çatişmalardır.⁸ Taraflar arasında uzunca bir süre devam eden düşmanca davranışlar bütünüdür. Ayrıca sürüncemede kalmış çatişmalar belirli bir zamanda meydana gelen spesifik olaylar değildir; bir süreçtir. 1947' den beri süregelen Hindistan- Pakistan çatişması veya Arap- İsrail çatişmalarını bu konuya örnek gösterebiliriz.

⁵ Michael Brecher, *Crises in World Politics: Theory and Reality*, England: Pergamon, 1993, ss. 8.

⁶ Michael Brecher, *International Political Earthquake*, Ann Arbor:University of Michigan Press, 2008, ss. 6.

⁷ a.g.e

⁸ a.g.e

Savaş; devletlerin arasında ortaya çıkan, düzenli askeri kuvvetlerin çarpıştığı ve on iki aylık bir süreç içinde en az 1000 askerin çarpışmalar sonucu hayatını kaybettiği devamlı bir çatışma halidir.⁹

Krizler ise genellikle; askeri düşmanlıklar ortaya çıkmadan önce meydana gelen olaylar, hareketler ve çevresel değişiklikler olarak açıklanırlar.¹⁰ Ancak literatürde herkesin üzerinde hem fikir olduğu net bir tanım bulunmamaktadır. İlgilenilen ve çalışılan alanlara göre kriz kavramına eklemeler ve çıkarmalar yapılmakta ve böylelikle tanımı farklılaşmaktadır.

1.1. ULUSLARARASI KRİZLER VE DIŞ POLİTİKA KRİZLERİ

Uluslararası ilişkiler literatüründe kriz söz konusu olduğunda bu bir durum değişikliği olarak görülür. Ancak bu durum değişikliği normal sürecin dışında var olan ve aniden ortaya çıkan bir değişikliktir. Kriz durumu bir savaş durumu değildir. Ancak bir barış durumudur da denemez. Kriz savaşın ve barışın ortasında bir yerde bulunur. Kriz zamanlarını diğer zamanlardan ayıran bazı unsurlar vardır. Örneğin Charles Herman' a göre bu unsurlar “sürpriz”, “tehdit”, ve “kısa karar alma süresi” dir.¹¹ Kriz olarak tanımlanan durum aniden ortaya çıkmalı yani bir sürpriz gibi değerlendirilmelidir. Ortaya çıkan durum yüksek öncelikli değerlere tehdit oluşturmalıdır. Ayrıca karar mercilerini harekete geçirmeli ve kısa zamanda karar almaya zorlamalıdır. Bu özellikler Herman'ın kriz tanımını oluşturmaktadır. Herman için bir durumsal değişikliğin kriz olarak tanımlanabilmesi için bu üç özelliği kendisinde barındırması gerekir. Bazı yazarlar kriz kavramının belirleyici özelliklerine, şartlarına, analiz seviyelerine ilişkin farklı bakış açıları geliştirmiştir. Bu durum da kriz kavramının değişik şekillerde tanımlanmasına yol açmıştır. Ancak öncelikle

⁹ Tim Sweijts, Artur Usanov, Rik Rutten, “Crisis: Definitions and Empirics”, *Hague Centre for Strategic Studies*, (2016), ss. 17- 33.

¹⁰ Brecher, *Crises in World Politics: Theory and Reality*, s. 6.

¹¹ Warren Philips, Richard Rimkunas, “The Concept of Crisis in International Politics”, *Journal of Peace Research*, Cilt. 15, Sayı 3 (1978), ss. 259- 272.

uluslararası krizler ve dış politika krizlerini tanımlayıp aralarındaki farkı ortaya koymak gerekecektir.

Michael Brecher uluslararası krizleri; iki ya da daha fazla devlet arasında askeri hareketlilik anlamında artma eğilimi göstermekle birlikte aralarında düşmanca faaliyetlerin artması ya da bu hareketliliğin şeklinin değişmesi sonucu ilişkilerinin bozulması ve bu durumun uluslararası sistemin yapısını tehdit etmesi şeklinde tanımlar.¹² Bu düşmanca faaliyetler bir davranış veya olay tarafından tetiklenebileceği gibi yazılı veya sözlü tehdit edici ifadeler gibi siyasi eylemlerden, diplomatik ilişkilerin kesilmesinden, ekonomik faaliyetlerden, ticari ambargolardan veya askeri faaliyetlerden kaynaklanabilir. Bu askeri faaliyetler doğrudan bir askeri saldırı içerebileceği gibi; askeri kıtaların intikali gibi şiddet içermeyen veya o devletin müttefik devletine ya da bağımlı devletine karşı dolaylı yoldan şiddet içeren bir şekilde olabilir. Bununla birlikte devletlerin rejimlerine ya da iktidarlarına karşı çıkan isyanlar sayesinde de uluslararası krizler başlayabilir. Ayrıca uluslararası ortamda meydana gelen bazı teknolojik ve jeopolitik değişmelerin ortaya çıkması mümkündür. Bu değişmeler bazı devletlerin temel değerlerini ve hatta bağımsızlıklarını koruma konusundaki kapasitelerinde zayıflamaya yol açabilir ve bu durum bir uluslararası krize sebep olabilir.¹³ Bunların sonucunda devletler arası ilişkilerde bozulmalar ortaya çıkar, aralarındaki gerilim normalden daha yüksek bir düzeye yükselir ve bir karmaşıklık hali vukuu bulur. Daha da ilerlediği takdirde uluslararası sistemin yapısını tehdit eder hale gelir. Başka bir deyişle uluslararası kriz bir devletin herhangi bir uluslararası aktör ile ilişkilerinde savaş ya da barış süreçlerinin kesintiye uğradığı bir noktadır.¹⁴

Dış politika krizleri; düşmanca bir hareket, savaş ya da barış sürecini kesintiye uğratan bir olay ya da çevresel bir değişiklik olarak ve bu değişikliklerin karar vericiler tarafından algılanması ile ortaya çıkar. Bu bir durumsal değişikliktir. Ayrıca dış politika

¹² Brecher, , *International Political Eartquake*, s. 7.

¹³ Michael Brecher, “ Crisis, Conflict, War: State of the Discipline”, *International Political Science Review*, Cilt 17, Sayı 2, ss. 127- 139.

¹⁴ Patrick James, Jonathan Wilkenfeld, “Structural Factors and International Crisis Behavior”, *Conflict Management and Peace Science*”, Cilt 7, Sayı 2 (Spring 1984), ss. 33- 53.

krizini tetikleyen olay, hareket her ne ise bu durum algısaldır.¹⁵ Yani karar vericilerin tetikleyen durumu nasıl algıladığı ile ilgilidir. Michael Brecher' a göre dış politika krizleri bünyesinde şu üç faktörü barındıran krizlerdir. İlk olarak bir ya da daha fazla temel değere karşı bir tehdit bulunmalıdır. Ayrıca bu tehdide karşı cevap verebilmek için kısıtlı bir süreye sahip olunmalıdır. Son olarak da askeri güçlerin bu duruma müdahil olma ihtimallerinin yüksek olması gerekir. Yani savaş çıkma durumu ihtimal dahilinde olmalıdır. Eğer savaş çıkma ihtimali kesinse o artık bir kriz değildir.

Bunlarla birlikte dış politika krizi tanımına ilişkin bazı parametrelerin var olduğu görülmektedir.¹⁶

Bu parametreler şöyledir:

- Krizi tetikleyen olay karar vericiler için dış politika gündemini ilgilendiren bir konuda çıkar.
- Zamanlama açısından aniden ortaya çıkar ve belirli bir zaman diliminde gelişir.
- Karar vericilerin algısında ve temel değer ve önceliklerinde değişiklik yapmaya iter.
- Karar vericiler bu durumu bir risk, tehdit, tehlike veya saldırı olarak algırlar.
- Bu durum karar vericileri kısıtlı seçenekler arasında bir tercih yapmaya ve karar vermeye zorlar.
- Karar vericilerin bu durum karşısında aldıkları kararlar dolayısıyla tehdit hissettiği aktör veya aktörler ile askeri bir çarpışma veya savaşa girme olasılığı olmalı ancak bununla birlikte bu durumun her zaman ortaya çıkmadığını söylemek gerekir.

Bu parametreler ile birlikte askeri ve siyasi krizler dışındaki krizler de analiz edilebilir.¹⁷

¹⁵ Brecher, *Crises in World Politics: Theory and Reality*, s. 3.

¹⁶ Fuat Aksu, "Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, Sayı 59 (2018), ss. 65- 87.

¹⁷ a.g.m., s. 66.

Yukarıda da bahsedildiği gibi temel değerlere olan tehdit algısı, zaman kısıtı ve savaş çıkma ihtimali dış politika krizini tanımlayan şartlardandır. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta, karar vericilerin bu gelişmeler karşısında ortaya çıkan algılarıdır. Krizin çıkması karar vericilerin ortaya çıkan tehdidi nasıl algıladıkları ile ilgilidir. Yüksek dereceli siyasi karar vericinin, dış çevrede ortaya çıkan gelişmeyi tehditkar bir hareket olarak algılaması sonucunda dış politika krizi ortaya çıkar. Karar verici kendisini bu durum dolayısıyla baskı altında hisseder. Dış çevreden algıladığı bu tehditkar durum karar vericileri stres altına sokar. Kısıtlı zaman içerisinde bir cevap vermesi beklenir. Zaten dış politika krizlerinin en önemli belirtilerinden biri karar verme sisteminde ortaya çıkan olağanüstü değişimlerdir.¹⁸ Normal işleyen süreç içerisinde yani rutinde ani değişiklikler meydana gelir. Bu değişikliklerin mahiyetine göre uygun kriz yönetim teknikleri ve birimlerin işleyişe geçmesi gerekir.

Uluslararası krizler ve dış politika krizleri kendi arasında yakından ilgilidir. Aralarındaki bu ilişki krizin seviyeleri şeklinde açıklanabilir. Bir uluslararası kriz; bir veya daha fazla devlet için ilk önce dış politika krizi olarak başlamaktadır.¹⁹ Ardından krizin derinleşmesi ve uluslararası sistemi tehdit eder hale gelmesinden sonra uluslararası krize dönüşmektedir. Yani dış politika krizleri uluslararası krizlerin başlangıcını ifade eder.²⁰ Michael Brecher krizleri iki temel düzey kullanarak incelemektedir. Bu düzeyler mikro; yani aktör düzeyi ve makro; yani sistem düzeyidir. Aktör düzeyindeki krizler dış politika krizlerini ifade etmektedir. Sistem düzeyinde incelenen krizler ise uluslararası krizleri işaret etmektedir. Bu konuya ilişkin Küba Füze Krizi örneğini vermek konuyu daha anlaşılır kılacaktır. 16 Ocak 1962 günü Başkan Kennedy'nin SSCB'nin Küba'ya orta menzilli füze yerleştirdiğini öğrenmesi ile birlikte ABD için bir dış politika krizi başlamıştır. Çünkü SSCB'nin ABD'ye fiziksel olarak yakın bir ülkeye füze yerleştirmesi Başkan Kennedy tarafından ABD'nin temel değer ve çıkarlarına bir tehdit olarak algılanmıştır. Kennedy'nin

¹⁸ Ömer Göksel İşyar, "Definition and Management of International Crises", *Perceptions*, Cilt 13, (Winter 2008), ss. 1- 49.

¹⁹ Brecher, *Crises in World Politics: Theory and Reality*, s. 3.

²⁰ Brecher, "Crisis, Conflict, War: State of the Discipline", s.128.

bu gelişmelere verdiği tepki ile birlikte süper güçler arasında aralarındaki ilişkiyi yıkıcı hasmane hareketlerde artış meydana gelmiştir. Bu gelişmeler bir noktadan sonra iki devletin müttefiklerini ve uluslararası sistemi kötü yönde etkileyecek bir noktaya hatta bir nükleer savaşın eşiğine getirmiştir. Böylelikle bir uluslararası krize yol açmıştır.²¹

Brecher' a göre krizlerin analiz edilmesi çok önemlidir. Bunun üç sebebi vardır. İlk olarak kriz kelimesi uluslararası siyasette ortaya çıkan karışıklıklar için kullanılan sözlü sembollerin en yaygın olanıdır. Küresel ve bölgesel arenada bozulmalar ve düzensizlikler için kullanılan küresel bir kavramdır. Diğer bir sebep ise kriz kavramı dünya siyasetini anlamada gerekli diğer iki kavram olan çatışma ve savaş ile yakından ilişkilidir. Üçüncü sebep ise kriz ve değişim arasında önemli bir bağ bulunmasıdır.²² Krizlerin analizlerine ilişkin farklı analiz düzeyleri bulunmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi sistem ve aktörü temel alan iki düzeyli; sistem, ulus-devlet ve karar vermeyi temel alan üç düzeyli; devlet, bürokratik kurumlar, karar vericiler ve bireyi temel alan dört düzeyli; küresel sistem, iki devlet ve/veya birçok devlet arası (inter- and/or multi-state), kompozit grup(devlet), grup ve bireyi temel alan beş düzeyli ve hatta on düzeyli analizler olarak analiz düzeylerini çeşitlendirmek mümkündür.²³

Uluslararası ilişkiler literatüründe krizlere daha sistematik bir tanım bulunabilmesi sebebiyle esasa ilişkin yaklaşım (substantive approaches) ve usule ilişkin yaklaşım (procedural approaches) olarak iki genel yaklaşımdan bahsedilir.²⁴ Esasa ilişkin yaklaşım, spesifik krizlerin, sorunların ya da durumların içeriğine ilişkindir. Bu sebeple esasa ilişkin yaklaşıma (substantive approach) sahip olanlar öncelikle spesifik problemler, durumlar ya da politikalarla ilgilenirler. Diğer taraftan usule ilişkin yaklaşımın (procedural approach) amacı ise krizler hakkında genel teoriler oluşturmak ve yöntemsel bir tanım bulmaktır.²⁵ Bu

²¹ Brecher, *Crises in World Politics: Theory and Reality*, s. 4.

²² Brecher, , *International Political Eartquake*, s. 10.

²³ Brecher, "Crisis, Conflict, War: State of the Discipline", s.130.

²⁴ Warren Philips, Richard Rimkunas, "The Concept of Crisis in International Politics", *Journal of Peace Research*, Cilt 15, Sayı 3 (1978), ss. 259- 272.

²⁵ a.g.m., s. 259.

tanım krizlerin içeriklerine, konularına, varlıklarına aldırılmadan spesifik bir krizin değil her türlü krizin sahip olabileceği özelliklere odaklanmaktadır. Usule ilişkin yaklaşımın savunucuları; uluslararası politikada krizin tanımı ile ilgili iki bakış açısı geliştirmişlerdir.²⁶

Bu yaklaşımlardan ilki karar alma yaklaşımı (decision-making approach) ikincisi ise uluslararası sistem yaklaşımıdır (International system approach). Karar alma yaklaşımı (decision-making approach) öncelikli analiz düzeyi olarak devlet yönetimini ele alarak, uluslararası aktörün öncelikle kendi içindeki şartları ile ilgilenmektedir. Siyasal süreç içerisinde var olan algıları, niyetleri, krizlerin psikolojik olarak yönetimi, kamuoyunun uluslararası siyasete etkileri gibi konuları göz önüne alarak tabandan tepeye (bottom-up) doğru bir bakış açısı ile analizlerini gerçekleştirirler.²⁷ Uluslararası sistem yaklaşımına sahip savunucular ise uluslararası aktörlerin arasındaki karşılıklı olarak meydana gelen beklenmeyen değişimlere, durumlara odaklanırlar. Bu değişimler uluslararası sistem içerisinde küresel veya bölgesel etkilere sahip olabilirler. Tepeden tabana doğru bir analiz söz konusudur. Karar alma yaklaşımına göre krize dahil olan aktör sayıları açısından iki tür kriz sınıflandırması yapmak mümkündür.²⁸ Bunlar “tek taraflı krizler” ve “iki taraflı krizler”dir. İki kriz türü arasındaki fark; krizi algılayan tarafların sayısından kaynaklanmaktadır. Bir taraf ortaya çıkan durumsal değişikliği tehdit olarak algılamış olup kendini tehlikede hissetmiş olabilir. Bu değişiklik onun için kriz durumudur. Ancak aynı algı karşı tarafta olmayabilir. Yani tek taraf kendini kriz içerisinde hisseder. İşte bu durum tek taraflı kriz olmaktadır. Krize sebebiyet veren bir gelişmenin taraflarca tehdit olarak algılanması ve kriz durumunun her aktör tarafından hissedilmesi ise iki taraflı krizi işaret eder.

Karar alma yaklaşımının analiz düzeyi tabandan tepeye doğru olup devlet yönetimi, lider gibi konuları analiz yaparken dikkate alır. Ayrıca krizlerinin niteliği dış politika krizleridir. Dış politika krizlerinin en önemli belirtileri; rutinde meydana gelen ve karar alma mekanizmasında ortaya çıkan olağan dışı değişikliklerdir. Bu değişiklikler kriz

²⁶ İşyar, a.g.m., s. 4.

²⁷ a.g.m., s. 5.

²⁸ a.g.m., s. 6.

yönetimi sürecini aktif hale getirir ve geçici olarak bazı siyasal gruplar kurulabilir. Uluslararası sistem yaklaşımının analiz düzeyi ise tepeden tabana doğru olduğu için küresel veya bölgesel sistemler gibi sistemsel düzeyde konuları analiz yaparken dikkate alır. Krizlerinin niteliği uluslararası krizlerdir.²⁹ Uluslararası krizler; aktörler arasında ortaya çıkan ve bütün uluslararası sistemi etkileyen durumsal değişikliklerdir.³⁰

Bu durumsal değişikliklerin yani krizlerin beş temel bileşeni olduğu görülmektedir. Bunlar:

- Uluslararası politikada kriz durumlarının oluştuğu kritik dönemlerde gözlenen ulusal askeri faaliyetlerde meydana gelen önemli derecede artışlar,
- Ulusal veya uluslararası düzeyde ortaya çıkan beklenmedik olaylar,
- Bu tarz beklenmedik olaylar veya durumlar sebebiyle karar vericilerin hızlı davranmasının ve acil karar vermesinin beklenmesi,
- Krizlerin; devlet yönetiminin gerçek veya algılanan çıkarlarına zarar verme ihtimali,
- Devlet yönetiminin çıkarlarına karşı ana tehdit olan krizler; beklenilmeyen olaylar olarak tanımlandığı için önceden tahmin ve tespit edilmesinin oldukça zor olmasıdır.³¹

1.2. ULUSLARARASI POLİTİKADAKİ KRİZ DALGALARI

Dünya siyaset tarihi boyunca güvenlik, askeri, ekonomik, diplomatik ve benzeri kaynaklı onlarca kriz meydana gelmiştir. Krizlerden ders çıkarılması ve etkili kriz yönetimlerinin hayata geçirilmesi açısından geçmişte ortaya çıkan krizlerin analiz edilmesi çok önemlidir. İçerdikleri askeri ve diplomatik gelişmeler göz önüne alındığında dünya siyaset tarihinin son yüzyılı içerisinde dört tane kriz dönemi bulunduğunu söylemek mümkündür.

²⁹ a.g.m. s. 9.

³⁰ a.g.m. s.7.

İlk kriz dalgası 19. yy sonları ile 20. yy başlarına denk gelen 1870 ila 1904 yılları arasında tekabül etmektedir.³² Avrupa'nın büyük güçleri arasında kurulan siyasi ve askeri ittifaklar bu dönemin belirgin özellikleri arasında yer alır. Ayrıca büyük güçler arasında diplomatik ilişkiler, askeri ve siyasi anlaşmalar bulunmaktaydı. Bu dönem Almanya'nın süper gücü üzerine yükselen istikrar ve diplomatik dengenin son evreleridir. Bu istikrar ve denge 1904 yılından sonra bozulmaya başlamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine yol açmıştır. Cermen ve Slav- Latin ittifakları şeklinde sert bloklaşmalar meydana gelmiş, ortak çıkarları yükseltme amacıyla gizli antlaşmalar yapılmıştır. Taraflar arasında silahlanma yarışı artmış, sömürge topraklarını genişletmek için aralarında çeşitli mücadeleler vuku bulmuştur. Örneğin Fransızlar ve Almanlar arasında Fas'ın sömürgeleştirilmesi için, Avusturya ve Rusya arasında Balkanlar için çeşitli ihtilaflar yaşanmıştır. Bu süreç tarihin en önemli olaylarından biri olan Birinci Dünya Savaşı ile sonuçlanmıştır. Savaşın bitmesinin ardından kriz kavramı ve süreci ile ilgili olarak çeşitli araştırmalar yapılmış ve iki önemli sonuca ulaşılmıştır. İttifak ve itilaf devletleri şeklindeki gruplaşmalar krizlerin çıkmasına neden olmuş ve uluslararası sistemi savaş ve barış arasında ara bir halde bırakmıştır. İkinci olarak; devlet yönetimleri 1914'te çıkan krizi çözmek isterken çeşitli teknik hatalar yapmışlar, krizi doğru yönetememişlerdir. Kriz yönetimindeki başarısızlık Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur.³³

İkinci kriz dalgası ise 1935 ile 1939 yılları arasında meydana gelmiştir. Birinci kriz dönemine göre tarihsel kapsam daha değişik özellikler içermektedir. Birinci kriz döneminde bulunan keskin çizgilerle belirlenmiş bloklaşmalardan bahsedilmemektedir. Aksine esneklik, müzakere ve uzlaşma gibi politikaların taraflar arasında kullanımı yaygınlaşmıştır. Özellikle Fransa ve Britanya savaşı önlemek ve barışı sürdürebilmek amacıyla çeşitli müzakere ve uzlaşma girişimlerinde bulunmuştur. Hitler'in agresif ve yayılmacı politikalarına karşı uygulanan yatıştırma politikası bu girişimlere bir örnektir. Bu

³¹ a.g.m. s.10.

³² Charles A. McClelland, "The Anticipation of International Crises: Prospect for Theory and Research", *International Studies Quarterly*, Cilt 21, Sayı 1 (Mart 1977), ss. 15- 38.

³³ a.g.m., s.17.

dönemde yatıştırma politikası barışı korumak ve savaşı önlemek için en uygun kriz yönetim tekniği olarak düşünülmüştür. Ancak bu strateji savaşı önlemekte yeterli olamamıştır. Hitler tecrübesi, uluslararası krizler ve kriz yönetimi konusunda önemli bir deneyim olmuştur. Ancak çıkarılan en önemli ders ise, agresif ve yayılcı politika güden büyük güçlere karşı taviz verilmemesi ve karşısında durulması gerektiği olmuştur. Bu sebeple Batı güçleri tarafından gerektiğinde askeri güçle bu tarz durumların durdurulacağına dair bir politika ortaya konmuş ancak sonuç değişmemiştir. İkinci kriz dönemi de savaşa sonuçlanmıştır. İlk iki kriz döneminin topyekun savaşı ile sonuçlanması çalışmacıları bu konu üzerine düşünmeye itmiş, uluslararası krizler ve savaşlar arasında bir bağlantı olduğunu saptamışlardır.

Uluslararası sistem içerisinde yer alan uluslararası krizlerin üçüncü dalgası 1948 yılları ile 1964 yılları arasında meydana gelmiştir. Bu dönem; içerisinde herhangi bir topyekun savaşın görülmediği Soğuk Savaş dönemidir. Ancak bölgesel çatışmaların varlığından söz etmek mümkündür. Bu dönemde topyekun savaş görülmemesi, kriz yöneticilerinin önceki kriz dönemlerinden tecrübe kazandıklarını ve aynı hataları bir daha tekrarlamamaya çalıştıklarını göstermektedir. Geçmiş tecrübelerine dayanarak devletler yatıştırma politikasından özellikle kaçınmışlardır. Bununla birlikte katı ittifak sistemleri kurmamaya özen gösterip, bu katı yapıyı gevşek iki kutuplu yapıya çevirmeye çalışmışlardır. Önceki kriz dönemleri ile karşılaştırıldığında uluslararası sistemi daha az tehdit eden ancak daha karmaşık bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu dönemin belirgin krizleri 1948 Berlin Krizi, 1950 Kore Krizi, 1956 Süveyş Krizi, 1960 Kongo Krizi, 1961 Berlin Duvarı Krizi, 1962 Küba Füze Krizi'dir. Küba Füze Krizi tarafları nükleer savaşın eşiğine getiren önemli bir durumsal değişimdir. Ancak Kennedy ve Khrushchev' in etkili kriz yönetimleri sayesinde kriz savaşa dönüşmeden tehlike önlenmiştir.

Bu dönemde bu krizlerin haricinde birçok kriz ortaya çıkmış ancak çıkan krizlerin hepsi Soğuk Savaş mantığı çerçevesinde sadece iki kutup arasında oluşmamıştır. Patlak veren krizlerin bir kısmı Arap-İsrail sorunlarının yansımaları şeklinde gelişmiştir. 1973'teki Arap-İsrail krizinden sonra uygulanan OPEC petrol ambargosu Soğuk Savaş atmosferi içinde araştırmacılar tarafından farklı yorumlanmış ve bir dönüm noktası olmuştur. Soğuk

Savaş atmosferinde nükleer güç öncelikli önem arz ederken, yaşanan enerji krizi ile birlikte doğal kaynakların önemi bir kez daha fark edilmiştir. Bu tarihten sonra ekonominin uluslararası ilişkiler içinde önemli bir belirleyici olduğu kabul görmeye başlamıştır. Böylelikle dünya; siyasal ekonominin önemli bir kavram haline geldiği, karşılıklı bağımlılığın etkin bir özelliği olduğu transnasyonel bir sisteme doğru dönüşmüştür.³⁴ 1980'lerin ikinci yarısından itibaren liberalizm dalgası bütün uluslararası sistemi etkisi altına almış, hatta Sovyetler Birliği bile bu dalgadan etkilenmiştir. Bu dalga uluslararası sistemin kutuplarından birisi olan Sovyetler Birliği'nin çökmesine sebep olmuş ve ardından başlayacak olan dördüncü kriz dalgasının başlamasına yol açmıştır.

Dördüncü kriz dalgası; 1989 ila 1990 yılları arasında Almanya'nın birleşmesi ve Orta ve Doğu Avrupa'da meydana gelen olaylar ile başlamıştır.³⁵ Bu olayların da etkisiyle Sovyetlerdeki çözülme hızlanmış ve Sovyet komünist sistemi 1991'de çökmüştür. Bu ani çöküşün etkisiyle Sovyetlerin etrafında yer alan devletlerde genellikle yerel problemlerden kaynaklanan birçok küçük krizler meydana gelmiştir. Bu küçük krizlerin patlamasının Sovyetler Birliği'nin çöktüğü döneme denk gelmesinin sebebi; yerel problemlerin Soğuk Savaş dönemi boyunca ertelenmiş olmasıdır.³⁶ Örnek olarak 1992-1996 yılları arası Yugoslavya Krizi, 1999 Kosova Krizi verilebilir. Bunlara ek olarak Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte terör saldırılarında bir artış meydana gelmiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye karşı gerçekleşen terör saldırısı bu ülke için bir dönüm noktası olmuş, terörist gruplara ve terör örgütlerini destekleyen devletlere karşı krizlerin giderilmesinde baş aktör olarak boy göstermiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde krizlerle alakalı iki yaklaşım göze çarpmaktadır.³⁷ İlk yaklaşım; çoğu uluslararası krizin küresel güç şeklinde atfedilen ABD ile ilgili olduğu yönündedir. Çünkü ABD kendisini küresel güç olarak gördüğü için dünyanın herhangi bir

³⁴ İşyar, a.g.m., s.28.

³⁵ a.g.m., s.14.

³⁶ a.g.m., s.14.

³⁷ a.g.m., s. 8.

yerinde çıkan bir sorun veya durumsal değişikliğe müdahale hakkını kendinde barındırıyordu. Bu sebeple ABD büyük çaplı krizlerin nerdeyse hepsini dış politika krizi olarak görmekteydi. İkinci yaklaşım ise krizlerin taraflarına ilişkindir. Soğuk Savaş dönemi boyunca ortaya çıkan krizler güç bakımından birbirine eşit taraflar veya bloklar arasında çıkmaktaydı. Bu taraflar gerek askeri kapasite gerek nükleer güç bakımından birbirine eşit görünmekteydiler. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde aralarında güç asimetrisi bulunan taraflar arasında da krizler görülmeye başlanmıştır. Sözü edilen taraflar arasında askeri kapasite anlamında bir eşitsizlik bulunmakta ve bu durum aralarında asimetrik bir krize yol açmaktadır.³⁸

2. KRİZLERİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Uluslararası ilişkilerde kriz; içerisinde savaş ihtimali bulunduran, temel değerleri tehdit eden ve kısıtlı bir zaman dilimi içerisinde cevap verilmesi gereken bir uyumsuzluk durumudur. İçerisinde savaş ihtimali bulundurmasına rağmen çözülmesi mümkün bir durumsal değişimdir. Bazı krizlerin öncesinde, başlayacağına dair birtakım sinyaller görülebilmektedir. Bu sinyallerin değerlendirilmesi krizi önleyebilmek adına çok önemlidir. Kriz durumunun savaşa sebep olmadan barış içerisinde çözülebilmesi iyi organize edilmiş bir kriz yönetimi ile mümkündür. Krizlerin oluşum evresinde ortaya çıkan birtakım gelişmeler, krizin kendi doğası gereği içinde bulundurduğu özellikler, krizin taraflarının nitelikleri gibi birtakım faktörler krizlerin mahiyetini, etki alanını, yönetimini, derinliğini ve sonucunu etkileyebilmektedir. Aşağıda bu faktörler açıklanacaktır.

2.1. TARAFLAR ARASI FAKTÖRLER

Krize taraf olan aktörler arasında var olan birtakım özellikler krizleri ve kriz davranışlarını etkileyebilmektedir. Taraflar arası faktörler, tarafların kendi özellikleri ile karıştırılmamalıdır. Bu özellikler krizin tarafları arasında ortaya çıkan faktörlerdir.

³⁸ Eric Stern, Bengt Sundelius, "Managing Asymmetrical Crisis: Sweden, the USSR and U-137", *International Studies Quarterly*, Cilt 36, Sayı 2 (Haziran 1992), ss. 213-239.

İlk faktör; çatışma ortamıdır. Michael Brecher'a göre uluslararası krizler çatışma ortamlarıdır.³⁹ Krizlerin patlak verdiği ortamlar değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin sürüncemede kalmış, halen devam eden bir çatışma (protracted conflicts) ortamında meydana gelebileceği gibi herhangi bir çatışmanın mevcut olmadığı ve ilişkilerin seyrinde ilerlediği, taraflar arasında bir sıkıntının olmadığı huzur ortamına da doğabilir. Bunlarla birlikte uzun zamandır devam eden bir savaşın içerisinde de krizler çıkabilmektedir. Krizlerin çıktığı ortamlar; ortamın şartlarına bağlı olarak krizler üzerinde farklı etkilere sebep olabilmektedir. Örneğin sürüncemede kalmış bir çatışma ortamında çıkan bir kriz; krizi tetikleyen olayın daha şiddetli olmasına, temel değerlere karşı ortaya çıkan tehditlerin daha fazla olmasına, kriz yönetiminde daha fazla şiddet kullanımına, büyük devletlerin ve uluslararası örgütlerin krize daha fazla müdahil olmasına sebep olabilir.

İkinci faktör; tarafların sahip olduğu kapasitedir. Tarafların ekonomik, diplomatik veya askeri kaynakları ile ilgili güç kapasitelerine ilişkindir. Kriz davranışlarını etkileyen önemli bir faktördür. Özellikle askeri kapasite ve kriz davranışları arasında önemli bir bağlantı vardır. Bu bağlantı üzerinde nükleer kapasite önemli bir yer tutar. Çünkü yıllarca nükleer güce sahip olmak askeri kapasitenin zirve noktası olarak yorumlanmıştır. Uluslararası sistemde nükleer silaha sahip olmak diğer devletlere karşı özellikle caydırıcılık amacıyla mühim bir noktadır. Örneğin nükleer silaha sahip iki devlet arasında bir kriz meydana geldiğinde bu iki ülke krizle başa çıkma noktasında şiddet kullanımına ilişkin olabildiğince temkinli davranmaya çalışacaktır. Çünkü nükleer silahlar kendi nitelikleri gereği hem çok hızlı faaliyete geçerler hem de yıkıcı özellikleri yüksektir. Ayrıca bu durum taraflar arasında tehlikeli bir tırmanmaya neden olabilecektir. Bu tehlikeli tırmanma krizin daha çok derinleşmesine yol açacaktır.

Nükleer güce sahip bir devlet ile sadece konvansiyonel silahları olan bir devlet arasında çıkan bir kriz bünyesinde tarafların kriz davranışları arasında farklılıklar olacaktır. Nükleer silaha sahip taraf elindekilerden kaynaklanan bir güven ile kriz konusunda amaçlarına ulaşmakta daha özgüvenli davranacaktır. Sahip olduğu özgüvene dayanarak

³⁹ Brecher, *Crises in World Politics: Theory and Reality* , s. 31.

bazı kriz yönetim teknikleri kullanacaktır. Nükleer silaha sahip olmayan taraf ise belirli noktalarda tavizler vermek zorunda kalabilecektir. Genel olarak söylemek gerekirse; bir kriz anında devletlerin kriz davranışları karşı tarafın nükleer kapasitesi doğrultusunda çeşitlenecektir.⁴⁰ Bununla birlikte tarafların bir uluslararası örgüte üye olmaları ve bu örgütün onlara kriz anındaki desteği, müttefiklerinin olup olmaması, karar birimlerinin yapısı ve kapasitesi kriz davranışlarını etkilemektedir.

Son faktör ise krizin tarafları arasındaki coğrafik mesafedir. Krize taraf olan devletler sınır komşusu olabilir, aynı alt bölgede veya aynı kıtada yer alabilirler. Ya da birbirinden çok uzak mesafelerde de bulunuyor olabilirler. Bahsedilen coğrafi uzaklık veya yakınlık durumu kriz anındaki devlet davranışlarını ve dolayısıyla krizin gidişatını etkilemektedir. Ayrıca kriz aktörlerinin coğrafik olarak daha yakın; yani sınır komşusu veya aynı bölgelerde yer aldığı düşmanlarına karşı daha çok şiddet kullandığı gözlemlenmiştir.⁴¹ Bununla birlikte coğrafik yakınlığa göre büyük güçlerin müdahalelerinde de farklılıklar görülmektedir. Örneğin SSCB Doğu Berlin(1953) ve Macaristan'da (1956) başlayan ayaklanmalara ve Polonya Baharına karşı ya güç kullanmış ya da güç kullanmakla tehdit etmiştir. Ancak kendi alt bölgesinde olmayan Arap-İsrail Krizlerine (1967- 1973) karşı müdahalesi sadece sözlü tehdit ve askeri destek ile sınırlı kalmıştır.

2.2. TARAFLARIN İÇ ÖZELLİKLERİ

Krizlere taraf olan devletler her zaman birbirleri ile aynı özellikleri göstermezler. Örneğin kriz aktörleri farklı rejimlere sahip olabilirler. Yeni kurulmuş bir devlet olabileceği gibi uzun yıllardır devlet geleneğine sahip bir ülke de olabilir. Bahsedilen özellikler çoğaltılabilmekle birlikte; hepsi krizleri etkileyen faktörler arasındadır.

⁴⁰ a.g.e., s.32.

⁴¹ a.g.e., s.32.

Krizleri etkileyen aktör özelliklerinden ilki devletlerin yaşı yani ne kadar süredir uluslararası sistemde var olduğu ve eski bir devlet geleneğine sahip olup olmadığıdır.⁴² Afrika, Güney Asya ve Orta Doğu'daki birçok ülke İkinci Dünya Savaşı sonrası dekolonizasyon sürecinde kurulmuş henüz genç devletlerdir. Genç devletler uluslararası sistemde yeni var olmalarının da etkisiyle kendilerini güvensiz hissederler. Bu duruma iç politikada var olan istikrarsızlık da eklenince krizler karşısında bazı ihtiyatsız davranışları görmek mümkündür. Hatta genellikle dış kaynaklı krizleri politika dengeleyici bir araç olarak gördükleri söylenebilir.⁴³ Kuruluş tarihi daha önce olan devletlerin ise krizler karşısında onlara göre daha temkinli ve ihtiyatlı davranması beklenecektir. Bu temkinli davranışlar, krizleri kimin başlatıp başlatmadığı, kriz yönetiminde şiddet kullanılıp kullanılmadığı, krizin sonunda bir zafer veya uzlaşma sonucuna bakılmaksızın krizlerin her evresinde beklenecektir.

Kriz davranışlarını etkileyen bir diğer iç özellik; siyasal rejimdir. Siyasal rejim demokrasi ile sivil veya askeri otoriterlik arasında çeşitlenebilmektedir. Devletin yönetildiği rejim ile bir kriz karşısında göstereceği davranışları arasında bağlantı vardır. Bununla birlikte siyasal rejimin devlet yönetiminde ne kadar süredir kullanıldığı ve bir devlette ne kadar sürelerde rejimin değiştiği kriz davranışlarını etkilemektedir. Örneğin ABD ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde iki yüzyıldan fazladır kullanılan ve sıklıkla değişmeyen parlamenter veya başkanlık sistemlerine karşın Afrika ülkeleri gibi ülkelerde rejimler ve sistemler aniden ve hızlı bir şekilde değişebilmektedir. Hızlı rejim değişikliği yaşayan ülkelere İtalya'yı da örnek göstermek mümkündür. Rejim olarak demokrasi ile yönetilen ülkelerin barış yanlısı olduğu varsayımına dayanarak⁴⁴ krizler karşısında uygulanacak kriz yönetim teknikleri, şiddet kullanımının kapsamı ve içeriği, karşı taraf ile iletişim gibi konularda daha temkinli davranmaları beklenecektir.⁴⁵

⁴² a.g.e., s.32.

⁴³ a.g.e., s.33.

⁴⁴ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 9.Baskı, Bursa: Aktüel Yayınları, 2018, s. 252.

⁴⁵ Brecher, *Crises in World Politics: Theory and Reality*, s. 33.

Üçüncü özellik; kriz aktörünün üzerinde egemenlik gösterdiği topraktır. Bu hükümler alanı iki açıdan önemlidir. Bunlardan ilki toprağın genişliği ve büyüklüğü ile ilgilidir. İkincisi ise sınır komşularının sayısına ilişkindir. Coğrafi koşulları gereği kimi devletlerin birden çok sınır komşusu olurken, kimilerinin ise hiç sınır komşusu olmayabilir. Bununla birlikte kimi devletlerin sınır komşuları arasında büyük güçler olabileceği gibi kimilerinin sınır komşusu başarısız devletlerden biri olabilir. Bütün bu faktörler ne kadar sıklıkla kriz çıkabileceğini, krizleri tetikleyen olayları, kriz davranışlarını ve krizlerin sonuçlarını etkileyebilmektedir. Örneğin Avustralya coğrafi olarak küresel sistemin diğer üyelerine uzak mesafede bir konumda bulunmaktadır. Hiçbir ülke ile arasında kara sınırı bulunmamaktadır. Bütün bunlar Avustralya' nın küresel sistemde yaşanan devletler arası krizlere daha az müdahil olmasını etkilemektedir.⁴⁶

Krizde taraf olan devletlerin kriz anındaki davranışlarını etkileyen iç özelliklerinden sonuncusu iç istikrarsızlıktır. Bu özelliğin üç önemli bileşeni vardır. Bunlar ekonomik istikrarsızlık, sosyal istikrarsızlık ve siyasal istikrarsızlıktır. Ekonomik istikrarsızlık; hayat pahalılığı, işsizlik, enflasyon, tüketim mallarındaki kıtlık, işçi grevleri gibi etkenlerin sonucunda ortaya çıkar. Sosyal istikrarsızlık ise toplumsal huzurun azalması, yok olması ve toplumsal şiddetin ortaya çıkmaya başladığı durumlarda oluşur. Son bileşen olan siyasal istikrarsızlık ise rejim baskıları ve hükümette ortaya çıkan istikrarsızlıklar sebebiyle meydana gelir. Meydana gelen istikrarsızlıkların kriz davranışları üzerinde birtakım tesirleri olur. Ancak etkinin hangi yönde olacağı konusunda farklı düşünceler mevcuttur. Birtakım düşünceler; iç istikrarsızlığa sahip ülkelerin kriz davranışlarının daha agresif olacağı yönündedir. Diğer düşünceler ise, zaten gücü zarar görmüş ve kendi ülkesi içinde istikrarsızlıklarla boğuşan siyasi liderin dıştan kaynaklanan siyasal durumlarla baş etme konusunda daha etkin davranacağı şeklindedir.⁴⁷ Düşünceler hangi yönde olursa olsun, ortak kanı iç istikrarsızlıkların kriz davranışlarını ve dolayısıyla krizleri etkilediği yönündedir.

⁴⁶ a.g.e., s. 62.

⁴⁷ a.g.e., s. 34.

2.3. DURUMSAL ÖZELLİKLER

Krizleri etkileyen durumsal özelliklerden ilki; krizlerin kaynağı olarak da nitelendirilebilen krizleri başlatan gelişmedir. Karar vericilerin temel değerlere karşı bir tehdit olarak algıladığı, cevap vermek için kısıtlı zamana sahip oldukları ve askeri müdahale ihtimalinin bulunduğu spesifik bir olay, hareket veya durumsal değişimdir.⁴⁸ Bu olay, hareket veya değişim şiddet içerikli olabileceği gibi, şiddet içermeyen türde de olabilir. Sözlü ifadeler, siyasal gelişmeler, ekonomik faaliyetler, dış değişiklikler, pasif bir şekilde yani şiddetsiz olarak meydana gelen iç politikadaki değişiklikler ve pasif askeri hareketlenmeler, şiddet içermeyen kriz kaynaklarındandır.⁴⁹ Yukarıda saydığımız kaynaklara sırasıyla örnek göstermek gerekirse; protestolar, düşman devletlerin ittifakları, ambargolar, silah sisteminde meydana gelen değişiklikler, yeni bir rejim ilanı ve orduların nakli. Şiddet içeren kriz kaynakları ise sınır ihlalleri gibi doğrudan bir yolla, bir devletin bağımlı devletine karşı şiddetli müdahale ile dolaylı olarak ve devletin kendi içinde meydana gelen şiddetli iç değişikliklerden oluşmaktadır.⁵⁰ Bununla birlikte hukuksal hakların ve diplomatik anlaşmaların ihlallerinden kaynaklanan krizleri tetikleyici gelişmeler meydana gelebilmektedir. Krizi tetikleyen gelişme kriz ile ilgili birçok noktayı etkilediği için analiz edilmesi çok önemlidir. Krizi başlatan gelişmenin uygulanacak olan kriz tekniklerine, krizin sürecine, krizin sonucuna; yani bir uzlaşmaya varılıp varılamayacağına, gerilimin tırmanmasına veya azalmasına varan geniş yelpazede etkileri mevcuttur.⁵¹ Eğer krizi başlatan gelişme şiddet içeriyorsa, kullanılacak kriz yönetim tekniğinin de şiddet içermesi gerekecektir. Dolayısıyla kullanılacak olan tekniğin barışçıl bir teknik olup olmayacağını krizi başlatan olay belirlemektedir. Kullanılan kriz yönetim tekniği de krizin

⁴⁸ James, Wilkenfeld, a.g.m., s. 37.

⁴⁹ Jonathan Wilkenfeld, "Trigger-Response Transition in Foreign Policy Crises, 1929-1985", *The Journal of Conflict Resolution*, Cilt 35, Sayı 1 (Mart, 1991), ss. 143- 169.

⁵⁰ a.g.m., s.151.

⁵¹ James, Wilkenfeld, a.g.m., s. 37.

süresini, tırmandırmayı ve krizin ne ile sonuçlanacağını etkilemektedir. Yani krizi tetikleyen gelişmenin doğası krizin bütün gidişatını belirlemektedir.⁵²

İkinci özellik; krize dahil olan aktörlerin sayısıdır. Krizler iki aktör arasında olabileceği gibi sayıca daha fazla aktörler arasında da yaşanabilir. Örneğin İkinci Dünya Savaşı'na sebep olan 1939 Avrupa Krizi'ne dahil olan aktörlerin sayısı 21 idi.⁵³ Krize katılan aktörlerin sayısı çoğaldıkça, taraflar arasında ortak bir çözüme ulaşmak bir adım daha uzaklaşmaktadır. Çünkü dahil olan aktör sayısı kadar farklı lider, farklı yönetim şekli, farklı kriz davranışları ve bu gibi bir sürü faktör de krize dahil olacaktır. Aktörler arasındaki homojenlik azalacaktır. Bununla birlikte aktörler arasında koalisyonların kurulması ve bu koalisyonlar arasında krizi daha da tırmandıracak, ilişkileri baltalayabilecek pazarlıkların yapılması ihtimali artacaktır. Böylelikle herkesi tatmin edecek optimal bir sonuca ulaşmak gerçekleşmesi zor bir durum olacaktır.⁵⁴

Krizleri etkileyen durumsal özelliklerden bir diğeri krizin tarafları arasındaki heterojenlik boyutudur. Kriz aktörleri arasında siyasi rejim, askeri kapasite, ekonomik gelişmişlik ve kültürel değerler konusunda farklılıklar olabilir. Bu farklılıklar bilişsel ve davranışsal farklılıklara da sebep olmaktadır.⁵⁵ Dolayısıyla kriz davranışlarında taraflar arasında farklılıklar oluşmaktadır. Aktörler arasındaki heterojenlik, kriz anında yanlış anlaşılmalara ve dolayısıyla kullanılacak kriz yönetim tekniklerinde şiddet içeren tekniğin kullanılmasına sebep olabilir.⁵⁶ Bu sebeple aktör sayısı arttıkça taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar çoğalacak ve çarpışma ihtimali artacaktır.

Jeostratejik önem ise uluslararası krizlerin patlak verdiği mevki ile ilgilidir. Dünya üzerinde bulunan her kara parçası devletler için aynı öneme sahip değildir. Bazı yerler vardır ki devletler için jeostratejik önemi diğerlerine göre daha yüksektir. Örneğin; doğal

⁵² a.g.m., s.38.

⁵³ Brecher, *Crises in World Politics: Theory and Reality*, s. 34.

⁵⁴ James, Wilkenfeld, a.g.m., s. 39.

⁵⁵ a.g.m., s.40.

⁵⁶ Brecher, *Crises in World Politics: Theory and Reality*, s. 35.

kaynaklara sahip bölgeler, ünlü ticaret yolları, boğazlar, geçitler bunlardan bazılarıdır. Ancak birçoğu yıllar içinde önemini korurken bazıları önemini kaybetmiş, kimileri ise sonradan değer kazanmıştır. Örneğin petrol ve uranyum çıkarılabilen bölgeler yakın dönemde daha önemli hale gelmişken, kömür çıkarılan yerler ise zamanla aynı değeri koruyamamıştır. Ancak kritik noktalarda bulunan boğazlar, kanallar veya geçitlerin yıllar geçse de jeostratejik önemlerinde eksilme olmamıştır. Cebelitarık Boğazı, Süveyş Kanalı, Panama Kanalı örneklerden bazılarıdır. Jeostratejik öneme sahip yerler, uluslararası krizlerin çıkma ihtimallerinin yüksek olduğu bölgelerdir. Çünkü buralar, çıkar çatışmalarının yaşandığı en belirgin yerlerdir. Jeostratejik bölgenin önemine göre orada ortaya çıkan bir kriz sadece o bölgeden değil diğer bölgelerden devletlerin de ilgisini çekecektir. Dolayısıyla bu bölgelerde ortaya çıkan krizlerin aktör sayılarında bir çoğalma yaşanacaktır.⁵⁷ Ayrıca yüksek öneme sahip yerler büyük güçlerinde dikkatini çekecek ve müdahil olmalarına sebep olacaktır. Ayrıca güç merkezlerine uzaklık veya yakınlık bir bölgenin jeostratejik öneme sahip olup olmamasını etkilemektedir.

Uluslararası kriz durumlarında kriz davranışlarını etkileyen özelliklerden diğeri büyük güçlerin faaliyetleridir. Büyük güçlerin krize müdahil olması birkaç şekilde olabilmektedir. Krize taraf olan bir aktöre siyasi, ekonomik veya askeri yardımda bulunabileceği gibi doğrudan askeri müdahalede de bulunabilir. Büyük güçlerin müttefiklerine olduğu gibi uluslararası sisteme karşı da bazı sorumlulukları vardır. Uluslararası sistemde istikrarın sürmesi için çabalamalıdır. Bu sebeple büyük güçlerin krizlere müdahil olması ile ilgili bir paradoks vardır. Büyük güç olduğu için bir taraftan küresel sistemin istikrarını koruyup krizin derinleşmesini önlemesi gerekirken diğer taraftan da krizin aktörlerinden müttefik olduğu bir ülke varsa ona yardım etmekle meşguldür.⁵⁸ Bu durum krizin daha çok karmaşık hale gelmesine sebep olabilmektedir. Ancak hangi yönde faaliyeti söz konusu olursa olsun, büyük güçlerin faaliyetleri uluslararası krizlerin dinamiklerini etkilemektedir.

⁵⁷ a.g.e., s. 35.

⁵⁸ a.g.e., s.36.

Krizleri etkileyen son durumsal özellik konu kavramıdır. Aslında çıkan krizin ne ile ilgili olduğudur. Krize sebep olan konular askeri, siyasi, ekonomik, kültürel veya bunların birkaçının birlikte bulunabileceği durumlar olabilir. Ancak uluslararası sistemde askeri güvenlik konuları diğer konulara kıyasla daha öncelikli ve önemlidir. Aynı kriz içinde birden çok konu bulunabilir.

Uluslararası krizlerin derinliğini etkileyen faktörler durumsal özelliklerin bileşimidir.⁵⁹ Bu faktörler; kriz aktörlerinin sayısı, büyük güçlerin krize müdahil olması, jeostratejik önem, tehdit altındaki öncelikli ve temel değer, şiddet ve krizin süresidir. Kriz aktörlerinin sayısı, büyük güçlerin krize müdahil olması ve jeostratejik önem yukarıda bahsedildiği için tekrar açıklanmayacaktır.

Diğer üçünden bahsetmek gerekirse tehdit altındaki öncelikli ve temel değer dış politika krizinin bileşenlerinden biridir. Ancak burada kriz anında tehdit edilen değerler konusunda bazılarının önceliği vardır. Örneğin bir kriz durumunda birden fazla değer tehdit altında ise en temel değere göre kriz kodlanmaktadır.⁶⁰ Hem ekonomik değerler hem de devletin egemenliği tehdit altında ise burada kriz için öncelikli değer egemenlik hakkı olacaktır. En temel ve öncelikli değer tehdit edildiği bir krizde taraflar kriz yönetim tekniği olarak şiddeti kullanmaktan çekinmeyeceklerdir. Bu nedendir ki temel değerlere tehdit kriz dönemlerinin ana stres kaynağı olmaktadır. Krizi derinleştiren etmenlerden bir diğeri şiddettir. Şiddet doğası gereği bir kriz başlatmaya veya başlamış bir krizi derinleştirmeye müsait bir yapıdadır. Taraflar arasındaki ilişkileri birden tersine çevirebilir ve geri dönülemez etkiler yaratabilir. Kriz davranışları arasındaki en yıkıcı davranış budur. Bununla birlikte düşmanca söylenen sözlü ifadelerden ziyade, düşmanca atılan fiziki adımlar veya hareketler taraflar arasında daha yıkıcı etkilere sahip olabilmektedir.⁶¹ Sonuncu faktör krizin süresidir. Krizin var olma süresi uzadıkça taraflar arasındaki düşmanca etkileşimler artmaktadır.⁶² Hatta bu düşmanca etkileşimlere şiddet de dahildir.

⁵⁹ Brecher, , *International Political Eartquake*, s. 45.

⁶⁰ a.g.e.

⁶¹ a.g.e., s. 46.

⁶² a.g.e., s. 48.

Kriz çözümediği müddetçe süresi uzar, uzayan sürenin de düşmanlıkları artırma ihtimali mümkündür. Michael Brecher'a göre; 1 ila 14 gün arası süren krizler kısa; 15 ila 30 gün arası süren krizler orta, 31 ila 182 gün arası süren krizler uzun; 183 gün ve daha fazla süren krizler çok uzun krizlerdir.

2.4. LİDER

Dış politika analizinde analiz seviyelerinden biri olan lider küresel sistem içerisinde önemli aktörlerden biri olarak yerini almaktadır.⁶³ Dış politika karar verme sürecinde etkin role sahiptir. Bu rolü uluslararası sistemde süreklilik arz eder. Lider, krizlerin meydana gelmesinde ve yönetilmesinde ana aktör olarak rol almaktadır. Krizlerin yönetilmesine ilişkin kararların alınmasında ve alınacak kararların yönlendirilmesinde bizzat etkilidir. Krizler ve kriz yönetimi üzerinde liderin rolü analiz edilirken bir takım kavramlardan bahsedilmesi yararlı olacaktır.

Rasyonel karar verme modeline göre; dış politika ile ilgili önemli bir karar alınacağı zaman kararı alacak kişinin en mantıklı ve en düzgün seçimi yapması gerekir.⁶⁴ Bu modele göre kararı verecek olan siyasi aktörler rasyonelliği sayesinde birçok seçenek arasında en iyi seçimi yapabilecek yetiye sahiptir. Ayrıca karşılaştıkları durumları ayrıntılı bir şekilde incelerler, ayırt ederler ve ihtimalleri de değerlendirerek en objektif ve mantıklı kararı verirler. Ancak bazı çevrelerce rasyonel karar verme modelinin bazı durumları açıklamakta yetersiz kaldığı iddia edilmiştir. Bunun sebebi insani duygular, sezgiler, bilişsel yapı, kişilik özellikleri ve liderlik tarzı gibi sübjektif etkenlerin analiz süreci dışarısında bırakılmasıdır. Oysaki bu etkenler karar verme sürecinde baştan sona etkili olmaktadır. Dış politika krizleri bazı durumsal değişikliklerin karar vericiler tarafından algılanması ile ilgilidir. Liderin

⁶³ Valerie M. Hudson, "The History and Evolution of Foreign Policy Analysis", *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, ed. Steve Smith- Amelia Hadfield- Tim Dunne, New York: Oxford University Press, 2016, ss. 13-30.

⁶⁴ Janice Gross Stein, "Foreign Policy Decision Making: Rational, Psychological and Neurological Models", *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, ed. Steve Smith- Amelia Hadfield- Tim Dunne, New York: Oxford University Press, 2016, ss. 130- 143.

algısını içinde bulunduğu siyasi ortam, kişilik özellikleri, siyasi görüşü, sahip olduğu ideoloji ve tecrübeleri gibi faktörler etkilemektedir. Liderin tüm bu etkenlerden sıyrılıp tamamen onlardan bağımsız bir şekilde karar vermesi beklenemez. Liderin uluslararası çevrenin doğasına ilişkin inançları uluslararası arenada attığı adımları etkilemektedir. Daha ılımlı görüşe sahip liderler uluslararası çevreyi bir tehdit olarak ya da kendi ulusal gücünü kullanmasının önünde bir engel olarak görmezler. Ancak daha radikal görüşe sahip olanlar, devlet çıkarlarının uluslararası çevre tarafından sürekli tehdit altında olduğunu düşünürler.⁶⁵ Özellikle krizlerin karar verme sürecinde, büyük değişim zamanlarında ya da gücün sadece liderin elinde toplandığı zamanlarda yukarıda sayılan lideri psikolojik olarak etkileyen faktörler daha çok önem kazanmaktadır. Çünkü ortaya çıkan durumun gidişatını etkileyerek nasıl sonuçlanacağını belirlemektedir. Örneğin risk almaktan korkmayan liderler krizlere, kuruntulu liderler savaşların başlamasına ve gereksiz bir şekilde uzamasına sebep olabilmekte, abartılı ve hayali vizyona sahip liderler uluslararası ve bölgesel sistemleri bozabilmekte, tahmin edilebilir liderler ise uzun dönemli ittifaklar kurarak istikrara katkı sağlayabilmektedir.⁶⁶

Liderlerin kişilik özellikleri, yetenekleri, kusurları uluslararası sistemde devletlerin stratejiler belirlemede ve sorunlarla başa çıkması noktasında önem kazanmaktadır. Benzer koşullar altında farklı liderlerin farklı kararlar alması onların farklı inançlara, algılara ve farklı karar verme tarzlarına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Liderlerin, krizlerin farklı safhalarında farklı roller oynadığı görülmektedir. Örneğin; kriz öncesi dönemin belirgin özelliği belirsizliktir. Belirsizliğin hakim olduğu bir ortamda lider sezgileriyle ve öngörülerini hareket ettirmektedir. Bu süreçte mantıklı tahminler yapmalıdır. Bilişsel olarak kapanmaya gidilmemelidir. Tırmanma safhasında ise genellikle kriz yönetim tekniklerine ilişkin olarak seçimlerde farklılıklar görülmektedir. Demokratik eğilimi olan liderler daha çok müzakere gibi diplomatik uzlaşma yollarını tercih ederken, otoriter olanlar ise askeri hamlelere ve tek taraflı tepkilere yatkınlık gösterirler. Yumuşama ve kriz sonrası

⁶⁵Jonathan W. Keller, "Leadership Style, Regime Type and Foreign Policy Crisis Behavior: A Contingent Monadic Peace?", *International Studies Quarterly*, Cilt 49, Sayı 2(Haziran 2005), ss. 205- 231.

⁶⁶ Oktay Bingöl, "Uluslararası Krizlerde Liderin Rolü", *Krizler ve Kriz Yönetimi*, ed. Mehmet Seyfettin Erol-Ertan Efeğil, Ankara: Barış Kitabevi, 2012, ss. 85- 106.

evrelerde de liderin bilişsel ve kişilik özelliklerinin kriz yönetimi üzerinde etkisi görülür.

Kriz zamanı liderin karşılaşılabileceği bazı zorluklar olabilmektedir. Bunlar kısıtlı zaman dilimi içerisinde bir karar vermek, uluslararası krizlerde yapılabilecek ufak bir hatanın sonucunun çok ağır olması, güvenilir bilgiye ulaşma sorunu, psikolojik önyargı, belirsizlik, karşı taraf ile iletişim, stres ve yorgunluk, bürokratik direnme ve bunun gibi faktörlerdir.⁶⁷

2.5. MEDYA VE İLETİŞİM

Medya; toplum ile iletişimi sağlamaya yarayan televizyon, radyo, dergi, gazete gibi kitle iletişim araçlarının ortak adıdır. Geleneksel olarak haber ve bilgi iletme işlevi ile medya toplulukları etkileme ve düşüncelerini yönlendirme gücüne sahiptir. Ayrıca küreselleşmenin ve teknolojinin gelişmesinin etkisiyle kısa sürede dünyanın diğer ucunda meydana gelen olaylar hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu hızlı değişim ve dönüşüm kişilerin uluslararası meselelere daha fazla müdahil olmasını sağlamaktadır. Bu noktada gerek dış politika alanında yaşanan gelişmelerin aktarılması gerek uluslararası ilişkilerin daha iyi kavranması sebebiyle medya önemli bir yere sahiptir.

Kamuoyunu bilgilendirmenin yanı sıra medya dış politika ve çağdaş tarih yazımı açısından kaynak belge niteliğindedir.⁶⁸ Ayrıca karar vericilerin kamuoyuna kendilerini ve faaliyetlerini anlatabilmek ve onların desteğini kazanabilmek adına işlevsel bir araç rolündedir. Özellikle dış politika meselelerinde karar vericiler medya aracılığı ile kamuoyunun desteğini kazanabilmek için çaba gösterirler. Çünkü bu destek dış politikada atacakları adımlarda onların meşruiyetini pekiştirecektir. Karar vericilerin hedef kitlesi sadece kendi ülkesinin vatandaşı değildir. Başka ülke vatandaşlarının oluşturduğu kamuoyunu etkilemeye yönelik propaganda faaliyetlerinde de bulunabilmektedirler. Bu

⁶⁷ Michael A. Genovese, "Presidential Leadership and Crisis Management", *Presidential Studies Quarterly*, Cilt 16, Sayı 2 (İlkbahar 1986), ss. 300- 309.

⁶⁸ Mehmet Seyfettin Erol, Emre Ozan, "Uluslararası Krizler ve Medya: Dış politika Kriz Yönetiminde Medyanın Rolü Üzerine Bir Deneme", *Krizler ve Kriz Yönetimi*, ed. Mehmet Seyfettin Erol- Ertan Efeğil, Ankara: Barış Kitabevi, 2012, ss. 123-144.

sayede medya sadece ülke içi kitle iletişim aracı değil, uluslararası iletişim aracı haline de gelmiş olur. Uluslararası alanda geniş kitlelere ulaşmayı sağlayan medyanın devletlerin içinde oldukları kriz anlarında en iyi şekilde kullanılması gerekmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi başka ülke kamuoyunu etkilemeye yani uluslararası kamuoyu oluşturmaya yönelik faaliyetler aslında dolaylı olarak başka ülke hükümetlerini etkilemeye dönük girişimlerdir. Kriz durumlarında uluslararası arenada haklılığını ispatlayabilmek için medyanın etkin bir şekilde kullanılması gerekir. Dolaylı girişimlerin yanı sıra medya bazı zamanlarda başka devletlere doğrudan mesaj gönderebilmek için bir araç haline gelir. Kamuoyuna bazen bir haber şeklinde bazen ise demeç veya bildiri şeklinde yansır. Ayrıca devletin geleneksel kurumları ile karşılaştırıldığında çok hızlı ve etkin bir şekilde mesajlar gönderilmiş olmaktadır. Ancak bu durum devletin geleneksel kurumlarının önemini azaltmamaktadır. Daha ziyade medya yeni bir diplomasi kanalı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁹ Özellikle kritik kriz anlarında aktörler arasında diplomatik temasların kesildiği dönemlerde medyanın oynadığı rol çok önemlidir.

Krizin konusu, jeopolitik bağlamı, tarihi gibi unsurlar medyanın kriz üzerinde oynadığı rolü doğrudan etkilemektedir. Örneğin uluslararası insani krizlerde medyanın genelde kamuoyunu yönlendirici bağımsız bir aktör olarak yer aldığı görülür. Bu durumda karar vericiler arasındaki belirsizlik etkili olmaktadır. Belirsizlik olduğunda medyanın etkisi de artmaktadır. Eğer hükümetin yaşanan kriz karşısında uygulanacak net bir politikası var ise medyanın etkisi o kadar yoğun olmayacaktır.⁷⁰ Çatışma ihtimali düşük siyasi krizlerde ise medya farklı bir role sahiptir. Siyasi krizlerde tarafların kriz yönetimini etkin ve verimli olarak gerçekleştirmesi gerekir. Bu bağlamda medya önemli bir araçtır. Kitle iletişimi doğru kullanılarak kriz iletişimi gerçekleştirilir ve iletilmek istenen mesajlar bu sayede karşı tarafa iletilir.⁷¹ Bu işlem medyanın hızlı haber akışı sayesinde olabildiğince hızlı bir şekilde gerçekleşir. Bu da kriz yönetimi konusunda bir takım sorunları beraberinde

⁶⁹ a.g.e., s.135.

⁷⁰ a.g.e., s.135

⁷¹ Emrah Aydemir, “Uluslararası İlişkilerde Kriz İletişimi ve Uygulaması”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10(2005), ss. 204- 231.

getirmektedir. Teknolojinin ve medyanın bu denli gelişmediği dönemlerde krizler karşısında karar vericilerin krize bir cevap vermek için daha uzun zamanları olabiliyordu. Ancak şimdi bu gelişmelerden kaynaklı olarak krizlere hızlı cevap verme gerekliliği yanlış kararlar alınmasına ve dolayısıyla krizlerin olumsuz yönde etkilenmesine yol açabilmektedir.

3. KRİZ EVRELERİ

Michael Brecher krizleri dört safhaya ayırarak incelemiştir. Bunlar kriz öncesi evre, tırmanma evresi, yumuşama evresi ve kriz sonrası evredir.⁷²

Kriz öncesi evre krizin başlangıcını ifade etmektedir. Bu dönemde normal döneme nazaran daha fazla tehdit hissedilir. Hissedilen tehdit karar vericiler üzerinde stresin artmasına sebep olur. Normale göre daha fazla tehdit hissedilmesine rağmen, düşmanca bir etkileşim söz konusu değildir.

Tırmanma evresi kriz dönemini ifade etmektedir. Kriz öncesi döneme göre tehdit algılamada artış söz konusudur. Ayrıca karar vericilerin kısıtlı zamanı vardır ve bu durum onlar üzerindeki baskı ve stresi artırmaktadır. Askeri düşmanlığın artması ile savaş ihtimali gündeme gelmektedir. Kriz evresi stres ve tahribat riskinin en üst seviyeye çıktığı dönemdir.

Yumuşama evresi teknik olarak tırmanma evresinin tam tersidir. Krizin bitimini ifade etmektedir. Hissedilen tehdit algısında azalma görülür. Ayrıca artık kısıtlı zaman içerisinde cevap verilmesi gerekmediği için karar vericiler üzerindeki stres de azalacaktır. Bununla birlikte savaş ihtimalinin de düştüğü görülür.

Kriz sonrası dönem ise krizin son evresidir. Bu dönemde tehdit algısı, zaman baskısı ve savaş ihtimali kriz seviyesinin altına düşer. Dolayısıyla krize yönelik stres diğer

⁷² Brecher, "Crisis, Conflict, War: State of the Discipline", s. 25.

evreler ile kıyaslandığında en alt seviyededir. Krizin sonuçlarının ve etkilerinin gözlemlendiği bir evredir.⁷³

4. KRİZ YÖNETİMİ

Kriz yönetimi; en genel tabiri ile devletlerin içinde buldukları kriz durumundan çıkmak için izledikleri yolların bütünüdür. Krizlerin negatif etkilerini azaltmak ve olası kötü sonuçlarına engel olmak kriz yönetimin temel amaçlarındandır. Etkili bir kriz yönetimi kriz anını yönetmekle birlikte krizden önce olası krizler hakkında tahminde bulunmayı ve onlara karşı önlem almayı gerektirir. Bazı krizler patlak vermeden önce belirli sinyaller görülür. Eğer bu sinyaller doğru algılanır ve harekete geçilirse olumsuz sonuçlar önlenmiş olacaktır. Bununla birlikte toplumun yaşanan krizden en az seviyede etkilenmesini sağlayacak yolların izlenmesi gerekir. En az hasarla krizden çıkmak en önemli hedeflerden biridir. Çünkü kriz, savaşa dönme ihtimali olan devletlerarası bir uyuşmazlık durumudur. Kriz yönetimi bu uyuşmazlığın savaşa dönmesini önleme girişimleridir. Savaşa dönmeyi engellerken devletlerin kendi ulusal çıkar ve hedeflerini de muhafaza etmeleri gerekir.

Alexander L. George' a göre tam bu noktada kriz yönetiminin siyasi çıkmazı ortaya çıkmaktadır. Bir kriz patlak verdiğinde taraflar bir taraftan kendi menfaatlerini korumaya çalışırken diğer taraftan da krizi tırmandıracak hareketlerden kaçınmaktadırlar.⁷⁴ Bu durum siyasi çıkmaza yol açmaktadır. Siyasi çıkmaz karar vericilerin çözmesi gereken bir zorluktur. Bu sebeple karar vericiler üzerinde bir baskı oluşturmaktadır. Zaman baskısı ile birleşince krizi yönetenleri zorlayan durumlar ortaya çıkar. Bu yüzden karar vericilerin rolü çok önemlidir. Karar vericiler karşılaştıkları tehdidi çok iyi analiz etmeli ve ona göre stratejiler belirlemelidirler. Krizler; yapısal ve dinamik açıdan, tarafların karşılaştıkları tehditler ve askeri gücün müdahil olması, aktörlerin iç özellikleri ve durumsal özellikler açısından farklılıklar göstermektedir. Bu sebeple her krize uygulanabilecek genelgeçer bir

⁷³ a.g.e., s.27.

⁷⁴ Alexander L. George, "Geçici Bir Kriz Yönetimi Kuramı", *Savaştan Kaçınmak I*, Alexander L. George, çev. Nazlı Hamiş, İstanbul: Nesa Yayın Grubu, 2006, s. 34.

strateji bulunması pek mümkün değildir. Dolayısıyla her krizin yönetiminde farklı stratejiler uygulanması gerekir.⁷⁵ Karşılaşılan krizde kullanılacak stratejiler için geçmiş tecrübelerden faydalanmak yararlı bir davranış olacaktır. Alexander L. George'a göre kriz yönetiminde söz konusu iki siyasi gereksinim bulunmaktadır. Bunlar, krizde ulaşmak istenen hedeflerin ve hedeflere ulaşmak için kullanılan araçların sınırlandırılmasıdır.⁷⁶ Bu siyasi gereksinimler krizlerin tırmandırılmasının önlenmesi açısından önemlidir. Çünkü krize müdahil olan tarafların hepsi kendi hedeflerine ulaşmak için çabalayacaklar ve ellerinden gelen her şeyi yapacaklardır. Tarafların hepsinin kendi hedeflerinin peşinde koşması menfaat çatışmasına yol açacak ve krizin tırmanma tehdidini artıracaktır. Krizin tırmanmasının savaşa yol açma ihtimali mümkündür. Bu sebeple hedeflerin ve kullanılacak araçların sınırlandırılması gerekmektedir.

Tüm bunlarla birlikte etkin bir kriz yönetimi için diplomasi faaliyetleri ve askeri hareketler dengeli bir biçimde koordine edilmelidir. Askeri güç kullanma tehditleri, diplomatik faaliyetler ve hedefler ile uygun olmalı ve karşı tarafa askeri hareketlenmeler ile baskı kurmaktan kaçınılmalıdır.⁷⁷ Çünkü askeri tehditler karşı tarafı kendi çıkarlarını daha fazla korumaya itmektedir. Diplomatik öneriler ve askeri hareketler karşı tarafın çıkarlarına ve temel hedeflerine ters düşecek şekilde olmamalıdır. Aksine karşı tarafa bir çıkar yol gösterecek şekilde olmalıdır.⁷⁸ Krizlerin bu karmaşık yapısından dolayı kriz yönetimi bir bilimden ziyade; bir sanat olarak düşünülmelidir.⁷⁹

Michael Brecher “Crises in World Politics: Theory and Reality” kitabında devletlerin krizle başa çıkmak için kullandığı kriz yönetim tekniklerinden bahsetmektedir. Bunlar; müzakere, arabuluculuk, anlaşmazlığın hakem kararıyla çözülmesi, yargı yoluyla çözülmesi gibi barışçıl yollar ile doğrudan ve dolaylı olarak şiddet içeren yollardır.

⁷⁵ a.g.e., s. 39.

⁷⁶ a.g.e., s. 36.

⁷⁷ a.g.e., s. 38.

⁷⁸ a.g.e.

⁷⁹ J. Philip Rogers, “Kriz Pazarlığı Kuralları ve Kriz Yönetimi”, *Savaştan kaçınmak 3*, Alexander L. George, çev. Nazlı Hamiş, İstanbul: Nesa Yayın Grubu, 2006, s. 29.

Geçmişte meydana gelen yıkıcı savaşlar devletleri bir daha aynı şeyleri yaşamamak konusunda adımlar atmaya itmiştir. Birleşmiş Milletler (BM) antlaşmasıyla savaş yasaklanmıştır. Uluslararası krizler; savaş ihtimali olan uyuşmazlık durumları olduğu için kriz yönetimi uluslararası alanda önem arz etmektedir. Bu sebeplerle uyuşmazlıkların çözümlerine ilişkin kararlar alınmıştır. Bu kararlar uyuşmazlıkların barışçıl yollar ile çözülmesi ve zorlayıcı önlemlerle çözülmesine ilişkindir. Uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi BM antlaşmasınının 33/1 maddesinde yer alır. Bu maddeye göre; devam etmesi uluslararası barış ve güvenliği tehdit edecek nitelikteki bir anlaşmazlığın tarafları öncelikle müzakere, soruşturma, arabuluculuk, uzlaştırma, adli uzlaşma, bölgesel örgütler veya anlaşmalara başvurma veya kendi seçecekleri başka barışçıl yollar ile çözüm arayacaklardır.⁸⁰ Eğer taraflar barışçıl yollar ile çözemelerse uyuşmazlık BM Güvenlik Konseyine götürülmek zorundadır. Güvenlik Konseyi meseleyi öncelikle şiddet içermeyen yollar ile çözmek mecburiyetindedir. Bunlar; kısmen veya tamamen ekonomik ilişkilerin, iletişimin (demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğerleri) ve diplomatik ilişkilerin kesilmesidir.⁸¹ Bu önlemlerin de yetersiz kalması durumunda BM Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliği tekrardan tesis etmek ve sürdürmek için BM üyelerinin oluşturduğu hava, deniz veya kara gücüyle tatbikat, ablukaya alma gibi operasyonlar şeklinde harekete geçer.⁸²

Alexander L. George'a göre karar vericiler kriz anında kendi menfaatlerini kasıtlı olmaksızın savaşa sebebiyet vermeden koruyabilmek için uygun stratejiler geliştirmek zorundadır. Ancak her kriz birbirinden farklı özellikler gösterdiği için harekete geçilmeden önce yeniden gözden geçirilmesi ve olayın kendi özgünlüğüne uyarlanması gerekir. Bununla birlikte krizin karşı tarafı bu hareket karşısında beklenmedik bir tepki vereceğinden hızlı bir şekilde değişiklikler yapmaya hazırlıklı olunması gerekir. Kriz

⁸⁰ United Nations Charter, Chapter VI: Pacific Settlement of Disputes, Article 33, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-6> e.t. 17.02.2022.

⁸¹ United Nations Charter, Chapter VII: Action with Respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression, Article 41, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-7>, e.t. 17.02.2022.

⁸² United Nations Charter, Chapter VII: Action with Respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression, Article 42, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-7>, e.t. 17.02.2022.

yönetiminde kullanılan bazı stratejiler diğerlerine göre riskli tırmandırmaya daha müsait yapıdadır. Diğer yandan düşük risk içeren stratejiler ise krizde kazancını korumakta etkili veya etkisiz olduğu yönde ihtilaflar bırakabilmektedir. Düşük risk içeren stratejiler karşı tarafı cesaretlendirmekle birlikte krizin daha fazla tırmanmasına yol açabilmektedir.⁸³ Her krizin kendine özgü özelliklerinin bulunmasıyla birlikte bazı ortak özellikleri de mevcuttur. Kriz yönetimi bağlamında krizlerle karşı karşıya kalındığında uygulanabilecek birçok strateji mevcuttur. Alexander L. George kriz yönetim stratejilerini saldırgan ve savunmacı olarak iki grupta sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma stratejilerin kullanım amaçları doğrultusunda oluşmuştur. Mevcut statükoyu değiştirmek amacıyla kullanılan stratejiler saldırgan kriz yönetim stratejileri; saldırgan tarafın statükoyu değiştirmesini engellemeye yönelik stratejiler ise savunmacı kriz yönetim stratejileridir.

4.1. SALDIRGAN KRİZ YÖNETİMİ STRATEJİLERİ

Var olan statükoyu düşman pahasına değiştirmeyi amaçlayan stratejilerdir. Bu stratejilerden bazıları ortaya çıkan zararlı hareketleri sadece tehdit ederken, bazıları ise karşı tarafın hakkına tecavüzde bulunma veya kullanılacak gücün derecesi açısından farklılıklar gösterebilmektedir.

4.1.1. ŞANTAJ

Farklı çeşitleri bulunan şantaj stratejisi temelde karşı tarafın reddettiği bir durum dolayısıyla onun zarar göreceğini ve acı çekeceğini vurgulamaktadır. Zarar göreceğinden ve acı çekeceğinden korkan düşman bir şeylerden vazgeçmek zorunda kalır. Şantaj stratejisi karşı tarafa güç kullanmadan bir şeyler yaptırma konusunda faydalıdır. Düşmana istenilen şey yaptırıldıktan veya geri adım atıldıktan yani kazanç sağlandıktan sonra şantaja devam etmek, istenmeyen tırmandırmaya sebep olabilir. Bununla birlikte şantaj yapılan taraf

⁸³ Alexander L. George, “Kriz Yönetimi İçin Stratejiler”, *Savaştan Kaçınmak 2*, Alexander L. George, çev. Nazlı Hamiş, İstanbul: Nesa Yayın Grubu, 2006, s. 300.

şantajcının ondan talep ettiklerini vermeyi reddetse bile ona karşı kesin bir eylem başlatmış sayılmamaktadır. Ayrıca şantaj yapılan tarafın, şantajcının talebini reddetmek ve tehdidini sürdürmekten vazgeçirmek amacıyla karşı tehditte bulunması muhtemel bir durumdur. şantaj içerisinde riskler barındıran bir stratejidir. Başarıya ulaşma konusunda kesinliğe sahip değildir. şantaj stratejisinin başarıya ulaşmaması halinde şantajcı kendini hiç tahmin etmediği ve istemediği bir krizin ortasında bulabilir. Böyle bir durumda şantajcı taleplerini şantaj yapılan tarafın istediği düzeye indirebilir ya da başka bir saldırgan stratejiye başvurabilir.

şantaj stratejisinin başarılı olmasını etkileyen bir takım faktörler söz konusudur. Faktörlerden ilki şantaj tehdidinin güvenilirliğidir. Bu unsur kritik öneme sahiptir. Bununla birlikte şantajcının talebinin meşru ve makul olması gerekir. şantajcının talebini haklı göstermek açısından meşruluk ve makullük önemli kavramlardır. şantaj stratejisinin başarısını etkileyen ikinci etken şantaj yapılan konunun krizin taraflarını göreceli olarak etkilemesi olasılığıdır. Yani şantajcının talebini hazırlarken alçakgönüllü stratejik bir talepte bulunması, statükoda ılımlı bir değişiklik yaratacağı için düşmanın bu talebi reddetmesi zor olacaktır. Ancak bu alçakgönüllü talep, sonucunda şantajcıya büyük kazançlar sağlayacak bir dizi gelişmeleri harekete geçiren bir girişimdir. Üçüncü unsur ise şantaj yapılan tarafın bir şantajcıya boyun eğmekten dolayı adına zarar gelmesinden, ulusal ve uluslararası alanda meydana gelebilecek maliyetinden çekinmesinden dolayı en ılımlı talebe bile razı olmak istememesidir.⁸⁴

4.1.2. SINIRLI TERSİNE ÇEVİRİLEBİLİR İNCELEME

Bazı durumlarda statükoya meydan okuyan taraf kriz yönetiminin siyasi ikilemi çerçevesinde statükoya uygun değişiklik getirmek için bazı inceleme girişimlerine başvurabilir. Bu incelemeyi, krizi tırmandırmaktan kaçınarak gerçekleştirir. Ayrıca yaparken çabuk ve kolay iptal edilebilir olmasına dikkat eder. Statükoyu değiştirmeye yönelik hareket hem sınırlı hem de tersine çevrilebilir olması gerekir.

Bu strateji savunmacı tarafın, meydan okuyanın statükoyu değiştirme talebine karşı çıkıp ıkmayacağının emin olunmadığı durumlarda kullanılır. Savunmacı tarafın statükoyu koruma konusundaki kararının belirsiz olmasından dolayı bu belirsizliği gidermeyi amaçlar. Eğer savunmacı tarafın verdiği tepki statükoyu koruma amaçlı bir tepki değilse meydan okuyan taraf krizi tırmandırma ihtimali içeren bir karşılık korkusu olmadan taleplerini takip edebileceği sonucuna varır. Ancak savunmacı taraf eğer statükoyu koruma amaçlı bir tepki gösterirse, sınırlı tersine çevrilebilir inceleme stratejisini kullanan taraf ya incelemeyi bırakır ya da taleplerine ulaşma gayretlerine yoğunlaşmamaya karar verebilir. Bu strateji mevcut durumu değiştirmek için ihtiyatlı bir yol araştırmaktır. Ancak bazı riskleri halen içinde barındırmaktadır. Yanlış algılama, yanlış iletişim ve yanlış hesaplama gibi riskler stratejiyi başarısızlığa sürükleyebilir. Stratejide karşı tarafı inceleme hareketi yeterli derecede açık ve uygun zamanlı olmalıdır. Ayrıca karşı tarafı zorlayacak şekilde yani yeterli bir şekilde tehdit etmeyi gerektirir. Ancak bazı durumlarda savunan taraf ile meydan okuyan tarafın başlattığı inceleme konusunda yanlış yorumlanabilen olaylar olabilmektedir. Örneğin savunan taraf, meydan okuyan tarafın başlattığı incelemeyi anlamayabilmekle birlikte o durumu sürdürmeye gerek duymadığı zamanlar olabilmektedir. Ancak savunan tarafın karşılık vermemesi statükoyu korumak istemediği şeklinde yanlış yorumlanabilir. Bu gibi yanlış yorumlamalar tarafları istenilen noktalardan uzaklaştırmaktadır. Bu sebeple sınırlı tersine çevrilebilir inceleme stratejisi meydan okuyan tarafın başlattığı incelemenin doğru bir şekilde takip edilmesine, hesap ve kontrol edilebilirliğinin gvenilmesine dayanmaktadır.⁸⁵

4.1.3. KONTROLLÜ BASKI STRATEJİSİ

Sınırlı tersine çevrilebilir inceleme ile aralarında birtakım farklar bulunmaktadır. Bu fark meydan okuyanın, savunan tarafın mevcut durumu korumakta kararlı olmasını anlamasından kaynaklanmaktadır. Saldırған taraf statükoyu değiştirmek için düşük seviyeli

⁸⁴ a.g.e., s. 303.

⁸⁵ a.g.e., s. 305.

seçenekleri kullanmaya karar verir. Bu düşük seviyeli seçenekler savunan tarafın statükoyu koruma kararlılığını azaltan veya ortadan kaldıran seçeneklerdir. Güçlü bir şekilde motive olmuş yetenekli meydan okuyucu, mevcut durumun devam etmesini engellemek amacıyla bazı küçük planlar kurup güç kullanabilir. Bu planlar savunan tarafın saldırgan tarafa karşı koymakta güçlük çekeceği planlardır. Karşı koymakta güçlük çekmesinin sebebi savunan tarafın yetersiz kapasitesinden, yeterli seçeneğe sahip olmamasından veya bunları kullanmaya gönülsüz olmasından kaynaklanabilir.

Kontrollü baskı stratejisi ile birlikte savunan tarafın tartışma konusu alana girmesi engellenir.⁸⁶ “Salam taktiği” denilen bir taktik ile parçalar halinde bir dizi dikkat çekmeyen hareketler ile savunan tarafın hakkına tecavüzde bulunulur. Ayrıca savunan tarafın bu duruma en küçük tepkisi geri dönülemeyecek tırmandırmalara sebep olacağı hususunda uyarılarda bulunarak askeri olmayan müdahalelerde bulunulur. Kontrollü baskı stratejisinin kullanıma elverişli olduğu durum; güç asimetrisinin saldırgan taraf lehine olup savunanı engellediği hallerdir.

Savunan taraf, saldırgan tarafın uyguladığı kontrollü baskı stratejisinden dolayı statükoyu korumakta zorlanabilir. Ayrıca iyi kurgulanmış bir strateji ile savunan taraf askeri olmayan müdahaleyi sonlandırmak için güç kullanıp kullanmamak konusunda karar vermek zorunda bırakılabilir. Bununla birlikte savunan tarafın üzerinde devam eden, hafif ancak artarak ilerleyen provokasyonlardan söz edilir. Bu provokasyonlar karşısında savunan taraf bir şey yapamıyorsa ya statükonun değişmesini kabullenir ya da savunmacı stratejilerden birini kullanabilir.

4.1.4. OLDUBİTTİYE GETİRME STRATEJİSİ

Saldırgan taraf, bir kriz durumunda savunan tarafın statükoyu savunmayacağından eminse oldubittiye getirme stratejisini kullanabilir. Bu strateji statükoyu değiştirmek için en etkili yol olmakla birlikte istenmeyen tırmandırma konusunda belirli bir noktaya kadar

⁸⁶ a.g.e., s.306.

risksizdir. Ancak etkileri bakımından risk teşkil edebilir. Çünkü bu stratejiyi kullanan aktör ulusal veya uluslararası arenada saygınlığını kaybetme riski ile karşı karşıya kalabilir. Ayrıca bu neden, stratejiyi kullanacak tarafı stratejiyi kullanmaktan alıkoyabilir.

Savunan tarafın statükoyu korumamayı seçmesi mutlak bir durum olarak algılanamaz. Oldubittiye getirme stratejisinin saldırgan tarafından uygulanması, savunan tarafın statükoyu korumama kararının değişmesine neden olabilir. Bu durum saldırgan taraf için risk uyandırmaktadır. Diğer yandan savunan taraf strateji uygulanırken ortaya çıkan hareketlere direnmek için güç toplamaya zaman bulamadan, saldırgan tarafın statükoyu değiştirebilmesi gerekir.⁸⁷ Bu stratejinin temel mantığı budur. Yani düşman harekete geçmeden, karşılık vermeden önce hızlı ve mutlak bir sonuca ulaştıran bir durum değişikliği elde etmektir. Ancak bu gayretlerin geri tepme olasılıkları da ihtimal dahilindedir. Örneğin saldırgan taraf, savunan tarafın üzerinde ihtilafı buldukları konuyu savunmaktan vazgeçtiği şeklinde yanlış bir kanıya varabilir. Meydan okuyan taraf hızlı ve mutlak bir şekilde statükoyu değiştirmeye çalışırken kendini olduğundan daha becerikli görebilir ve bu durum savunan tarafın hareketlerinin, saldırgan tarafından yanlış yorumlanmasına sebep olabilir. Ayrıca savunan taraf uyguladığı politikasını tersine çevirip statükoyu savunmak için elinden geleni yapmaya başlayabilir.⁸⁸

4.1.5. YIPRATMA STRATEJİSİ

Yıpratma stratejisi, krizin konusu sebebiyle diğer saldırgan stratejilerin kullanılmasının uygun olmadığı zamanlarda seçilmektedir. Yıpratma stratejisi nispeten daha zayıf aktörler tarafından kullanılır. Bu aktörler devletler olabileceği gibi gerilla veya terörist grupları da olabilir. Zayıf ancak aşırı motive olmuş saldırgan aktör, ondan daha güçlü ancak ona göre daha az motive olmuş karşı tarafın üzerinde geri dönülmez zararlar vermek için bu stratejiyi kullanır. Zayıf aktör öncelikle askeri eylemler ile gayretlerine başlar. Bu askeri eylemler seçici eylemlerdir. Karşı taraf göreceli olarak daha güçlü olduğu

⁸⁷ a.g.e., s.308.

⁸⁸ a.g.e., s. 308.

için çarpışmalarda daha avantajlı olacaktır. Zayıf taraf ise bu avantajı kaldırmak için birtakım kurallar ve sınırlamaları devreye sokacaktır. Bu hareketler, düşmanı teslim olmaya zorlama amacıyla yapıldığı için oldukça uzun sürebilme ihtimali vardır. Ancak güçlü taraf bir zamandan sonra başlangıçtaki sınırlamaları sürdürmek istemeyecektir. Bununla birlikte krizi tırmandıracak ve başlatan taraf için zararı çok olabilecek güçlü ve inandırıcı tehditler ile karşılık verebilecektir.

4.2. SAVUNMACI KRİZ YÖNETİM STRATEJİLERİ

Saldırgan tarafın statükoyu değiştirmeye yönelik faaliyetlerini önlemek amacıyla savunan tarafından kullanılan stratejilerdir. Savunan taraf bu stratejileri uygularken kriz yönetiminin temel ikilemi olan siyasi çıkmazı yaşar. Yani bir taraftan kendi menfaatlerini korumaya çalışırken diğer taraftan krizin tırmanmasını önlemeye çalışır. Alexander L. George yedi farklı savunmacı kriz yönetim stratejisi tanımlamaktadır.

4.2.1. ZORLAYICI DİPLOMASİ

Zorlayıcı diplomasi stratejisi, zorlayıcı tehditler kullanarak veya sınırlı biçimde güç artırımına giderek karşı tarafı eylemlerinden vazgeçirmeye çalışmaktır. Ancak askeri güç kullanılarak yapılan zorlama ile arasında farklılıklar vardır. Zorlayıcı diplomasi düşmanın saldırgan davranışlarını sonlandırması için zorlamaktan ziyade düşmanı ikna etme söz konusudur. Güç kullanımı tehdidi düşmanı ikna etmek için kullanılır.⁸⁹ Yani aslında zorlayıcı diplomatik strateji güç tehdidi ile desteklenen bir diplomatik stratejidir. Bu sebeple yöneltilecek tehditler ve karşı taraf ile iletişimde kullanılacak kanallar koordine edilirken dikkat edilmesi gerekir. Sinyal verme, pazarlık, uzlaşma gibi yöntemler zorlayıcı diplomasi stratejisinin içinde bulunmalıdır. Alexander L. George zorlayıcı diplomasinin kriz yönetimi için etkin bir strateji olmasının sebeplerini; düşük tırmandırma riski, daha az psikolojik ve politik maliyet ve geleneksel askeri strateji ile çözümlenenden daha

⁸⁹ a.g.e., s.310.

az kan dökülme hatta hiç dökülmeme olarak açıklamaktadır. Zorlayıcı diplomasi stratejisinin rakipte meydana getirmesi gereken bazı önemli etkileri vardır. Bunlar taleplerini yerine getirtmekte ısrarcılık anlayışı, talebini yerine getirtmek için daha yüksek motivasyona sahip olduğu hissi ve talebin kabul edilmemesi ihtimalinde rakipte tırmanma korkusu uyandırmaktır.

Zorlayıcı diplomasi stratejisi Avrupa diplomasi tarihinde sıkça kullanılan ultimatolarla benzerlik göstermektedir. Tam gelişmiş bir ultimatoların üç bileşeni mevcuttur. Bunlar karşı taraftan açık ve belirli bir talepte bulunmak, talebin yerine getirilmesi için zaman sınırlaması ve ceza tehdidi. Bu ceza tehdidi, rakibin talebi yerine getirmemesi halinde rakibin razı gelmesinin onun tarafından daha yararlı olacağına ilişkin onu ikna etmek için inandırıcı ve yeterli olmasıdır. Ancak zorlayıcı diplomasi stratejisi ultimatoların üç bileşenini her zaman kendi bünyesinde bulundurmaz. Örneğin rakipten talep edilen şey her zaman açık ve belirleyici olmayabilir. Ayrıca talebin yerine getirilmesi için süre sınırı konmamış olabilir. Bununla beraber talebin yerine getirilmemesi halinde uygulanacak olan ceza tehdidi belirsiz olmakla birlikte caydırıcılık açısından derecesi düşük olabilir. Bu bileşenlerin hafifletilmesi rakip üzerinde taleplerin yerine getirilmesi hususundaki etkilerini azaltabilir.

Zorlayıcı diplomasi farklı çeşitleri mevcuttur. Bunlardan bir tanesi “ dene ve gör” yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda ultimatoların sadece ilk bileşeni karşı tarafa aktarılır. Yani karşı tarafa açık ve belirli bir talepte bulunulur. Ancak bir süre sınırlaması getirmez ve güçlü bir önem duygusu yaratmaz. Stratejiyi kullanan taraf rakibi tehdit etmeden önce bekler. Bu bekleme süresi yapılan hareketin rakibi ikna etmekte yeterli olup olmadığını görmek içindir. Dene ve gör yaklaşımının birçok farklı çeşidi bulunmaktadır.

Zorlayıcı diplomasi stratejisini kullanırken atılacak adımlar büyük oranda doğaçlama yeteneğine bağlıdır. Çünkü her krizin kendine özgü özellikleri ve konusu vardır. Ayrıca bu özellikler politikacılar tarafından her zaman açık bir şekilde anlaşılacakları gibi doğru olarak da değerlendirilemeyebilir. Bütün bunların etkisiyle kullanılan strateji kolay bir biçimde başarısız olabilir. Politikacılar, zorlayıcı diplomasi stratejisinin gerekleri ile kriz yönetiminin diğer gereklerini harmanlayabilmelilerdir. Genelde zorlama stratejisini

kullananlar taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda, onların yerine getirilmesi için olumlu teşvikler yerine sadece ceza tehditlerine güvenirler. Bu hatalı bir durumdur. Zorlayıcı diplomasi stratejisi havuç ve sopa tekniğine benzetilirse; taleplerin yerine getirilmesi için sadece sopa değil aynı zamanda havuç da gereklidir. Sopa'nın kendi başına yapamadığı şey havuçla birlikte yapılırsa başarıya ulaşılabilir. Yani katıksız zorlamanın aksine, zorlayıcı diplomasi pazarlık, uzlaşma ve müzakere gerektirir. Bu sebeplerin etkisiyle zorlayıcı diplomasi düşünüldüğünden daha zor ve problemlili bir strateji haline gelmektedir.

Zorlayıcı diplomasi stratejisinin en yakın hedefi; birinin menfaatini korumak için neyin gerekli olduğunun bulunması hususunda güçlü bir çözüm getirmeye uğraşmaktır. Ayrıca bu stratejide zamanlama çok önemlidir. Rakip tarafın bazı şeyleri değerlendirmesi, iyice düşünmesi ve sindirmesi açısından fırsat verilmesi gerekir. Rakip tarafa bu fırsatın verilmemesinin sonucu, iyi düşünülmeden yapılan bir hareket ve gözü kara bir düşman olabilir. Strateji kullanılırken; açık iletişim, uygun ısrarcılık anlayışına karar verme gibi davranışlar stratejiyi kullanan tarafın sorumluluğundadır. Ayrıca stratejinin iyi planlanması tarafların zarara uğramaması açısından çok önemlidir. Zorlayıcı diplomasi stratejisi kullanımının sonucu, taraflardan birinin salt gücüne değil bu gücü krizin kendine has durumlarında faydalı hale getirerek kullanabilmesine bağlıdır.⁹⁰

Zorlayıcı diplomasi çok faydalı ve keskin bir stratejidir. Ancak rakip inatçı veya ne yapacağı belli olmayan bir düşman ise stratejinin kullanılması zorlaşır. Özellikle en temel tehlikesi; strateji uygulanırken yapılan blöf görüldüğünde eylem kaçınılmaz hale gelirse uygulanmak istenen politikanın tam tersi yönünde sonuçlar ortaya çıkarabilmesidir. Bu sebeplerden dolayı strateji uygulanırken çok dikkatli ve mantıklı davranılması gerekir.⁹¹

⁹⁰ a.g.e., s.314.

⁹¹ a.g.e., s. 315.

4.2.2. SINIRLI TIRMANDIRMA STRATEJİSİ

Krizi başlatan taraf yarışın temel kurallarını koymak için savunan tarafı rahatsız edecek hareketlerde bulunma girişimine girdiğinde, savunan taraf bu girişimlere karşı gelmek, kriz pazarlığında yerini sağlamlaştırmak ve daha avantajlı temel kurallar koymak için sınırlı ve seçici bir tırmandırma başlatabilir. Bu tırmandırma tasarlanmış olmalı ve rakip tarafından gelme ihtimali olan karşı tırmandırmayı caydırabilmelidir. Bu hareket bir nevi dengeleme girişimidir. Yukarıda sayılan hareketler yani temel kurallar getirmek, tırmandırmanın yükselmesini önlemek için sınırlama şekli koymak ve pazarlık sınırlarını ortaya kabul edilebilir bir sonuç çıkacak şekilde tasarlamak krizi bir yarışma ortamına döndürebilir. Bütün bunlara ek olarak karşı tarafı ikna etme girişimleri de yarışmanın bir parçası olacaktır.

Sınırlı tırmandırma stratejisi yatay tırmandırma ve dikey tırmandırma olarak iki biçimde uygulanabilir. Dikey tırmandırma; krizin kendi coğrafi alanı içerisinde olandır. Yatay tırmandırma ise savaşı diğer alanlara genişletmek için uygulanan bir tehdittir. Savunmacı taraf, meydan okuyan tarafı diğer alanlarda zarara uğratmak için bazı girişimlerde bulunabilmekle birlikte bu eylemleri yapmakla tehdit edebilir. Kriz pazarlığında istenilen hedeflere ulaşmada etkili eylemlerdir. Ayrıca yatay tırmandırma rakip tarafından ortaya çıkabilecek karşı tırmandırmayı caydırmak için de kullanıma elverişlidir.

4.2.3. MİSİLLEME STRATEJİSİ

Savunmacı taraf daha fazla tırmandırmaya sebep olabileceği ihtimalinden ve kaynaklanabilecek diğer problemlerden dolayı sınırlı tırmandırma stratejisini kullanmak istemeyebilir. Buna ilaveten maruz kaldığı provokasyonların da etkisiyle misilleme stratejisini kullanmayı tercih edebilir. Bu politikanın dikkatli şekilde tasarlanmış olması gerekir. Karşı tarafın eylemine aynı şekilde karşılık vermeyi kapsayan misilleme

stratejisinde verilen karşılık rakibin eylemine uyumlu olmalı, provokasyonların şiddetinin artırılmamasına özen gösterilmelidir. Misilleme stratejisinin başarısız olması, rakibin kışkırtıcı hareketlerinden daha fazla güç içeren cezalandırıcı girişimlere sebep olur. Bununla birlikte savunan taraf misilleme stratejisinden vazgeçip daha önce açıklanan zorlayıcı diplomasi ve sınırlı tırmandırma stratejilerini uygulamayı tercih edebilir.⁹²

4.2.4. YETERLİLİK TESTİ STRATEJİSİ

Savunan taraf, statükoyu hedef alan kontrollü ve düşük seviyeli bir meydan okumayla karşı karşıya kalabilir. Bu durumda çok riskli ve siyasi açıdan kabul edilemez olduğu gerekçesiyle temel kurallarını güvence altına almak için sınırlı tırmandırma stratejisini kullanmak istemeyebilir. Dezavantajlı temel kurallar ve karşı tarafın dikkatlice seçmiş olduğu başlama hareketinin getirmiş olduğu sınırlamalara karşı yeterlilik testini kabul etmeye karar verebilir. Yeterlilik testi tarafın kapasitesine ilişkindir. Yeterlilik testini kullanmayı kabul etmiş savunan taraf, gayretleri ve doğaçlama yetenekleriyle sahip olduğu kaynakları en etkin bir şekilde kullanmak için çabalar. Bu çabasının arkasındaki hedefi krizin beklenen sonucunu tersine çevirmektir. Sonucun tersine çevrilmesinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için savunan tarafın karşı tarafı tırmandırmaktan vazgeçirmesi gerekir. Bunun için savunan taraf askeri güçlerini harekete geçirerek bunu ilan eder. Bu hareketin gerçek amacı tırmandırmayı ilan etmek değildir. Düşmanı bundan vazgeçirmek için açık ya da kapalı şekilde tehditler yaratmaktır. Yani taraflar arasında ortaya çıkabilecek bir tırmandırmayı yükseltmek değil düşmanın bunu yapmasına engel olmak amaçlanmaktadır.⁹³

⁹² a.g.e., s. 317.

⁹³ a.g.e., s.318.

4.2.5. SINIR KOYMA STRATEJİSİ

Sınır koyma; düşmana karşı hangi hareketin güçlü bir tepki uyandıracığını belirleyen bir stratejidir. Menfaatlere yönelik bir tehdidin ortaya çıktığı krizlerde bu tehdide karşılık vermenin en uygun ve kabul edilebilir bir yoludur. Savunan taraf bu şekilde en önemli çıkarlarını koruyabilmektedir. Bununla birlikte hem saldırgan hem de savunan tarafından istenmeyen tırmandırmanın önüne geçilmiş olur. Böylelikle savunan taraf hem kendi menfaatlerini koruyup hem de istenmeyen tırmandırmanın önüne geçtiği için sorumlu hareket etmiş olur. Böylelikle kasıtsız bir şekilde meydana gelebilecek bir savaşın önüne geçilecektir.

Sınır koyma stratejisi iki mesaj vermektedir. Bunlar neye karşılık vermediğin ve seni neyin harekete geçireceğidir. Ayrıca sınır koyma stratejisi savunan tarafı kolay ve hoş olmayan bazı ayrımlar yapmaya itecektir. Savaşmaya değecek başlıca menfaatler ile çatışma riskine değmeyecek daha önemsizler arasında yapılacak ayırım bazı durumlarda stratejinin başarısını tehlikeye sokar. Çünkü ortaya çıkan ayrımların etkisiyle bazen savunan taraf stratejiden tamamen vazgeçebilir veya sınırı bulanıklaştıracak girişimlerde bulunabilir. Sınır koyma stratejisinin dezavantajı, rakibin güvenilir risk hesaplama kabiliyetini geliştirerek onun sınıra yaklaşmasını kolaylaştırmasıdır. Bununla birlikte düşmanın sınırın ötesine geçebilmesi için karşısına çıkabilecek riskleri belli eder. Söz konusu sınır açık ve güvenilir bir biçimde tasarlanmış olmalıdır. Ayrıca savunan taraf ve saldırgan taraf arasındaki iletişim hataları ve yanlış anlaşılımlar stratejinin tehlike yaratabilecek hususlarından kimileridir.⁹⁴

4.2.6. TAAHHÜTLERİN YERİNE GETİRİLMESİ STRATEJİSİ

Taahhütlerin yerine getirilmesi stratejisi şimdiye kadar açıkladığımız diğer stratejilerin elementlerinden biridir. Ayrıca bazen bir süreç içinde ortaya çıkan bir strateji olurken bazense stratejinin ta kendisi olabilmektedir. Meydana gelen olaylar karşısında

⁹⁴ a.g.e., s. 319.

rakip tarafın kendi statükosunu değiştirmek için zemin hazırladığı bir durumda savunan tarafın böyle bir şeyin önüne geçme gibi bir şansı bulunmaktadır. Rakibin bu tarz faaliyetleri en genel şekilde iki biçimde açıklanabilir. İlk olarak rakip taraf tavizler ve imtiyazlar elde etmek için veya ortaya çıkacak eylemi halkın ve dünyanın önünde haklı hale getirebilmek için etkileyici ifadeler ve askeri kuvvet kullanarak tasarlanan bir sinir harbi stratejisi şeklinde gösterebilir. İkinci olarak düşmanın saklı planlar tasarladığı durgun bir zaman diliminde statükoya meydan okuma ihtimali ortaya çıkabilir. Düşmanın statükoya karşı geleceği şeklinde ciddi duyular almak karar vericiler için zor bir süreç ifade edebilir. Saldırgan tarafın statükoyu değiştirme kararına ilişkin olarak bir caydırıcılık politikasına işaret edilir. Caydırıcılık politikasının sağlamaştırılmaya ihtiyacı vardır. Ancak risk ve maliyet içerdiği için dikkatli bir şekilde analiz edilmelidir. Askeri kuvvetler caydırıcılık çerçevesinde bir çözüm olarak devreye sokulduğunda düşmanı kışkırtabilmekle birlikte istenmeyen bir tırmandırmaya sebep olabilir. Bu durum sorunların diplomasi kanalıyla çözülmesi imkanını yok edebilir. Ayrıca onun yerine daha zor çözüm yolları gerektirebilir. Bu sebeplerle karşı taraf açısından yanlış hesap edilmeyi önlemek için bu strateji genellikle etkili ve gereklidir. Çıkarlar, aykırı sonuçlar içerebileceği için dikkatli uygulanmalıdır.⁹⁵

4.2.7. ZAMAN KAZANMA STRATEJİSİ

Savunan taraf için statükoya herhangi bir saldırı olması veya kendine karşı yavaştan bir meydan okuma hareketi fark ettiğinde atacağı en mantıklı adım anlaşılabilir bir uzlaşma tabanına ulaşmak hususunda olanakları araştırmak için zaman kazanmak olacaktır. Bu kriz yönetim stratejisi hem istenmeyen tırmandırmayı önleyerek çıkarları korumayı hem de zararı en aza indirmeyi hedefler. Diplomatların ve uzmanların karşı tarafı ikna etmek konusunda öneminden bahsettikleri tekniklerden biridir. Zaman kazanma stratejisini taraflar açısından çekici hale getiren birkaç sebep mevcuttur. Örneğin bir kriz karşısında ilk önce zaman kazanma stratejisi kullanılıp ardından başarısız olunması durumunda diğer

⁹⁵ a.g.e., s. 320.

stratejilerin kullanılabilmesine imkan sağlar. Ayrıca savunan taraf kriz karşısında hazırlıksız yakalanabilmekle birlikte diğer stratejileri kullanmakta kendini yetersiz görebilir. Bununla beraber savaş çıkma ihtimaline karşı diğer stratejilerin birer tehdit oluşturduğu durumlarda zaman kazanma stratejisini kullanmak savunan taraf için faydalı olacaktır.⁹⁶

⁹⁶ a.g.e., s. 323.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ÇERÇEVEDE TÜRK- RUS İLİŞKİLERİ

Türk ve Rus halkları yaşadıkları coğrafya sebebiyle uzun yıllar boyunca etkileşim halinde kalmışlardır. Bu sebeple aralarındaki ilişki çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Etkileşim içinde oldukları dönemler boyunca sahip oldukları tarihi, siyasi ve kültürel ilişkiler hem birbirlerini hem de bölgede bulunan diğer ülke ve halkları etkilemiştir.

İmparatorluk dönemleri dahil olmak üzere aralarında işbirliği alanları bulunmakla birlikte çoğunlukla rekabet halinde olmuşlardır. Rekabet halinde olmalarının temel sebebi jeopolitik unsurlardır. Jeopolitik unsurlar iki tarafın genel devlet politikalarını ve yaşadıkları coğrafya ve bölge ülkelerine karşı uygulayacakları siyaseti derinden etkilemiştir. İki devlet arasında oluşan bu jeopolitik mücadele tarafları pek çok kez karşı karşıya getirmiştir.

Tezin bu bölümünde öncelikle Türk- Rus ilişkilerinde tarihsel arka plan özetlenecek ve ardından ikili ilişkilerde temel sorun alanları ele alınacaktır.

1.GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK- RUS İLİŞKİLERİ

Türklerin doğudan batıya olan göçleri sayesinde iki kavmin kuzeyde karşılaşması ve aynı coğrafyada bulunmaları sebebiyle temasları eski tarihlere kadar dayanmaktadır. Ancak ikili ilişkilerin tarihsel sürecinin başlangıcı Moskova Knezliği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun elçi vasıtasıyla 1492 tarihinde iletişime geçmesi olarak kabul edilmektedir.⁹⁷ Moskova Knezliği, Altın Ordu İmparatorluğu idaresi altında bulunan knezlikler arasında en güçlü olanıydı. 15. yüzyılın sonlarına doğru iyice güçlenmiş, 3. İvan döneminde (1462- 1505) diğer Rus knezliklerini kendi egemenliği altına alarak 1480

⁹⁷ İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya- Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, ss.33- 53.

yılında bağımsızlığını ilan etmiştir.⁹⁸ Böylelikle Moskova merkezli Rusya tarih sahnesinde yerini almıştır.

1552’ de Kazan’ın, 1556’da Astrahan’ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi Rus tarihi açısından önemli dönüm noktalarından ikisini oluşturmaktadır. Bu tarihten sonra Ruslar yönünü çoğunluk olarak Türk dili konuşulan halkların bulunduğu Avrasya’ya doğru çevirmişler ve bu yönde genişleme göstermişlerdir. Ayrıca bu şehirlerin ele geçirilmesi ile Ruslar ve Osmanlı Devleti sınır komşusu olmuşlardır.⁹⁹ 18. yüzyılla birlikte Rus Çarlığı temel yayılma alanı olarak Türk topraklarını görmüş ve o doğrultuda yayılmacı politika göstermiştir. Güçlü bir devlet olma yolunda gereken en önemli şartlardan birinin denizlere ulaşmak olduğunu düşünen Rus Çarlığı¹⁰⁰ bu politika doğrultusunda 1720’ li yıllarda Karadeniz’ e çıkmıştır.¹⁰¹ Bu tarihten itibaren sıcak denizler politikası ivme kazanmıştır. Özellikle Türk boğazlarına hakim olmayı amaçlamıştır.

19. yüzyıl Avrupa diplomasisinde yer alan en önemli konu olan “Doğu Sorunu” gerekçesi altında Osmanlı topraklarının paylaşılması ve Osmanlı idaresi altında yaşayan Hristiyan milletlerin bağımsızlıklarına kavuşturulması gündeme gelmiştir. Rusya bu paylaşım politikasını her zaman en ön saflardan desteklemiş, Türk Boğazları’nın kendi kontrolü altında olmasını iddia etmiş ve kendisini Osmanlı egemenliği altında yaşayan Ortodoks halklarının hamisi olarak kabul etmiştir. Bu çerçevede bağımsız olmak isteyen Balkan Slav halklarının da destekçisi olmuştur. Bununla birlikte Rus Çarlığının milliyetçi duyguları ve Slav kardeşliği düşüncesi altında bütün Slavları tek çatı altında toplamak olan Panslavizm politikası gelişme göstermiştir. Rus Çarlığının milliyetçi duygularının gelişmesinde 1853-1856 Kırım Savaşı’nın da etkisi vardır.¹⁰² Kırım Savaşı 19. yüzyılda

⁹⁸ Fırat Purtaş, “Rus Çarlığının Etkin Bir Aktör Oluşunun Diplomasinin Gelişimine Etkileri”, *Diplomasi Tarihi 1*, ed. Barış Özdal, R, Kutay Karaca, Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 397.

⁹⁹ Okan Yeşilot, Burcu Özdemir, “Türk- Rus İlişkilerinin Geleceği: Rekabet mi? İşbirliği mi?”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, ss.55- 73.

¹⁰⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1997, s.4.

¹⁰¹ Purtaş, a.g.e., s. 400.

¹⁰² A.g.e., s.402.

Osmanlı Devleti'nin Rus Çarlığı'na karşı kazandığı tek savaş olmasının yanında kriz yönetimi çalışan akademisyenler tarafından ayrı bir önem atfedilmektedir. Alexander L. George'un "Savaştan Kaçınmak" isimli kitabında bahsettiği gibi krizin bir anda değil bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkması ve tarafların kriz karşısındaki yanlış tutumlarından kaynaklı olarak kasıtsız bir savaşın vuku bulması kapsamında Kırım Savaşı çağdaş kriz yönetim analizcileri açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Rus Çarlığı'nın Panslavist politikalar izlemesi ve Osmanlı'nın Balkanlar'ı kontrol altında tutmakta zorlanmasının bir sonucu olarak Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı arasında çıkan bir diğer savaş 93 Harbi olarak da bilinen 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşıdır. Savaşın ardından 1878 yılında Berlin Kongresi toplanmış ve Kongre katılan ülkeler ile birlikte birtakım kararlar almıştır. Ancak kongreden en hoşnutsuz ayrılan ülke Osmanlı Devleti olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti Berlin Antlaşması ile birlikte 287 510 km² toprak kaybetmiş ve dolayısıyla bu kongre ve sonucunda imzalanan antlaşma Osmanlı Devletinin dağılma ve parçalanma evrelerinden en önemlisini oluşturmuştur.¹⁰³ Geride bir düzen değil dengesizlik hali bırakmış ve yeni sorun alanları ortaya çıkarmıştır. Berlin'in bıraktığı dengesiz düzen Birinci Dünya Savaşı'na varan gelişmelerin kaynağını teşkil etmektedir.¹⁰⁴

Berlin Kongresi'nden kalan dengesiz düzen ve Avrupa devletlerinin yıllardır süregelen anlaşmazlıkları sonucunda 1914 yazında Birinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Savaş, İttifak devletleri ve İtilaf devletleri olarak iki blok şeklinde tüm Avrupa'da yayılma göstermiştir. İttifak devletleri Almanya ve Avusturya- Macaristan İmparatorluğu olurken karşısında İtilaf devletleri olarak Britanya, Fransa ve Rus Çarlığı bulunmaktaydı. İttifak devletleri Avrupa'nın ortasında çevrelenmiş ve Almanya'nın sömürgeleri ile bağlantısı kesilmişti. Almanya için çıkar yol savaşın başka coğrafyalara yayılması gibi görünüyordu. Osmanlı Devleti bu savaşı Avrupa'dan Asya ve Afrika'ya yayabilecek tek seçenek gibi durmaktaydı. Ayrıca Osmanlı Devleti Boğazlar ve Süveyş Kanalı'nı elinde bulundurduğu için İtilaf devletlerinin sömürgeleri ile yollarının kapatılması noktasında önemliydi. Bu

¹⁰³ Armaoğlu, a.g.e., s. 529.

¹⁰⁴ a.g.e.

sebeple Almanya Osmanlı jeopolitiğinden yararlanmak istedi.¹⁰⁵ Osmanlı, Kuzey Afrika ve Balkanlar’ da yakın zamanda kaybettiği toprakları geri alabilmek, İngiliz ve Rus tehditlerine karşı çıkabilmek amacıyla İttifak devletlerine katılmıştı.

Savaş devam ederken Çarlık Rusya, Bolşeviklerin 1917 yılında Ekim Devrimi ile yönetimi ele geçirmesiyle savaştan çekilmiştir. 1917 Erzincan’da imzalanan silah bırakışması ve 1918 Brest- Litovsk barışı ile Rusya Devleti Anadolu’da işgal ettiği Kars, Ardahan ve Batum’u Osmanlı’ ya bırakmıştır. Çarlık Rusya’nın yıkılması ile birlikte Bolşevik hükümeti tamamen farklı bir politika izlemeye başlamıştır. Politikalarının temelinde halkların kendi kaderini tayin etmesi, emperyalizme karşı savaş ve eski Çarlık Rusyası sınırları içerisinde kalan bölgelerin Bolşevikleştirilmesi yer alıyordu. Halkların kendi kaderini tayin etmesi politikası çerçevesinde Bolşevik hükümeti Anadolu’da başlayan mücadeleyi yakında takip etmiştir. 1920’de TBMM’ nin kurulmasının ardından Moskova ve Ankara arasında ilişkiler başlamış ve 1921’de “Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması”nın imzalanmasıyla resmiyete dökülmüştür.

Ankara ve Moskova’yı o dönemde işbirliğine iten birtakım nedenler bulunmaktaydı. Bunların en başında “Düşmanımın düşmanı dostumdur.” ilkesi çerçevesinde her iki tarafın da emperyalist güçlere karşı savaşması yer almaktadır.¹⁰⁶ Ayrıca Ankara yeni kurulan bir hükümet olduğu için savaş sanayisi bulunmamakta ve ekonomik olarak zayıf durumdaydı. Bu sebeple Moskova, Ankara’nın en önemli askeri malzeme ve ekonomik yardım kaynağı olmuştur. Ayrıca Ankara, Batı ile ilişkilerinde Moskova’yı bir denge unsuru olarak kullanmak istemektedir. Moskova açısından ise özellikle Boğazların diğer Avrupa devletleri yerine bağımsız bir Türk devletinin idaresi altında olması ve yeni kurulan Ankara hükümetine Bolşevik devrimini benimsetme umudu Ankara ile işbirliğinde olumlu bir etken olmuştur. Ayrıca Moskova’nın sistemden soyutlanmaktan kurtulmak istemesi;

¹⁰⁵ Burak Çınar, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü”, *Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, ss. 39-56.

¹⁰⁶ Erel Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919- 1980*, ed. Baskın Oran, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 161.

Ankara hükümetinin ise tanınma gayesi tarafları birbirine yaklaştıran bir diğer neden olmuştur.

Türkiye ile Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında doğu sınırına ilişkin olarak 1921 yılında Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile birlikte Misak-ı Milli sınırlarını tanıyan ve kabul eden ilk yabancı ülke Sovyet Rusya olmuştur. Ayrıca antlaşmanın imzalanması ile beraber Batum, Misak-ı Milli' den verilen ilk taviz olarak Sovyet Rusya'ya verilmiştir. Moskova Antlaşması kuruluş aşamasındaki iki devletin ilişkilerinde önemli bir yer edinmiş ve bölgesel bir düzen kurmaya ilişkin Rusya'nın Türkiye ile iştirak etmek istemesinin bir işareti olarak görülmüştür.¹⁰⁷

Kurtuluş Savaşı'nda Türk Devletinin zaferi ile birlikte bir barış sağlanması için Lozan' da bir konferans toplanmasına karar verildi ancak İtilaf devletleri bu konferansa Moskova ve diğer Sovyet cumhuriyetlerinin çağrılmasına karşı çıktı. Moskova'nın itirazları ile Lozan'ın Boğazlar ile ilgili bölümüne katılmasına karar verildi. Konferans sonucunda Boğazların güvenliğinin uluslararası bir komisyon tarafından sağlanması kararına varıldı. Bu durumdan Türkiye ve Rusya memnun olmadı.

İki savaş arası döneme bakıldığında Türk-Rus ilişkilerini 1923- 1936 ve 1936- 1939 şeklinde iki döneme ayırarak incelemek mümkündür. Cumhuriyet sonrası ilk dönemde Türkiye'nin dış politikasına bakıldığında Lozan'dan artakalan sorunlarla ilgilendiği görülmüştür. Yeni kurulan Türk devleti yeni siyasal yapısını kurarken iki etkenden özenle uzak durmuştur: Komünizm ve politik İslam.¹⁰⁸ SSCB ise bu dönemde yeni kurulmanın verdiği etki ile diğer devletler tarafından tanınmak ve komşularla iyi ilişkiler kurmak çerçevesinde dış politikasını şekillendirmiştir. Bunlara istinaden iki ülke 1925 yılında "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" imzalamıştır. Genel olarak ilişkiler incelendiğinde 1930'lu yılların ilk yarısına kadar iki ülke arasında işbirliğinin görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak 1936'dan sonra Türkiye'nin müracaatı ile Boğazlar konusunda

¹⁰⁷ Ömer Göksel İşyar, *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*, 2. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2021, s. 218.

¹⁰⁸ a.g.e., s.219.

toplanan Montrö Konferansı'ndan yine memnun olmayan SSCB ile İkinci Dünya Savaşı'nın hazırlık süreci de eklenince ilişkilerde gerginlikler yaşanmıştır.

SSCB, İkinci Dünya Savaşı'ndan daha da güçlenerek, bir süper güç olarak çıkmıştır. Bu güçlenmenin verdiği özgüven ile Türkiye'den bir takım isteklerde bulunmuştur. Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye verilmesi ve Montrö'de gerekli değişikliklerin yapılarak Boğazların güvenliğinin ortaklaşa sağlanmasını talep etmiştir.¹⁰⁹ SSCB'nin Türkiye'den toprak talep etmesi Türk tarafında geniş bir tepki yaratmış ve büyük bir güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır. Türkiye tehdit karşısında ABD'ye yaklaşmıştır. ABD tarafından ilan edilen Truman Doktrini ve Marshall yardımlarına Türkiye'nin dahil edilmesi ABD'nin Türkiye'nin güvenlik kaygılarına bir cevabı niteliğinde olduğu ileri sürülebilmektedir.¹¹⁰ Ardından Türkiye, NATO'ya üye olma girişimlerinde bulunmuştur. SSCB bu girişimleri tedirginlikle karşılamıştır. 1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya üye olmasını kınamış, Türkiye ise örgütün savunma amaçlı olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte 1950'li yıllarda Türkiye blok politikası güderek SSCB'nin çevrenmesi stratejisine bağlı kalmış, bu durum SSCB ile ilişkilerinde gerginliğe sebep olmuştur.¹¹¹ Bu dönem ikili ilişkilerinde bir diğer gerginlik sebebi ise Küba Krizi çerçevesinde Türk topraklarına yerleştirilen Amerikan nükleer füze sistemleriydi. Bu durum SSCB tarafından büyük tedirginlikle karşılanmış, notalar yoluyla tepki gösterilmiştir. SSCB ve Türkiye'nin ilişkileri, özellikle Batı olmak üzere diğer devletlerle ilişkilerine bağlı olarak ilerlemiştir.

1960-80 arası konjonktürde yaşanan Kıbrıs'la ilgili gelişmeler ikili ilişkileri etkilemiş, SSCB Kıbrıs Rumları ile liderini desteklemiş ve Türkiye'nin olası bir müdahalesine karşı çıkmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde Gorbaçov'un SSCB yönetimini devralması ile köklü değişikliklere gidilmek istenmiştir. Çünkü o dönem SSCB ekonomisinde durgunluk yaşanıyordu ve iyi durumda değildi. Gorbaçov için SSCB'nin iki temel ihtiyacı vardı: Ekonomik yeniden yapılanma ve siyasal dönüşüm. Bu gereksinimleri

¹⁰⁹ Edip Çelik, 100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi, 1. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969, s. 156.

¹¹⁰ Sezgin Kaya, "Türkiye'ye Yönelik SSCB Talepleri", *Diplomasi Tarihi 2*, ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, Bursa: Dora, 2020, s. 274.

¹¹¹ İşyar, a.g.e., s. 227.

karşılama amacıyla Gorbaçov “açıklık” (glasnost) ve “yeniden yapılanma” (perestroika) politikalarıyla toplumsal, siyasal ve ekonomik bir dönüşüm başlattı.¹¹² Sözü edilen dönüşüm SSCB’nin dış politikada izleyeceği adımlarına da yansdı. Bu çerçevede dış politikada Stalin’in iki kamp teorisi, uluslararası ilişkilere sınıf temelinde yaklaşma, ilişkilerde sıfır toplamlı oyun yaklaşımı terkedilerek; karşılıklı bağımlılık, uluslararası işbirliği ve ortak çıkarların peşinden koşma ilkeleri benimsendi.¹¹³

Bununla birlikte ikili ilişkiler incelendiğinde Gorbaçov’un başa gelmesi ile ilişkilere yumuşama gelmiş, özellikle somut olarak ekonomik konularda gelişme göstermiştir. 18 Eylül 1984 tarihinde imzalanan Doğal Gaz Antlaşması iki devlet arasındaki ilişkiler açısından bir dönüm noktası olmuş, ikili ticaret ağında serbest döviz geçilmesi ile birlikte 1980’lerin ikinci yarısından itibaren ekonomik ilişkiler artarak devam etmiştir. Ayrıca imzalanan bu antlaşma ile birlikte Türkiye için SSCB’deki müteahhitlik hizmetlerinin önü açılarak Türk şirketlerinin Sovyet piyasalarına girmeleri sağlanmakla birlikte o dönem için Türkiye enerji kaynaklarını çeşitlendirmiş oldu. İki ülke ilişkilerinde ekonomik temelde gerçekleşen bu iyileşme siyasal ilişkilere de yansımış ve gelişme göstermiştir.

1990’lı yıllar önemli gelişmelere ev sahipliği yapmış bir dönemdir. 31 Aralık 1991 tarihinde SSCB yıkılarak yerini ardılı olan Rusya Federasyonuna bırakmış ve 14 yeni cumhuriyet bağımsızlıklarını kazanarak uluslararası sistemde yerlerini almışlardır. SSCB’nin yıkılmasının ardından yaşanan ilk dönemde Rusya Federasyonu’nun yeni roller arayışında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹¹⁴ Rusya serbest pazar ekonomisine adapte olmaya çalışıyor, bunu yaparken SSCB’nin aksine Batı’nın desteğini almaktan çekinmiyordu. Dış politikada bir yandan Batı ile uyumlu politikalar güderken bir yandan da Çin, İran gibi diğer seçeneklerle ve eski Sovyet topraklarında kurulan ülkelerle de irtibatını sürdürmek istiyordu. Bununla birlikte 1992 yılında Türkiye ve Rusya arasında devletler hukuku açısından bağlayıcılık içeren ve ‘Antlaşma’ ibaresi taşıyan ‘İlişkilerin Esasları’

¹¹² Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918- 1994*, 23. Baskı, Ankara: İmge Yayınları, 2013, s.623.

¹¹³ Erel Tellal, “SSCB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2: 1980- 2001*, ed. Baskın Oran, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 160.

¹¹⁴ a.g.e., s. 541.

hakkında yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile birlikte iki ülke birbirini ‘dost devletler’ olarak tanımlamış ve sonrasında karşılıklı ziyaretlerle pekiştirmişlerdir. Ziyaretler sırasında ekonomik ilişkileri düzenleyen başka anlaşmalar da yapılmıştır.

Ekonomik ilişkilerin önünü açan hiç şüphesiz enerji ve müteahhitlik faaliyetleri olmuştur. Rusya pazarında 1980’lerde başlayan müteahhitlik faaliyetleri 1990’lı yıllarda artarak devam etmiştir. Enerji alanında ise bu dönemde Türkiye Rusya’dan enerji alımını artırmış ve iki ülke arasında önemli girişimlerden biri olan Mavi Akım 1997 yılında imzalanmıştır. Ekonomik ilişkilerin geliştiği bir diğer sektör turizm sektörüdür. Rus turistlerin tatil amacıyla en çok ziyaret ettiği ülke Türkiye olmuştur. Bu sebeple iki ülke ilişkilerinde turizm ekonomik açıdan önemli yer tutmaktadır. Karma Ekonomik Komisyon (KEK), Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi mekanizmaların ilişkilerin çok boyutlu hale gelmesinde somut katkıları olmuştur.

2000’li yıllarla birlikte Türk- Rus ilişkilerinde işbirliğinden genişletilmiş ortaklığa geçilmeye başlanmıştır.¹¹⁵ 2001 yılında imzalanan Avrasya Eylem Planı ikili ilişkilerin işbirliğinden çok boyutlu ortaklığa geçişini içeren ve yeni dönemi şekillendiren temel metin olarak yerini almıştır. İki ülkede de iktidar değişikliğiyle birlikte stratejik ortaklık söylemleri hakim olmuş, enerji başta olmak üzere ekonomik ve ticari konular ikili ilişkilerin merkezinde yerini almıştır. Ayrıca Türkiye ve Rusya, Karadeniz konusunda ortak politikalar oluşturmaya gayret etmişler ve Montrö hükümlerinin korunması gerektiğini savunmuşlardır. Bu amaçla Türkiye’nin önderliğinde Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler ile işbirliği ve birlikte çalışabilirliğin geliştirilmesi amacıyla Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (Blackseafor) oluşturulmuştur. Bu gelişme Karadeniz’de iki ülkenin ilişkilerinin geliştirilmesi ve bölge güvenliğinin pekiştirilmesi açısından önemli bir adım olmuştur. Tüm bunlara ek olarak ekonomik alanda gelişmeler devam etmiş, iki ülke arasındaki ticaret hacmi artmıştır. Türkiye’nin ihraç kalemleri arasında başta meyve- sebze olmak üzere hazır giyim, tekstil gibi tüketim malları yer alırken, ithalatta ise doğalgaz başta olmak üzere

¹¹⁵ İşyar, a.g.e., s. 254.

petrol, demir-çelik ve bir takım hammadde ürünleri yer almaktadır.¹¹⁶ Bununla birlikte turizm ekonomik alandaki önemli konumunu sürdürmektedir. Ayrıca iki ülke ilişkilerinde diğer önemli bir adım olan ve turizm sektörünü de doğrudan etkileyen gelişme 2011 yılında karşılıklı olarak vizelerin kaldırılması olmuştur. Ancak Uçak Krizi sonrası askıya alınmıştır. 2011 yılı ve sonrası Türk Rus ilişkileri, bölgesel gelişmelerin de etkisiyle inişli çıkışlı bir durumda devam etmiştir. İşbirliği alanlarının olması ile birlikte genelde rekabet alanlarının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu çerçevede bir sonraki bölümde Türk- Rus ilişkilerinde temel sorun alanları ele alınacaktır.

2.TÜRK- RUS İLİŞKİLERİNDE TEMEL SORUN ALANLARI

2.1.BOĞAZLAR MESELESİ

Türkiye ve Rusya arasında zuhur eden en eski tarihsel sorun alanlarından biri Boğazlar meselesidir. Rusya'nın, Rus Çarlığı döneminden beri en temel politikası olan “sıcak denizlere inme” çerçevesinde Boğazların stratejik önemi büyüktür. Bu sebeple öncelikle Boğazlar üzerinde tam hakimiyet istemiş ancak Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve kendi içinde meydana gelen devrimin etkisiyle yeni oluşan konjonktürde bunun mümkün olmayacağı anlaşılmış ve ardından Batılı devletlerin Boğazlar üzerinde söz sahibi olmalarını istemediği için hakimiyetin Türkiye'nin elinde kalması için uğraşmıştır. Boğazların savaş ve barış günlerinde tüm askeri gemilere kapatılması, ticaret gemilerine ise serbestliğin tam olması gerektiği üzerinde durmuştur. Çünkü Rus buğdayının yüzde 70'i Boğazlar üzerinden geçtiği için ticari olarak önem arz ediyordu.¹¹⁷ Bu konuda Ankara, Moskova ile paralel bir görüş ortaya atarak Boğazların kontrolünün kendine verilmesini

¹¹⁶ Mitat Çelikpala, , “Rusya Federasyonu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3: 2001- 2012*, ed. Baskın Oran, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 543.

¹¹⁷ Tellal, a.g.e., s.176.

talep etmiştir.¹¹⁸ Ancak Lozan Antlaşması ile Boğazların kontrolü ve güvenliği uluslararası bir komisyona bırakılmıştır.

Uluslararası konjonktürde meydana gelen değişimlerin etkisiyle Boğazların güvenliğinin kendisinde olmamasından dolayı Türkiye tehdit algısı hissetmiş ve bu durum tedirginlik yaratmıştır. Bu sebeple 1930'ların başından itibaren Lozan'ın Boğazlar ile ilgili bölümünün tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini uluslararası platformlarda dile getirmeye başlamıştır. Nihayetinde 22 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözü geçen sözleşme ile birlikte Boğazlar üzerinde kısıtlama getirilen Türk egemenliği yeniden tesis edilmiştir. Ancak Sovyetler Birliği bu durumdan memnun olmamış, Boğazların silahlandırılmasının kendisi tarafından yapılması önerisini ortaya atmıştır. Fakat bu öneri kabul edilmemiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan güçlenerek çıkan Sovyetler Birliği Türkiye üzerinde Montrö'de tesis edilen Boğazlar statüsünün değişmesine ilişkin baskı kurmuş, hatta Doğu Anadolu'dan toprak talebinde bulunmuştur. Toprak talebinde bulunması Türkiye'yi ABD' ye yaklaştırmış sonrasında hızla tırmanan Soğuk Savaş atmosferinden dolayı bu taleplerinden vazgeçtiğini açıklamıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ise kendi iç işlerine yoğunlaşması gerektiği için bu tarz istekleri gündeme getirmemiştir. Ancak Montrö'nün yorumlanışına ilişkin Rusya'nın Türkiye'ye bir takım itirazları olmuştur.¹¹⁹ Türkiye 1994 yılında Boğaz trafiğini düzenlemek amacı ile Boğazlar Tüzüğü'nü hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur. Tüzük Boğazlar üzerindeki trafiği hafifletmek amacı ile hazırlanırken ekolojik tehlikeler de göz önüne alınmıştır. Bu düzenlemeler dahilinde büyük ve tehlikeli yük taşıyan gemilerin geçişlerine sıra ile izin verilecektir. Ayrıca biri geçiş yaparken diğeri bekletilebilecektir. Bahsi geçen büyük ve tehlikeli yük taşıyan gemilerin kanunda tanımı yapılmıştır. Bununla birlikte şiddetli hava muhalefeti ve bu gibi mücbir sebepler nedeniyle veya bilimsel ve sportif faaliyetler, yapım-onarım gibi durumlarda Boğazların deniz trafiğine kapatılabilmesi

¹¹⁸ Hasan Acar, "Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, ss.107- 132.

¹¹⁹ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri", *Akademik Fener*, Cilt 8, Sayı 13, ss. 27-41.

mümkün olabilecektir. Bu çerçevede gemileri sık sık durdurulmak zorunda kalacak olan Rusya bu düzenlemenin Montrö Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu iddia etmiştir. İddialarını kanıtlamak üzere uluslararası hukukun ihlal edildiği gerekçesi ile Uluslararası Denizcilik Örgütü'ne şikayette bulunmuştur. Bu yönde Karadeniz'e kıyısı olan ülkeleri de etkilemiş ve teşvik etmiştir. Türkiye bu itirazları dikkate alarak 1998 yılında tüzüğü revize etmiştir. Revize sürecinde Ankara ve Moskova sıkı bir işbirliği ve uyum geliştirebilmişlerdir.¹²⁰ Buna rağmen Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tekil karar vermesi Rusya'yı petrol taşımacılığı için alternatif güzergah arayışlarına itmiştir.¹²¹

Tüm bunlara ek olarak Güney Osetya ve Abhazya meseleleri, 2014 Ukrayna Krizi ve 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı gibi dönemlerde Rusya Türkiye'nin Montrö'ye sadık kalmasına daha çok dikkat etmiş, aykırı hareket etmemesi konusunda çağrılarda bulunmuştur.

2.2. GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİ NÜFUZ MÜCADELESİ

Tarih boyunca özellikle bölge ülkeleri olan Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Rusya arasında rekabet alanı olan Hazar Denizi ile Karadeniz arasında bulunan Güney Kafkasya bölgesi stratejik önemini her dönem korumuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bu bölgede bulunan devletler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nden arta kalan boşluğu doldurmak istemiş, kendini bölge ülkelerinin önünde (Batı ideolojisine sahip) bir rol model olarak görmüştür. Ancak Rusya Federasyonu bu boşluğun başka bir ülke ile doldurulmasını istememiş ve bu doğrultuda eski Sovyet topraklarında kendi etki alanını devam ettirecek olan dış politika hamlesi “Yakın Çevre Doktrini” ni 1993 yılında ilan etmiştir. Bu doktrin ile birlikte Rusya Federasyonu, eski SSCB topraklarının ekonomik açıdan ve güvenlik yönünden kendisinin yaşamsal çıkar alanlarının olduğunu ileri sürmüştür. Bu sebeple bu bölgelerdeki gelişmeleri denetlemeyi öngören bu politikayı

¹²⁰ İşyar, a.g.e., s. 252.

¹²¹ Yılmaz, a.g.m., s.33.

kabul etmiştir.¹²² Aynı yıl bu doğrultudaki askeri doktrin ile Yakın Çevre Doktrini'ni pekiştirmiştir.

Güney Kafkasya bölgesi hem Türkiye hem de Rusya'nın benzer nedenlerle dikkatini çekmiştir. Hazar havzasının zengin petrol ve doğal gaz kaynakları, bölgenin stratejik konumu ve çevre ülkeler açısından cazip ticari imkanları, boru hatlarının geçiş güzergahı olması Türkiye'nin bu bölge ile yakından ilgilenmesine neden olmaktadır.¹²³ Güney Kafkasya bölgesinin jeopolitik ve ekonomik çıkarları için son derece mühim olmasının yanında Avrupa ile Asya arasında bir köprü işlevi görmesi, hem Karadeniz hem de Hazar'a kıyısı bulunması, Orta Asya bölgesinin kapısı olması, Orta Doğu yolu üzerinde yer alması ve Türkiye ile İran arasında orta noktada bulunması gibi stratejik nedenler dolayısıyla Rusya için oldukça önem arz etmektedir.¹²⁴ Tüm bunlarla birlikte Azerbaycan'ın zengin petrol yataklarına sahip olması ve Hazar petrollerinin dağıtım yolu üzerinde bulunması bölgeyi Rusya'nın gözünde değerli kılan diğer faktörlerdir.

Güney Kafkasya bölgesi Türkiye ve Rusya arasında jeopolitik bir rekabet alanı olmuştur. Rusya, "Yakın Çevre Doktrini" ve 1991 yılında özellikle ekonomi ve güvenlik alanlarında işbirliği amacı ile kurulan ve eski Sovyet cumhuriyetlerinden oluşan Bağımsız Devletler Topluluğu gibi oluşumlarla bölge gelişmelerine müdahil olarak etki alanını sürdürme amaçlı politikalar izlemektedir. Türkiye'nin ise en başından beri bölgeye yönelik izlediği iki temel politika vardır: Bölge ülkelerinin bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüklerinin muhafaza edilmesi ve bölgedeki uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi.¹²⁵ Bölgeye yönelik izlenen politikalar hem bölge ülkeleri ile ilişkiler hem de Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ilişkiler üzerinde etkili olmaktadır.

¹²² Tellal, a.g.e., s. 542.

¹²³ İşyar, a.g.e., s. 293.

¹²⁴ Yelda Demirağ, "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası", *Rusya'nın Doğu Politikası*, ed. Sezgin Kaya, Bursa: Ekin Yayınevi, 2013, s.250.

¹²⁵ İşyar, a.g.e., s. 294.

2.2.1. AZERBAIJAN

Azerbaycan, Güney Kafkasya’da bulunan Türk bölgesi olması açısından Türkiye ile aralarındaki ilişkiler yoğun kültürel, tarihi ve manevi bağlar çerçevesinde şekillenmektedir. İki devlet arasında sürekli dile getirilen “Bir Millet İki Devlet” söylemi bu bağın bir dışavurum çeşididir. Bu bölgede meydana gelen gelişmeler Türk kamuoyunda hassasiyetle takip edilmektedir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki resmi ilişkilerin başlangıcı 14 Ocak 1992 tarihine tekabül etmektedir. Türkiye daha öncesinde Azerbaycan’ın bağımsızlık kararını tanımamasına rağmen resmi olarak Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra tanımıştır. Sovyetler Birliği dağılmadan önce sürece doğrudan müdahale etmekten kaçınmıştır. Türkiye Azerbaycan’ın uluslararası topluma katılması konusunda yardımcı olmuş, BM üyeliği için girişimlerde bulunmuştur.¹²⁶ Bu sayede Rusya’nın etki alanından kurtulmasını ve hızla uluslararası toplum ile sağlıklı iletişim kurmasını temenni etmiştir. Ebulfez Elçibey dönemi Azerbaycan’ın Rus etkisinden uzaklaşıp Türkiye ve Batı’ya yaklaştığı bir dönem olmuştur. 25- 26 Şubat 1992 tarihinde Karabağ’ın Hocalı bölgesinde Ermenilerin yaptığı katliamlar ve devamında başlayan bölgesel savaş ikili ilişkilerde dönüm noktası olmuş, Türkiye Azerbaycan’a tam destek vermiştir. Türkiye ile yakın ilişkiler kurmak isteyen Elçibey’in Türkiye ve Azerbaycan arasında bir konfederasyon kurulması, Azerbaycan’ın NATO üyesi olması, Azerbaycan’da TSK ve NATO üslerinin kurulması gibi Rusya’nın dikkatini çeken idealleri vardı. Ayrıca Elçibey Batı ile bir petrol antlaşması yapmaya hazırlanıyordu. Bütün bunlara tepki olarak Rusya, Karabağ Ermenilerinin ayrılıkçı iddialarını desteklemiştir. Ayrıca Elçibey yönetimden uzaklaştırılmıştır.¹²⁷

Elçibey yönetiminin iktidardan uzaklaştırılmasından sonra yerine Haydar Aliyev gelmiştir. Aliyev ile birlikte Azerbaycan BDT’ye girmeyi kabul etmiş, ancak Karabağ sorununa ilişkin olarak Rusya’dan beklediği desteği görememiştir. Bunun üzerine Aliyev yüzünü tekrar Türkiye ve Batı’ya dönmüş, Rus etkisini azaltmak için uğraşmıştır.

¹²⁶ a.g.e., s. 298.

¹²⁷ Demirağ, a.g.e., s.261.

Azerbaycan'ın Çeçenlere yardım ettiği iddiasının öne sürülmesinin de etkisiyle Rusya Aliyev'i devirmek için iki kez darbe girişiminde bulunmuştur. Darbe girişimlerinin atlatılmasının ardından Azerbaycan Türkiye ile yakınlığını daha ileri düzeye taşıyacak, Azerbaycan ana petrollerinin Türkiye üzerinden taşınmasına ilişkin hedeflerini açıklamıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın zengin enerji kaynakları ABD ve Batılıların bu bölgeye olan ilgisini artırmış, Azerbaycan'ın Gürcistan ile birlikte hareket etmesinin ardından Rusya ile Ermenistan daha da yakınlaşmıştır.

2000'li yılların başlaması ile birlikte Azerbaycan ve Türkiye arasındaki eğitim, uygulama, mali yardım ve enerji hatlarının güvenliğine ilişkin işbirliği anlaşmaları artmış, ayrıca 2001 Doğalgaz Antlaşması'na dayanarak 2004 yılında Türkiye'ye doğalgaz akışı da başlamıştır. Aynı yıl iki ülke arasındaki ticari ilişkileri güçlendirecek Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması da imzalanmıştır. 2005 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın açılması ile ilişkilerde istikrar sağlanmıştır. Ancak Rusya bu hattın açılmasına hiçbir zaman sıcak bakmamıştır.

Türkiye Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için birçok girişimlerde bulunmuş, barışçıl yollardan çözülmesi için çabalamıştır. Dağlık Karabağ sorunu Türkiye'nin sadece Azerbaycan'la olan ilişkisini değil aynı zamanda Ermenistan ile olan ilişkisini de etkilemektedir. Bu çerçevede Dağlık Karabağ sorununun çözülmesini, Ermenistan ile olan ilişkilerin normalleşmesi ve sınır kapılarının açılması için şart koşmuştur. Ancak Türkiye'nin "Komşularla Sıfır Sorun Politikası" çerçevesinde Erivan'da oynanacak Türkiye- Ermenistan milli maçına Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün katılması Azerbaycan'ı rahatsız ederek tepki göstermesine neden olmuştur. Bu sebeple ikili ilişkiler kısa süreli krize girmiştir. Bu durum Rusya ile ilişkilerine yansımış, Azerbaycan Rusya ile daha da yakınlaşmıştır. Hatta Azerbaycan NABUCCO doğal gaz boru hattı projesinden çekilme sinyalleri vermiştir. Bu durum Rusya tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Rusya Dağlık Karabağ sorununun çözümüne daha çok angaje olmaya başlamıştır. Ancak uzun süreler boyunca sorunun çözümüne ilişkin bir yol alınamamıştır. 2016 yılından itibaren Dağlık Karabağ sorununun tarafları arasındaki gerginlik daha da tırmanmıştır. Hatta Putin meselenin çözümüne ilişkin arabuluculuk yapmıştır. Ancak diğer yandan Rusya

Ermenistan'daki askeri varlığını artırmıştır. Türkiye ise genel olarak bölgede çok taraflılığı desteklemiştir. Bununla birlikte Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliği korunarak barışçıl bir şekilde çözümü için uğraşmıştır.

1992-1994 arası dönemde taraflar arasında meydana gelen savaştan sonra yapılan ateşkese rağmen zaman zaman çatışmalar çıkmış ancak en önemlisi 2016 yılında patlak veren Dört Gün Savaşı olmuştur. Azerbaycan belirli stratejik bölgelerin ve tepelerin Ermeniler tarafından işgalini sona erdirmiş ancak daha fazlasına devam edememiştir. Bu durum o günkü konjonktürden kaynaklanmaktadır. Türkiye ve Rusya arasında 24 Kasım 2015 tarihinde meydana gelen Uçak Krizi sebebiyle gerginlik devam ediyordu. 2020 yılına gelindiğinde ise Dört Gün Savaşı'nı geride bırakacak büyüklükte ve şiddette bir çatışma başlamıştı. Türkiye bu savaşa dolaylı yoldan dahil olmuştur. Ayrıca sürecin başından beri çok yönlü ve dengeli politikalar izlemiştir.¹²⁸ 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan Moskova Ateşkes Antlaşması ile Azerbaycan işgal altında bulunan topraklarının %70'ini kurtarmış, ve taleplerini bir şekilde yerine getirmiştir. 25 Kasım 2020 günü 27 yıl sonra Kelbecer Azerbaycan ordusu tarafından teslim alınarak tekrar Azerbaycan ulusal topraklarına katılmıştır.¹²⁹

2.2.2. ERMENİSTAN

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan bir diğer cumhuriyet Ermenistan olmuştur. Ermenistan, Türkiye ve Rusya'nın bölgeye dair güttükleri politikalar itibariyle sorun alanlarından bir diğerini oluşturmaktadır. Türkiye-Ermenistan ilişkileri 1992 yılında gerçekleşen Hocalı katliamının gölgesinde başlamıştır. Bu katliamın verdiği etkiyle Türkiye'nin Ermenilere karşı söylemlerinde sertleşme görülmüştür. Bu duruma tepki olarak Ermenistan ise sözde Ermeni Soykırımını iddialarını tekrar dile getirmiştir. Bu durum ikili ilişkilerin çözülemeyen düğümüdür. Türk- Ermeni ilişkilerinin

¹²⁸ İşyar, a.g.e., s.343.

¹²⁹ Dağlık Karabağ: Azerbaycan ordusu 27 yıl sonra Kelbecer'e girdi, BBC News, 25 Kasım 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55070984> (12.04.2022)

aksine Ermeni-Rus ilişkileri daha istikrarlı ilerlemektedir. Çünkü Ermeniler tarih boyunca Rusların Kafkasya'daki müttefiki olmuşlardır. Ayrıca Güney Kafkasya bölgesindeki en önemli stratejik ortağı olmakla birlikte Güney Kafkasya politikasının temel dayanağıdır.¹³⁰ Çünkü Gürcistan ve Azerbaycan yeri geldiğinde Batıya yönelik politikalar izlemekte ve Rusya'yı Batı ile dengelemektedir. Bu sebeple Rusya'nın bölgede etkinliğini devam ettirebilmesi için en rahat iletişim kurabileceği ülke Ermenistan olmaktadır.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri içerisinde üçüncü bir değişken Azerbaycan'dır. Özellikle Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde Ermenistan ile ilişkiler inişli çıkışlı bir yol izlemekte kimi zaman kopma düzeyine gelmektedir. Türkiye bölgedeki ayrılıkçı hareketlere karşı bölge devletlerinin toprak bütünlüğünü ve egemenliklerini desteklerken Rusya ise tam aksine bölgede kendi etkinliğinin devamı için etnik çatışmaları ve ayrılıkçı hareketleri desteklemektedir. Dağlık Karabağ sorununda Karabağ Ermenilerinin ayrılıkçı hareketlerini desteklemiştir. Dağlık Karabağ sorunun son dönemlerine doğru Rusya'nın konuya yönelik tavrındaki değişikliğe rağmen genel tutumu ve Türkiye ile arası her bozulmasının akabinde sözde Ermeni soykırımını iddialarını gündeme getirmesi dolayısıyla Ermenistan ikili ilişkilerde her zaman bir sorun alanı olarak varlığını sürdürmektedir.

2.2.3. GÜRCİSTAN

Gürcistan, hem Türkiye hem de Rusya için jeopolitik öneme sahip bir bölge aktörüdür. Türkiye için, Orta Asya ile arasında köprü işlevi görmekte birlikte boru hatları ve enerji projelerinde yer almayı ve Rusya ile ilişkilerde dengeleyici unsur olmayı beraberinde getiren sosyo-kültürel, ekonomik ve askeri açılardan Orta Asya'ya açılan kapısıdır.¹³¹ Rusya için ise Azerbaycan üzerinde baskı kurabilmesi ve Ermenistan ile kara sınırı sağlayabilmesi için bölgedeki Rus güvenlik politikalarının anahtar ülkesidir. Ayrıca Gürcistan konumu itibariyle boru hatlarının güzergahında olması bu ülkeyi çekici kılan bir

¹³⁰ Demirağ, a.g.e., s. 267.

¹³¹ Yelda Demirağ, "Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye- Gürcistan İlişkileri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 7 (Güz 2005), ss.125- 155.

diğer etkindir. Bu sebeplerle Gürcistan, Türkiye ve Rusya arasında bir jeopolitik rekabet alanıdır.

Rusya, Azerbaycan'da olduğu gibi Gürcistan'da da etkinlik alanını sürdürebilmek için bölgedeki etnik çatışmaları desteklemektedir. Bu çerçevede yıllardır devam eden Abhazya ve Güney Osetya'nın ayrılıkçı hareketlerine destek vermiştir. Türkiye ise Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliğinden yana tutum sergilemektedir. Bununla birlikte bölge istikrarı ve barışı için ayrılıkçı hareketlerin ve etnik çatışmaların karşısında yer almaktadır. Ayrıca Türkiye'nin bölgedeki politikalarında bu bölgede bulunan Ahıska Türkleri ve Acara Türklerinin de etkisi vardır.

1990'lı yılların ikinci yarısında, planlanan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına Gürcistan'ın destek vermesi Türkiye ile ilişkilerine olumlu yansımış, 2002 yılında sözü geçen boru hattının inşaatının temel atma törenine Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan birlikte katılmışlardır. Gürcistan'ın bu dış politika hamleleri Rusya'yı rahatsız etmiştir. 2008 yılında Güney Osetya bölgesinin ayrılıkçı hareketlerini etkisiz hale getirmek amacıyla Gürcistan bir hareket başlatmıştır. Türkiye'nin bu olay karşısındaki tutumu yine Gürcistan'ın toprak bütünlüğünden yana olmuştur. Türkiye, Gürcistan'ın üniter devlet yapısının korunmasından yana olup etnik çatışmalar gibi sebeplerden bölünmesine karşıdır. Bu politikasını her zaman sürdürmeye çalışmaktadır.

2008 yılında meydana gelen savaş Rusya-Türkiye ilişkilerinde gerginlik yaratmıştır. Özellikle ABD'nin boğazları kullanarak Gürcistan'a yardım götürmek istemesi Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır.¹³² Rusya, Türkiye'den Montrö Hükümleri'ne eksiksiz uymasını talep etmiştir. Ayrıca Gürcistan'ın NATO üyeliğine ilişkin olumlu yaklaşımları da Rusya tarafından kuşkuyla karşılanmış, Gürcistan'ın içinde bulunan ayrılıkçı hareketleri desteklemek noktasında motive etmiştir. Bu çerçevede yukarıda bahsedilen savaştan sonra Rusya, Abhazya'nın bağımsızlığını kabul etmiş ve resmen tanımıştır. Bu tarihten sonra Rusya ve Abhazya çok yakın ilişkiler içinde olmuşlardır. Türkiye ise kendi bölge politikası çerçevesinde Gürcistan'ın toprak bütünlüğü korunarak tarafların isteklerinin karşılanması

¹³² Muhammet Koçak, "Türkiye- Rusya İlişkileri", *SETA Analiz*, Sayı 201 (Mayıs 2017), ss. 1-16.

gerektiğine inanmaktadır. Çünkü bağımsız bir Abhazya'nın kendi ayakları üzerinde duramayarak Rus himayesine girmesini istememektedir.¹³³ Ayrıca ülke içerisinde bir domino etkisi yaratarak diğer etnik veya kültürel grupların etkilenmesinden ve ardından Gürcistan'ın parçalanması ihtimalinden çekinmektedir.

Güney Kafkasya ülkeleri, Türkiye'nin sınır komşuları olduğu için bölgede meydana gelebilecek herhangi bir istikrarsızlık Türkiye'yi derinden etkileyecektir. Bu sebeple yukarıda da bahsedildiği gibi Türkiye'nin bölgeye dair politikası bölge ülkelerinin toprak bütünlüğünden, bölgede istikrar ve barışın sürmesinden yana olurken Rusya ise kendi etkinlik alanlarını genişleterek sürdürmekten yana politika izlemektedir.

2.3. ORTA ASYA NÜFUZ MÜCADELESİ

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından eski Sovyet topraklarında 14 yeni cumhuriyet kurulmuştur. Yeni kurulan bu devletlerin arasında Türkiye'nin ortak kültürel, dilsel ve dinsel değerler paylaştığı Türk kökenli devletler vardı. Özellikle Orta Asya bölgesindeki Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazanması Türkiye'de büyük bir heyecan ve sevinçle karşılandı. Türkiye bu bölgede yeni kurulan Türk devletlerinin uluslararası topluma adapte olabilmeleri ve sağlıklı iletişim kurabilmeleri için destek olmuştur. Türkiye'nin bölge ülkeleri ile bağları da göz önüne alındığında Türkiye kendisini yeni kurulan Türk devletlerinin önünde bir model olarak görmüş ve etki alanını genişletmek için çaba göstermiştir. O dönem Türk kardeşliği, Türk birliği, Yeni Osmanlılık gibi söylemlerde artışlar görülmüştür.¹³⁴ Bu çerçevede 1992 yılında bölge ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek, işbirliği ve koordinasyonu sağlamak adına Türkiye'nin birtakım girişimleri olmuştur. Bu girişimlerden bir tanesi eğitim programları, projeler, teknik yardımlar gibi bölgesel kalkınma yardımlarında aktif rol alacak Türk İşbirliği ve Koordinasyonu Ajansı'nın (TİKA) kurulması olmuştur. TİKA'nın kuruluş amacı başta Türk dili konuşulan ve Türkiye'ye komşu olan ülkeler olmak üzere gelişme yolunda yardımcı olmakla birlikte

¹³³ İşyar, a.g.e., s.328.

¹³⁴ Yılmaz, a.g.m., s.37.

eğitim, kültür gibi alanlarda işbirliği yaparak gelişim sağlamaktır.¹³⁵ Yine aynı yıl Türk devletlerinin liderlerinin katılımlarıyla Türk Zirvesi toplanmış, ilk toplantı İstanbul’da yapılmıştır. 1993 yılında Türk dilinin, kültürünün, sanat ve tarihi mirasının korunması, bu değerlerin yeni nesle aktarılması ve dünyaya tanıtılması amaç edinilerek Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) kurulmuştur.¹³⁶ Türk Hava Yolları’nın Orta Asya lkelerinin başkentlerine tarifeli seferler düzenlemesi, TRT’nin Avrasya kanalının açılması, PTT’nin hibe olarak telefon ağı ve uydu yer istasyonları kurması gibi girişimlerle kültürel bağlar pekiştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye’nin bu girişimleri aalık veya örtülü bir şekilde Batı dünyasınca desteklenmiştir. Çünkü Batı türü siyasal ve ekonomik yapılanmaya sahip Türk ve Müslüman bir ülkenin, bu ülkeler için bir “model ülke” olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.¹³⁷

Rusya ise Orta Asya Türk devletlerinin ilk kurulduğu dönemlerde kendi iç işlerindeki problemlerle ilgilendiği için ülke içinde istikrarı sağladıktan sonra bu bölge ile ilgilenmeye başlamıştır. Soğuk Savaş’ın bitmesi ve Sovyetler Birliği’nin yıkılması ile Orta Asya’da ortaya çıkan otorite boşluğunun Türkiye tarafından doldurulmaya çalışıldığını gören Rusya, Türkiye’nin Orta Asya’daki faaliyetlerinden tedirgin olmuştur. Rusya bu otorite boşluğunun başka bir ülke ile doldurulmasını engellemek ve kendi yaşamsal çıkar alanlarını koruyup, etki alanını sürdürebilmek adına Yakın evre Doktrini’ ni ilan etmiştir. Rusların Orta Asya politikasında zaman içinde büyük değişiklikler gözlemlenmemiştir. Genel olarak söylemek gerekirse Rusya, Orta Asya politikasını bölgede başka büyük güçlerin etkin olmasını önleyen politikalar üzerine kurmuştur.¹³⁸ Çünkü Orta Asya, Rusya için hem jeopolitik hem de jeostratejik öneme sahiptir. Ayrıca bölge yabana atılamayacak

¹³⁵ Mustafa Aydın, “TİKA’nın Yapılanması ve Görevleri Kutusu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2: 1980- 2001*, ed. Baskın Oran, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 382.

¹³⁶ Orta Asya lkeleri İle İlişkiler, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>, (14.04.2022)

¹³⁷ Yılmaz, a.g.m., s. 37.

¹³⁸ Mehmet Seyfettin Erol, Sertif Demir, “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Politikaları”, *Rusya’nın Doğu Politikası*, ed. Sezgin Kaya, Bursa: Ekin Yayınevi, 2013, s.313.

derecede enerji kaynağına sahip olmakla birlikte Rusya için Güney Asya ile enerji alışverişinde koridor görevi üstlenmektedir.

Rusya'nın bölgeye yönelik enerji politikası enerjinin güvenliği üzerinedir.¹³⁹ Bölgede enerji akışını kontrol etmek ve enerji alanında nihai hedef olarak tekel olmak amacıyla Rus enerji şirketleri faaliyet göstermektedir. Bu şirketler yaptıkları anlaşmalarla bölgede bulunan enerjinin bölge dışına ihracatında aracı rol üstlenerek Rusya üzerinden ve onun aracılığıyla aktarım gerçekleştirmektedir. Bu sayede hem bölge ülkeleri hem de ihracat yapılan ülkeler üzerinde enerji kontrolünü bir baskı aracı olarak kullanabilmektedir. Ayrıca bu bölge Çin, İran, Hindistan gibi bölgede yer alan ülkelerle ulaşım ve iletişim açısından da önem arz etmektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı özellikle Batı ülkelerinin bölgede faaliyet göstermesini önlemeye yönelik politikalar izlemektedir. Türkiye de Batı ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu ve bölge ülkeleri ile ortak kültürel, dilsel ve dinsel değerler paylaştığı için Türkiye'nin bölge ülkeleri ile fazla yakınlık içerisine girmesinden rahatsız olmaktadır. Ayrıca Batı tarafından desteklenen Türkiye'nin, Orta Asya'da etki alanını genişletmesi Rusya'nın bölgesel çıkarlarının önünde en ciddi tehditlerden biri olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁰ Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk yetkililer tarafından ifade edilen “Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası” söylemleri Rusya'yı rahatsız etmiştir.¹⁴¹ Bu sebeplerden dolayı özellikle 1993'ten itibaren Rusya bölgeye daha bütünlümcü (integrationist) yaklaşımlarda bulunmuştur.¹⁴² Bölge entegrasyonunu sağlayabilmek için araç olarak Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Avrasya Ekonomi Topluluğu gibi hem güvenlik niteliğinde hem de ekonomik ve ticari yönü ağır basan mekanizmaları kullanmıştır.¹⁴³

¹³⁹ a.g.e., 334.

¹⁴⁰ Evren Balta, “From Geopolitical Competition to Strategic Partnership: Turkey and Russia after The Cold War”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 16, Sayı 63, (2019), ss. 69-86.

¹⁴¹ Tellal, a.g.e., s.543.

¹⁴² Balta, a.g.m., s.74.

¹⁴³ Erol, Demir, a.g.e., 328.

Bütün bu durumlar değerlendirildiğinde, Orta Asya ile ilişkilerde birtakım gelişmeler yaşanmış, yakınlaşmalar olmuştur. Ancak Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen etki alanını genişlettiği tam olarak söylenemez. Bir zaman sonra Türkiye ile Orta Asya devletleri arasındaki ilişkilerin odağı kültürel alanlara kaymıştır.¹⁴⁴

2.4. ALTERNATİF BORU HATLARI PROJELERİ

Dünya ticaretindeki önemli konumunun etkisiyle enerji, geçmişten günümüze ülkeler arası ilişkilerde belirleyici faktörlerin başında yerini almaktadır. Sadece üreten tedarikçiler ile tüketenler arasında meydana gelen bir olaydan ziyade daha kompleks bir süreçtir. Çünkü birden fazla aktörün yatırım yapmasını ve koordineli bir şekilde birlikte çalışmalarını gerektirir. Ayrıca süreç içinde tedarikçiler ve tüketenler dışında enerjinin çıkarılıp taşınmasında rol alan büyük enerji şirketleri ve enerji aktarımını sağlayan transit ülkeler gibi faktörler mevcuttur.

Türkiye ve Rusya arasındaki enerji ticaretine ilişkin dönüm noktalarından biri 18 Eylül 1984 tarihinde imzalanan Doğal Gaz Antlaşmasıdır.¹⁴⁵ Türkiye 1987 yılından itibaren serbest döviz ile 25 yıl boyunca Rusya'dan doğal gaz almayı taahhüt etmiştir. Tedarik edilecek doğal gaz miktarı yıldan yıla giderek artmıştır. Bu antlaşma ile Rusya ve Türkiye arasındaki ilk enerji nakil hattı oluşturulmuş ve Türkiye bu hatların ulaştığı bir ülke haline gelmiştir. Ancak bu dönemde enerji nakil hatları Türkiye'nin küresel enerji ticaretinde transit ülke olma yolunda rolünü arttıran bir konumdan ziyade enerji ihtiyacını karşılamak amaçlı bir girişim olmuştur. Türkiye Kafkasya/Orta Asya ve Avrupa arasında doğal bir köprü konumunda bulunmaktadır. Türkiye bu coğrafik avantajını kullanıp Orta Asya ve Avrupa arasında yani doğu-batı hattında önemli bir enerji arteri olmayı hedeflemektedir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ İrina Svistunova, "1991-2016 Yıllarında Rus-Türk Siyasi İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2 (Sonbahar 2016), ss.75-91.

¹⁴⁵ Tellal, a.g.e., 163.

¹⁴⁶ Hakan Kaysı, "Energy Security of The European Union and Turkey's Role", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2 (2011), ss.63-82.

Sovyetlerin dağılmasının ardından Kafkaslar ve Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının dünya pazarı ile hangi yollardan buluşacağı gündeme gelmiştir. Enerji nakil hattının güzergahına sahip ülke hem gelir hem de stratejik güç elde edeceği için bu durum Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında rekabete sebep olmuştur.

Türkiye enerji konusunda %74 dışa bağımlı olduğu için enerji politikası da enerji güvenliğini sağlayabilmek için enerji kaynak ve güzergahını çeşitlendirmekten yana olmaktadır.¹⁴⁷ Ayrıca enerjide bölgesel ticaret merkezi olmayı amaçlamaktadır. Rusya doğal gaz ithalatında tedarikçiler arasında en bağımlı olduğu ülke konumundadır.¹⁴⁸ Enerji ithalatında bir ülkeye bu kadar bağımlı olmak belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Bu sebeple enerji kaynaklarını ve güzergahlarını çeşitlendirmek maksadıyla politikalar izlemekte, bu durum zaman zaman Rusya ile ilişkilerinde rekabete neden olmaktadır.

Rusya'nın enerji politikası ise etkinlik gösterdiği bölgelerde etkinliğinin devamını sağlamak ve tekel olmak şeklinde ilerlemektedir. Bu sebeple bölgesel olarak hakimiyetini devam ettirebilmek için Batılı enerji şirketlerinin bölge enerji faaliyetlerine dahil olmayı önleyen politikalar gütmektedir. Rusya'nın enerji tedarik ve dağıtım faaliyetleri konusunda üstünlüğünü korumak istediği bir diğer pazar Avrupa enerji pazarıdır. Avrupa pazarında üstünlüğünü devam ettirebilmek için yoğun gayret göstermekte, bölge ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek, bazen de ciddi krizler yaratmak gibi politikalar izlemektedir.¹⁴⁹ Orta Asya, Avrupa hatta Doğu Akdeniz'e kadar uzanan geniş coğrafyalarda enerji politikasını takip etmektedir.

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasındaki enerji ilişkileri incelendiğinde karşılıklı bağımlılık çerçevesinde genelde işbirliği görülmektedir. Ancak bu işbirliği durumu Rusya'nın tedarikçi, Türkiye'nin ise sadece tüketen olduğu durumlarda ve Rusya'nın etkinlik alanında rekabete girmediği durumlarda geçerlidir. 1990lı yılların sonu 2000li

¹⁴⁷ Türkiye'nin Uluslararası Enerji Stratejisi, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (15.04.2022)

¹⁴⁸ Cemal Kakışım, "Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi", *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1 (Mart 2019), ss.67-89.

¹⁴⁹ Kakışım, a.g.m., s.75.

yılların başından itibaren Türkiye ve Rusya arasında ithalat ve ihracatta bir dengesizlik ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dengesizlik Türkiye'nin aleyhine işleyen bir dengesizliktir. Bunun en büyük sebebi ise artan doğal gaz alımıdır.¹⁵⁰ Türkiye enerji politikası gereği enerji arzının güvenliğini sağlayabilmek için enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve küresel enerji ticaretinde etkin rol alabilmek ve hedeflediği enerji arteri olabilmek amacıyla alternatif projelerde yer almaya başlamıştır. Bu durum Türkiye ve Rusya arasında rekabete neden olmuştur. Çünkü Türkiye'nin coğrafi konumu itibariyle hem Doğu-Batı hem de Kuzey-Güney hatları arasındaki bölgede yer alması Türkiye'nin enerji merkezi olma hedeflerini güçlendirmiştir.

Rusya, bölgedeki enerji akışının Kuzey-Güney şeklindeki hatlardan sağlanması yönünde politikalar gütmektedir.¹⁵¹ Türkiye, Kuzey-Güney hattında yer alan boru hatları üzerinde faaliyet göstermekle birlikte Batı destekli Doğu-Batı boru hatları projelerinde de yer almaktadır. Zaten Rusya ile Türkiye arasında sorun teşkil eden durum Rusya'nın bypass edilerek oluşturulan Doğu-Batı boru hatları projelerinde Türkiye'nin yer almasıdır. Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun hayata geçmesinin ilk adımı Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'dır.¹⁵² Bu hat bazen İpek Yolu'nun 21. yüzyıldaki enerji versiyonu olarak da görülmektedir. ABD ve AB tarafından alternatif güzergahların oluşması amacıyla desteklenen BTC boru hattı projesinde Azerbaycan petrolünün Gürcistan üzerinden Türkiye'ye Ceyhan Limanı'na ulaştırılması ve buradan dünya pazarına ihraç edilmesi hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda 2006'da inşaatı biterek faaliyete başlamıştır. Sonrasında Türkmenistan gazını Trans-Hazar Boru Hatları aracılığıyla Azerbaycan'a, oradan BTC ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakli planlanmıştı.¹⁵³ Ancak bu durum Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını tehlikeye sokacaktı. Bu sebeple Rusya harekete geçerek Doğu-Batı Enerji Koridoruna rakip olarak algılanan Mavi Akım Boru Hattı'nı teklif

¹⁵⁰ Çelikpala, a.g.e., s. 544.

¹⁵¹ Fatih Akgül, "Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları'nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5 (2007), ss. 129-155.

¹⁵² Volkan Ş. Ediger, Duygu Durmaz, "Energy in Turkey and Russia's Roller-Coaster Relationship", *Insight Turkey*, Cilt 19, Sayı 1 (2017), ss.135-155.

¹⁵³ a.g.m., s. 138.

etmiştir. Mavi Akım, Türkiye ve Rusya arasında transit bir ülkeye ihtiyaç duymayacak şekilde Karadeniz'den geçişi sağlanarak Türkiye'ye ulaştırılacak enerji nakil hattıdır. 1997 yılında 25 yıl süreli anlaşma imzalanmış, 2005 yılında ise resmi açılış töreni ile açılmıştır.¹⁵⁴ Ancak bu antlaşma Türkiye'nin Rusya'ya enerji alanında daha da bağımlı hale gelmesine sebep olmuştur.

BTC ve Mavi Akım arasındaki rekabetten sonra Türkiye, Doğu-Batı ile Kuzey-Güney Enerji Koridorları arasında bir kez daha rekabet alanı haline gelmiştir. ABD ve AB'nin desteği ile Avrupa'nın enerji kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla NABUCCO Boru Hattı projesi 2009 yılında hükümetler arası anlaşma ile Ankara'da imzalanmıştır. NABUCCO ile Azerbaycan gazının Avrupa pazarına ulaştırılması planlanmıştır.¹⁵⁵ Ardından Mavi Akım sürecine benzer bir süreç yaşanmış, Rusya hem NABUCCO ile rekabet edebilmek hem de projenin yapılmasını önleyebilmek amacıyla Güney Akım projesinin teklifini getirmiştir. Türkiye ile Güney Akım konusunda anlaşma sağlanmış ancak proje bir takım engellerden dolayı tamamlanamamıştır. NABUCCO projesi daha sonra NABUCCO-West şeklinde revize edilmiş ancak 2013 yılında resmi olarak iptal edilmiştir. Yani ne Güney Akım ne de NABUCCO projesi faaliyete geçememiştir.

Türkiye, Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak ve transit ülke olmaktan kaynaklanacak stratejik önemini artırmak amacıyla alternatif enerji hatlarına ilişkin projelerde yer almaya devam etmiştir. Bunlardan bir tanesi de 2007 yılında faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattıdır. Türkiye ile Azerbaycan arasında enerji konusundaki işbirliğini arttıran Rusya'nın boru hatlarına alternatif oluşturacak bir diğer proje Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattıdır. Bu proje hükümetler arası bir anlaşmanın imzalanması ile başlayan Azerbaycan'ın Şah Deniz sahasında üretilen doğal gazın öncelikle Güney Kafkasya Boru Hattı ile Türkiye'ye, Türkiye'den de Avrupa'ya ulaşmasını sağlayan boru hattı projesidir.¹⁵⁶ Ayrıca TANAP, Avrupa'da Trans Adriyatik Boru Hattı ile

¹⁵⁴ Doğal Gaz Boru Hatları, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari>, (16.04.2022).

¹⁵⁵ Ediger, Durmazz, a.g.m., s.141.

¹⁵⁶ Tanap, <https://www.tanap.com/tanap-projesi>, (16.04.2022)

bağlanmaktadır. TANAP 12 Haziran 2018 tarihinde açılmıştır.¹⁵⁷ 2014 yılına gelindiğinde Rusya tekrardan yeni bir boru hattı projesi ile gündeme gelmiş, iptal edilen Güney Akım projesinin yerine Türk Akımı' nı inşa etmeyi teklif etmiştir.¹⁵⁸ Bu sayede hem Ukrayna'yı bypass ederek Avrupa pazarına giden boru hatlarının güvenliğini sağlayacak¹⁵⁹ hem de Türkiye'nin gittikçe artan enerji ihtiyacı karşılanacaktı. Ancak konjonktür projenin hayata geçirilmesi için çok uygun değildi. Çünkü Türkiye ve Rusya, Suriye'de yaşanan olaylarda farklı politikalar izleyip farklı taraflarda yer almışlardır. Ardından 24 Kasım 2015 tarihinde angajman kurallarını ihlal ettiği gerekçesiyle Rus jetinin düşürülmesi ile başlayan krizde Türk Akımı projesi askıya alınmıştır. Krizin etkilerinin azalması ve ilişkilerin normale dönmesi ile birlikte kriz sonrası enerji alanında ilk yakınlaşma meydana gelmiştir. 11 Ekim 2016 tarihinde Türk Akımı'na yönelik hükümetlerarası anlaşma imzalanmış, 7 Mayıs 2017 tarihinde ise inşasına başlanmıştır.¹⁶⁰

2.5. ÇEÇEN VE KÜRT MESELELERİ

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında ortaya çıkan ve hala tam anlamıyla çözülmemiş sorun alanlarından biri, iki devletin Çeçen ve Kürt meselelerine yaklaşımları ve karşılıklı alınan tavırlardır. İki mesele de her iki devlet için toprak bütünlüklerini tehdit eden sorunlardır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde 1991 yılında Çeçenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile Rusya için sorun başlamıştır. Rusya, Çeçenistan bölgesinin kendi denetiminden çıkmasını istemediği için bağımsızlığını tanımamıştır. Çünkü Çeçenistan bölgesi Rusya için stratejik öneme sahiptir. Bu durumun sebeplerinden ilki Çeçenistan

¹⁵⁷ Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) açıldı, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/trans-anadolu-dogalgaz-boru-hatti-tanap-acildi.oWdT1oKaxEC_ZCsPI_C6Uw, (16.04.2022)

¹⁵⁸ Fatma Aslı Kelkitli, "Russia's Caspian Policy: Efforts to Hold Ground in a Contested Region", *Akademik Bakış*, Cilt 12, Sayı 24 (2019), ss.67-89.

¹⁵⁹ Ramazan Erdağ, "TürkStream as Russia's Last Step in Diversification", *Insight Turkey*, Cilt 23, Sayı 1 (Kış 2021), pp. 205-226.

¹⁶⁰ Kakışım, a.g.m., s.84.

bölgesinden geçen boru hatları sebebiyle bölgenin stratejik önemidir.¹⁶¹ Ayrıca Rusya içerisinde farklı etnik gruplar yaşadığı için bu durumun diğer gruplara örnek olmasından ve toprak bütünlüğünü tehdit etmesinden endişe etmekteydi. Bu sebeplerden dolayı Rusya Federasyonu Çeçenistan'ın bağımsızlığını tanımaktan yana değildir.

Rusya bağımsızlıklarını tanımayınca, Çeçenistan 1995 yılında Rusya'ya karşı bağımsızlık savaşı başlatmıştır.¹⁶² Rusya bu savaş sırasında Çeçenlere Türkiye üzerinden para yardımı yapılması, kendi topraklarını kullandırması ve savaşta Türk vatandaşlarının da Çeçenlerin safında savaşmasını engellememesi gibi iddialarla Türkiye'yi suçlamıştır.¹⁶³ Birinci Çeçenistan Savaşı'nın ardından Türk-Rus ilişkilerine etki eden bir diğer konu Avrasya Feribotu'nun Çeçen ve Türklerin yer aldığı bir grup tarafından kaçırılmasıdır. Çünkü feribotun Kafkas halkının özgürlüğü için kaçırıldığı iddia edilmiş ve kaçırılan kişiler Türkiye'de gemi kaçırmak suçundan değil geminin rotasını değiştirmek suçundan yargılanmışlardır. Bu durum ikili ilişkilerde sorun teşkil etmiştir. Ayrıca Türkiye'de Kafkasya kökenli 5 milyon vatandaş yaşadığı tahmin edilmekte ve bu vatandaşların Kaf- Der gibi sivil toplum örgütleri bulunmaktadır. Bu tarz sivil toplum örgütleri halk arasında Rusya karşıtı propagandalar yapabilmekte ve Rusya girişimlerin yeterli düzeyde kontrol altına alınmadığı gerekçesi ile Türkiye'yi suçlamaktadır. Çeçen lider Dudayev'in vefatının ardından Türkiye'de birkaç park ve meydana isminin verilmesi Rusya'yı rahatsız etmiş, Türkiye ise bunları sivil toplum örgütlerinin girişimleri olduğunu iddia etmiştir.

1999'da İkinci Çeçenistan Savaşı'nda Türkiye daha temkinli hareket etmiştir. Dönemin Başbakan'ı Bülent Ecevit Moskova ziyareti sırasında bu savaş hakkında konuşmuş ve bu durumun Rusya'nın kendi iç meselesi olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁴ Ancak Rusya gerek sivil toplum örgütlerinin yeterli düzeyde kontrol altına alınmaması gerekçesi ile gerekse de Çeçenlere çeşitli düzeyde destek verildiğini iddia etmesi sebebiyle

¹⁶¹ Tellal, a.g.e., s. 545.

¹⁶² Yılmaz, a.g.m., s.35.

¹⁶³ İşyar, a.g.e., s.249.

¹⁶⁴ Fatih Özbay, "The Relations between Turkey and Russia in the 2000s", *Perceptions*, Cilt 16, Sayı 3 (Güz 2011), ss.69-92.

Türkiye'ye yönelik suçlamalarına devam etmiştir. Türkiye'de resmi çevrelerde bu durum her ne kadar reddedilse de Rusya özellikle 1990'lı yıllarda bu duruma ikna olmamıştır. Bu olanlar karşısında verdiği tepki PKK'ya aktif destek sağlamak olmuştur. Bu konuya yönelik birkaç girişimi mevcuttur. Rusya'da yaşayan Kürtlerle bir uluslararası kongre yapılmasını kabul etmiştir. Kongrenin konusu Türkiye'de yaşayan Kürtlerin sorunları olmuştur. Bunlara ek olarak 1995 yılında "Sürgündeki Kürt Parlamentosu" toplantılarının olasılığı gündeme gelmiş ve Rusya'da bir Kürt Evi açılmasına izin verilmiştir. Türkiye'de bu durumlar tepki ile karşılanmıştır.

Türk-Rus ilişkilerinin gerilmesine sebep olan bir diğer gelişme Abdullah Öcalan'ın Suriye'yi terk etmesinden sonra Rusya'ya gelerek sığınma talebinde bulunması ve Rus Parlamentosu'nun alt meclisi olan Duma tarafından bu talebin kabul edilmesidir. Türkiye bu duruma tepki göstermiş, iade edilmesine ilişkin nota göndermiştir. Yaptırım gücü olmayan Duma'nın bu tepkisel hareketine rağmen Abdullah Öcalan'ın sığınma talebi Rus Hükümeti tarafından kabul edilmemiştir. Bu durumda Rusya'dan İtalya'ya giden Abdullah Öcalan oradan da sığınma talebine karşılık bulamayınca devam eden sürecin sonunda yakalanmıştır.

Rusya'nın, Türkiye ile başka alanlarda sorun yaşadığı dönemlerde sürekli olarak PKK ve sözde Ermeni soykırımı gibi iddiaları gündeme getirdiği görülmüştür. Örneğin 1990'lı yıllarda enerji kaynaklarının nakil güzergahları üzerinde kontrolü sağlayabilmek ve kendi projelerine alternatif projeleri engelleyebilmek amacıyla Türkiye ile ilişkilerinde PKK kartını kullanmıştır.¹⁶⁵ Ancak bu girişimleri BTC'nin hayata geçmesini engelleyememiştir.

Rusya ve Türkiye arasında 1999 yılında terörle mücadele konulu bir anlaşma yapılmıştır. Ancak bakıldığında Rusya halen Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden terör örgütü PKK'yı terör örgütleri listesine eklememiştir. Türkiye en kısa zamanda Rusya'nın PKK'yı terör örgütleri listesine eklemesini talep etmektedir. Ancak bu konuda

¹⁶⁵ Mustafa Gökçe, "Tarihsel Perspektiften Rusya'nın Hazar Denizi'ne olan İlgisi ve Bölge Politikaları", *Rusya'nın Doğu Politikası*, ed. Sezgin Kaya, Bursa: Ekin Yayınevi, 2013, s.302.

Rusya'dan pozitif dönüşler alabilmiş değildir. Rusya'nın PKK'yı terör örgütleri listesine almama sebebi Orta Doğu'ya ilişkin jeopolitik stratejileri ile alakalıdır.¹⁶⁶ İkili ilişkilerde terörle mücadele konusunda sürekli ortak hedeflere değinilmesi tarafların birbirlerine kuşkuyla yaklaşmasına engel olamamaktadır.

2.6. SURİYE SORUNU

İlk olarak 2010 yılında Tunus'ta başlayan ve sonra diğer Arap ülkelerinde domino etkisi şeklinde yayılma gösteren demokrasi, özgürlük, insan hakları talepleri doğrultusunda ortaya çıkmış halk ayaklanmaları olan Arap Baharı; 2011 den itibaren Suriye'de de belirmeye başlamıştır. Suriye'de iktidarda bulunan Esad yönetimindeki Baas Partisinin halk ayaklanmalarını baskı ve şiddet unsurlarıyla kontrol altına almaya çalışması protestoları büyütmüş ve zamanla bir iç savaş halini almıştır. 911 km'lik sınırıyla Türkiye bu ülkede çıkabilecek karışıklıktan etkilenecek ülkelerin başında yer almaktadır. Bu sebeple Suriye'de ortaya çıkan kriz ile yakından ilgilenmiş, kendi güvenliği ve stratejik çıkarları doğrultusunda politikalar izlemiştir. Ülkede meydana gelen protesto ve halk gösterilerini demokratik talepler olarak değerlendirmiş ve bölge halklarının taleplerine kavuşmasını desteklemiştir.¹⁶⁷ Ayrıca Türkiye bu süreçler sonucunda oluşacak yeni yönetimlerin önünde model ülke olmayı amaçlamıştır. Suriye konusunda da Esad rejimine ülkede reformlar yapmasını tavsiye etmiştir. Ancak Esad için bu tavsiyeler çok bağlayıcı olmamıştır.

Rusya için ise Suriye ile ilişkiler Sovyetlerden kalan bir mirastır. Soğuk Savaş döneminde Suriye, Sovyetler Birliği'nin en önemli müttefiki olmuştur.¹⁶⁸ Özellikle Suriye'nin Orta Doğu'da yer alması Rusya için stratejik öneme sahip olup ilişkilerinin devam etmesi için Esad rejiminin istikrarını desteklemektedir. Türkiye ve Rusya, Suriye Krizi'nde farklı tarafları desteklemekle birlikte soruna ilişkin farklı politikalar izlemektedir.

¹⁶⁶ Özbay, a.g.m., s.84.

¹⁶⁷ İşyar, a.g.e., s. 507.

¹⁶⁸ Muhittin Ataman, "Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum", *SETA Rapor*, Sayı 6, Nisan 2012, s.22.

Türkiye'nin cumhuriyetin kuruluşundan bu yana izlediği Orta Doğu politikasında iki temel ilke göze çarpmaktadır. Bunlar bölge ülkeleri ile teker teker iyi ilişkiler kurmak ve onların aralarındaki çatışmalara katılmayıp iç çatışmalara taraf olmamaktır.¹⁶⁹ 2002 yılında AK Parti hükümetinin iktidar olması ile birlikte “Komşularla Sıfır Sorun Politikası” çerçevesinde özellikle Orta Doğu ülkeleri ile iyi ilişkiler içerisinde olabilmek için çaba gösterilmiştir. Krizin patlak verdiği döneme kadar özellikle Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkiler kayda değer şekilde yakındı. 2007 yılında iki ülke arasında kazan-kazan (win-win) ilkesine uygun olarak iki tarafa da fayda sağlayacak bir Serbest Ticaret Antlaşması (STA) kurulmuştu. Bu durum Türkiye'nin AB dışında ilk kez başka bir ülkeyle STA imzalaması açısından önemli bir gelişmeydi. İki ülke arasında güven ortamı oluşması sebebiyle karşılıklı vizeler bile kaldırılmıştı. Ayrıca yukarıda açıklanan temel ilkeler ışığında tarihte Türkiye özellikle Suriye'nin iç işlerine karışmamak konusunda çaba göstermiştir. Ancak 2010'dan itibaren Esad'ın reform yapmaya yanaşmaması nedeni ile Türkiye bu ilkelere uzaklaşarak sürece dahil olmuş ve çatışmaların bir tarafı olmaya başlamıştır.

Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen bir takım etmenler vardır.¹⁷⁰ Bunlardan ilki bölgedeki İran'ın dengelenmesidir. İran'ı dengeleme görevi model ortaklık bazında Türkiye'nindi. Bu da Sünni bloğu kurularak yapılacaktı. Diğer belirleyici etmen İsrail'dir. İsrail Orta Doğu coğrafyasının dini mezhep ve etnik köken gibi birtakım faktörlere göre bölünmesi yönünde politika gütmekteydi. Ayrıca bölgede bulunan enerji kaynakları başta İsrail'in olmak üzere bütün devletlerin ilgisini çekmekteydi. Bu sebeple enerji unsuru, krizi tetikleyen bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte ABD'nin bölgeye ilişkin amaçları ve Arap Baharı belirleyici faktörlerden diğer ikisini oluşturmaktadır. ABD'nin Suriye iktidarı Baas yönetimini devirmek gibi istekleri mevcuttu. Amerika için bunun birkaç nedeni vardı. Öncelikle İsrail'in güvenliğinin sağlanması için İran ve Hizbullah arasındaki bağın kesilmesi gerekiyordu. Bu bağın kesilmesi Nusayri iktidarının yıkılması ile olacaktı. Ayrıca ABD'nin bölgede bulunan ülkelerin rejimlerini ve haritalarını

¹⁶⁹ Ömer Göksel İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası: Uluslararası Politikanın Çözümlemeyen Düşümü*, 2.Baskı, Bursa: Sayda Yayınları, 2018, s.39.

¹⁷⁰ İşyar, *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*, s.527.

değiştirmek üzerine birtakım projeleri mevcuttu. Türkiye de bu projelerde model ortak olarak yerini almaktaydı.

Türkiye'nin Esad'a yönelik tavrı 2010'dan sonra değişmeye başlamış, 2011'de ise netleşmiştir. Batı'nın sürekli dile getirdiği Suriye'ye yaptırım konusuna artık olumlu bakmaya başlamıştır. 2011 yılında Türkiye- Suriye sınırından geçen transit yolu kapatıldı. Türkiye, Suriye'nin Arap Birliği üyeliğinin askıya alınması için taleplerde bulunurken Arap Birliği'nden Suriye'ye ambargo uygulanması konusunda da açıkça isteklerde bulunmuştur. Türkiye'nin krize angaje olması bu gelişmelerden sonra net olarak başlamıştır. 26 Mart 2012 tarihinde ise Türk büyükelçisinin geri çekilmesi ile ilişkiler askıya alınmıştır. Türkiye'nin krize tam olarak angaje olması ile birlikte birtakım girişimler başlamıştır. Bu çerçevede öncelikle olası mülteci hareketlenmelerine karşı Türkiye-Suriye sınırında bir güvenli bölge oluşturulması planlanmıştı. Buna ek olarak SUK ve ÖSO'nun kurulması gibi somut adımları olmuştur. Bu kurumlar Esad rejimini devirmek amacıyla oluşturulan SUK siyasi muhalefeti, ÖSO ise askeri muhalefeti temsil eden muhalif kurumlardır.¹⁷¹ Bu kurumlar İstanbul'da Türkiye'nin himayesinde kurulmuştur. SUK, Suriye'de bulunan Kürtleri kendi bünyesine alıp Esad yönetimine karşı kullanmayı deneyecekti. Suriye'de örgütlenen Kürt partilerinden en belirgin olanı PYD idi. Batı, bölgede rejime karşı Kürt aktörleri kullanmak istiyordu. Ancak Esad da eskiden beri kullandığı Kürt faktörünü kullanmayı isteyip Kürtlere birtakım haklar tanıyınca PYD/PKK ile arasında bir ittifak kurmuş oldu. Batı ise Kürt konusunda temel aktör olarak Barzani'yi kabul etti.

Türkiye'nin Suriye'ye karşı izlediği politikalar karşısında tepkisini hemen göstermekte çekinmeyen bir Rusya vardı. Rusya 2011 Kasımında Suriye'nin Tartus Limanı'na 3 tane savaş gemisi göndermiş, Tartus'ta askeri varlığını artırmıştır. Bu hareketiyle Rusya sürece angaje olmuş, bölgede kendisinin de olduğunu belli etmiştir. Ayrıca bu tarihten yaklaşık 3 ay sonra Ocak 2012 de Suriye rejimi ile muhalifleri Moskova'da bir araya getirme girişimleri olmuştur. Rusya uluslararası platformlarda Suriye'yi korumuş, Suriye'ye olası bir askeri müdahaleye karşı çıkacaklarını dile

¹⁷¹ İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası: Uluslararası Politikanın özümlemeyen Düğümü*, s. 66.

getirmiştir. Putin o dönem yazdığı bir makalesinde Orta Doğu'ya ilişkin angajmanında iki konuya özellikle dikkat çekmektedir.¹⁷² Bunlar Arap Baharı ülkeleri ve İran'dır. Rusya, Suriye ve diğer Arap Baharı ülkelerine iç karışıklığın sebep öne sürülerek müdahale edilmesine ve rejim değişikliği girişimlerine karşı çıkacağına altını çizmiştir. Ayrıca bölgede yer alan İran'a karşı büyüyen askeri hareket tehdidi konusunda endişeli olduğunu, bunun sonuçlarının yıkıcı olabileceğini belirterek İran'a karşı böyle bir harekete izin vermeyeceğini açıkça belirtmiştir. Rusya bu sebeplerden dolayı askeri varlığını artırmasının yanında Suriye'de bulunan elektronik dinleme ve keşif sistemleri ile radar sistemlerini modernize ederek kullanışa uygun hale getirmiştir. Ayrıca bu tesisler ile İran'ın bağlantısı da sağlanmıştır. Suriye Rusya'nın Orta Doğu politikaları ve Akdeniz'deki varlığı açısından çok önemli bir ülkedir. Bu yüzden Suriye'nin başka bir ülke himayesine girmesini istememekte, rejimi her platformda hem diplomatik, hem siyasi hem askeri yönlerden korumak için çaba göstermektedir. Ayrıca Rusya'nın eski Sovyet toprakları dışında deniz üssünün bulunduğu tek yer Suriye'dir. Suriye'de bulunan Tartus Limanı'ı Rusya'nın Akdeniz'e açılan kapısı olduğu için buradaki kontrolü kaybetmek istememiş, bu sebeple kriz başlar başlamaz buraya hemen savaş gemilerini göndererek oradaki varlığını teyit etmiştir. Tartus Limanı, Rusya'nın Kuzey Afrika ve Akdeniz'de bulunan Rus Deniz Kuvvetleri için bir bakım ve ikmal üssü görevi görmektedir.¹⁷³ Sürecin devamında Rusya-Suriye arasındaki askeri ilişkilerin güçlenmesi ile birlikte 2015 yılında Lazkiye'de bir hava üssüne sahip olan Rusya bölgede hareket alanında genişlik kazanmış ve hava hareketlarına başlamıştır. Rusya'nın Suriye'deki bu sürece dahil olması bölgedeki dengeleri ve gidişatı önemli oranda etkilemiştir.

Rusya ve Türkiye'nin Suriye'ye ilişkin politikaları taban tabana zıtlık içerdiği için ikili ilişkilerdeki anlaşmazlık ve gerilmeler de kaçınılmaz olmuştur. İki ülke ilişkilerindeki çatışma alanlarından kuşkusuz en temel ve ilki Esad iktidarı hakkındaki görüş ayrılıklarıdır.

¹⁷² Vladimir Putin, "Russia and Changing World", *Ria Novosti*, 27.02.2012, <https://valdaiclub.com/a/highlights/vladimir-putin-on-foreign-policy-russia-and-the-changing-world/>, (21.04.2022).

¹⁷³ Elşan İzzetgil, Rovshan Murshudlu, "Suriye Krizi Bağlamında Rusya'nın Ortadoğu Politikasının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1 (2021), ss.269-311.

Rusya çıkarları gereği Esad rejiminin ülkede yönetiminin devam etmesi için her konuda destek olmuş ve bu ülkenin iç işlerine karışılmaması gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. Suriye stratejik olarak Rusya için önemli olup Orta Doğu ve Akdeniz'deki son kalesi olarak görülmektedir. Bu sebeple bu bölgede ABD veya başka bir Batılı devletin faaliyet göstermesini istememektedir. Ayrıca ABD'nin bölgeye ilişkin BOP gibi projelerini engellemek ve bölgedeki etki alanını sınırlandırmak, Türkiye, İran, Mısır gibi bölgesel güçlerin kendisine rakip olabilecek şekilde güçlenmesini önlemek ve tekrar küresel bir güç olduğunu kanıtlama gayesi Rusya'nın Suriye krizine Esad rejiminin tarafında angaje olmasını etkilemiştir. Ayrıca rejim güçlerine Rusya tarafından silah yardımı sağlanmakla birlikte fiili olarak da muhaliflere karşı çatışmalarda rejim güçlerine destek verildiği bilinmektedir.¹⁷⁴ Rusya'nın Esad yönetimindeki güçlere sağladığı ağır silahların ÖSO ile girilen çatışmalarda kullanılması Türkiye-Rusya arasında gerilime sebep olmuştur. Rusya Suriye'ye silah yardımı yapmakla birlikte önemli miktarlarda silah satışı da yapmıştır. Anlaşılacağı gibi Rusya'nın bölgeye olan angajmanı hem siyasi hem de ticari açıdan çok önemli bir girişimdir. Türkiye ise krizin Esad olmadan bir çözümünü öngörmekte bu bağlamda muhaliflerin demokratik taleplerini desteklemektedir. Suriye'ye ABD ve NATO ile beraber müdahale etmek istemekteydi. Bu sebeple Suriye Krizi'nin çözümüne ilişkin Türkiye ortak müdahale çerçevesinde NATO ve ABD vurgusu yapmaktaydı.

Bölgede meydana gelen bu gelişmeler Rusya ve İran'ı birbirine daha çok yakınlaştırmıştır. Bu ittifaka Çin'in de girmesi ile Suriye krizinde birbirine zıt iki kutup oluşmuştur. Bunlar Atlantik camiası ve Avrasya camiasıdır. Bu iki camianın savundukları normlar ve güttükleri politikalar farklıdır. Atlantik camiası demokrasi ve insan haklarını savunmakta olup NATO, AB, Arap Ligi tarafından desteklenmektedir. Avrasya camiası ise içişlere karışmama ve egemenlik normlarını savunmakta olup Rusya, Çin, İran, ŞİÖ tarafından desteklenmektedir. Atlantik camiası muhalifleri desteklerken, Avrasya camiası rejim güçlerini desteklemekte ve Esad iktidarının istikrarını savunmaktadır. Türkiye ise

¹⁷⁴ Abdulkadir Baharçiçek, Osman Ağır, "Türkiye-Rusya İlişkilerinin Suriye Krizi Bağlamında Değerlendirilmesi", *Analytical Politics*, Cilt 1, Sayı 2, ss.1-19.

krizin başında Atlantik camiası tarafında olup Rusya ile karşıt taraflarda yer almıştır. Bu sebeple Türk- Rus ilişkilerinde gerilim eksik olmamıştır.

Türkiye-Suriye sınırının sürecin ilerleyip önem kazanmasıyla birlikte ABD/NATO tarafından bölgedeki gelişmelerin daha rahat izlenmesi için Malatya Kürecik'te bir radar üssünün kurulmasına karar verilmiş, bu durum Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca Türkiye, Suriye'den gelebilecek olası saldırı ihtimaline karşılık NATO'dan Suriye sınırlarına savunma amaçlı patriot füze yerleştirilmesini talep etmiştir. Türkiye'nin bu talebi Rusya tarafından tepkiyle karşılanmıştır.¹⁷⁵ Türkiye'nin NATO yoluyla bir müdahalesi ve girişimi Rusya ile her zaman gerginliğe sebep olmuştur. Nitekim Malatya'ya radar üssü kurulmasını da endişe ile karşıladıklarını belirtmişlerdir. Suriye krizinin barışçıl yollardan çözümüne ilişkin Annan Planı ortaya atılmış ancak verimli bir plan olamayarak çözüm konusunda yol kaydedilememiştir.

2012 yılı Türkiye'nin güvenlik durumu açısından tehditlerle karşılaştığı bir yıl olmuştur. Nisan ayında Suriye'den Türkiye'nin Suriye sınırına yakın il ve ilçelerine gelen top ve havan mermileri Türkiye'nin güvenlik endişelerini ciddi derecede artırmıştır. Türkiye bu endişelerinden dolayı NATO müdahalesine daha çok vurgu yapmaya başlamıştır. Rusya ise bu durumu tekrar tepkiyle karşılamış ve Suriye'ye hava savunma sistemi göndermiştir.¹⁷⁶ 22 Haziran 2012 tarihinde Türk Hava Kuvvetleri'ne ait bir keşif uçağı Suriye hava sahasında düşürülmüştür. Türkiye her ne kadar bu olayın ardından Rusya yerine Suriye ile muhatap olmaya çalışsa da Rus hava savunma sistemlerini kullanan Suriye savunması Türk jetini düşürmüştür.¹⁷⁷ Bu olayın Türkiye ve Rusya arasında 24 Kasım 2015 tarihinde meydana gelen Uçak Krizi'ne giden yolda Türkiye'nin izlediği politikalar üzerinde etkisi büyüktür. 2012 de meydana gelip Türk-Rus ilişkilerinde gerilime sebep olan bir diğer konu, Moskova-Şam seferini yapan yolcu uçağının sivil havacılık kuralları gereği

¹⁷⁵ Rusya'dan Patriot Uyarısı, Habertürk, 22.11.2012, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/796493-rusyadan-patriot-uyarisi>, (22.04.2022)

¹⁷⁶ İşyar, *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*, s.547.

¹⁷⁷ a.g.e.

içerisinde taşınmaması gereken malzemelerin bulunduğu istihbaratı üzerine Ankara Esenboğa Havalimanı'na zorunlu iniş yaptırılmasıdır.¹⁷⁸

El Kaide Lideri Ebubekir El Bağdadi tarafından kurulan Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) radikal uygulamalarıyla gündeme gelmiş, İdlib ve Halep'teki işgallerini sürdürmüştür. Bölgede faaliyet gösteren bütün devletler tarafından güvenlik tehdidi olarak görülmüş ve Esad'ın devrilmesi arka plana atılarak öncelik İŞİD ile mücadeleye verilmiştir.

Bu konuda taraflar arasında hatta aynı ittifaklar içinde anlaşmazlıklar çıkmaya başlamıştır. İŞİD, Türkmen bölgelerini, Ezidi bölgelerini ve PKK bölgelerini hedef alarak ilerlemeye devam etmiştir. İŞİD ile mücadele etme söylemi altında PKK bir anda kahramanlaştırılmış ve İŞİD'e karşı iyi tarafı simgelemeye başlamıştır.¹⁷⁹ ABD, İŞİD ile mücadelede PKK'nın Suriye kolu PYD ile etkili bir ittifak kurarak yola devam edilmesini savunmuştur.¹⁸⁰ Rusya da İŞİD ile mücadelede Suriyeli Kürt gruplarının vurgusunu yapmıştır.¹⁸¹ Türkiye ve Rusya'nın terör tanımlarında farklılıklar görülmektedir. Nitekim halen Rusya PKK ve onun Suriye'deki kolu PYD'yi terör örgütleri listesine almamıştır. Bu durum Türkiye ve Rusya arasında ciddi gerilimlere yol açmış bir sorun alanı olarak hala devamlılığını sürdürmektedir. Türkiye bütün uluslararası platformlarda PYD'nin, Türkiye'nin uzun yıllar mücadele ettiği terör örgütü PKK'nın uzantısı olduğu söylemini savunmuştur. İŞİD'le mücadele çerçevesinde Batılı ülkeler tarafından PYD/YPG'ye yapılan yardımlar PKK'ya da ulaşmış, PKK çözüm sürecinin sona ermesinin ardından eylemlerine tekrar başlamıştır.¹⁸² Ayrıca İŞİD'in Türkiye'de ve sınır dışından Türkiye'ye

¹⁷⁸ F-16'lar Suriye Uçağını indirdi, Aljazeera Türk, 11.10.2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/f-16lar-suriye-ucagini-indirdi>, (23.04.2022).

¹⁷⁹ İşyar, *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*, s.585.

¹⁸⁰ William Hale, "Turkey, the U.S., Russia, and the Syrian Civil War", *Insight Turkey*, Vol 21, Sayı 4 (Sonbahar 2019), ss.25-40.

¹⁸¹ Putin: Esad ve Kürtler dışında kimse İŞİD'le gerçek anlamda mücadele etmiyor, Sputnik Türkiye, 28.09.2015, <http://tr.sputniknews.com/20150928/Vladimir-Putin-Birlesmis-Milletler-1018001435.html>, (23.04.2022).

¹⁸² Emre Ozan, "Suriye İç Savaşı ve Türkiye'nin Değişen Güvenlik Gündemi", *ANKASAM*, Rapor No 2, Mayıs 2017, s.28.

yönelik yaptığı saldırılarını artırması ve IŞİD ile mücadele çerçevesinde ABD ve PYD/YPG arasında sözü geçen Kürt koridoru oluşturma söylemleri Türkiye'nin güvenlik endişelerini ciddi derecede artırmıştır. Bu gelişmeler sebebiyle Türkiye'nin Batılı müttefiklerine olan güveni sarsılmış ve Suriye politikasında yalnızlaşmıştır. Bu çerçevede Türkiye, terörle mücadele etrafında Suriye stratejisini yeniden tanımlamıştır. Türkiye'nin yeniden tanımlanan Suriye politikası Türkiye'nin güvenliğini sınırları dışından da koruyabilmek adına sınır-ötesi hareketleri da içermektedir.

Türkiye'nin terörle mücadele politikası çerçevesinde sınır-ötesi hareketleri yapmasının önünde bir engel mevcuttu. Bu engel Rusya'nın bölgede faaliyet göstermesi ve böyle bir harekate karşı çıkmasıydı. 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye-Rusya arasında meydana gelen Uçak Krizi sebebiyle ikili ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bir sonraki bölümde Uçak Krizi; kriz öncesi dönem, kriz dönemi, yumuşama dönemi ve kriz sonrası dönem şeklinde detaylı bir şekilde ele alınacak ve bu krizin ikili ilişkilere etkisi incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2015 UÇAK KRİZİ VE TÜRK- RUS İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

Kriz, uluslararası ilişkiler literatüründe normal sürecin dışında aniden ortaya çıkan bir durum değişikliği olarak görülmektedir. Kriz durumu savaş ve barışın ortasında bir yerde bulunur ve en önemli özelliklerinden birisi de içerisinde savaş ihtimali bulundurmasıdır. Kriz dönemlerini diğer dönemlerden ayırt eden birtakım özellikleri vardır. Bunlar krize sebebiyet veren olay veya durumun aniden, sürpriz bir şekilde ortaya çıkması, bir devletin öncelikli değerlerine tehdit oluşturması ve karar vericilerin karar almak için kısıtlı sürelerinin bulunmasıdır.

Çalışmanın konusu itibariyle dış politika krizlerine bir daha değinmekte fayda vardır. Michael Brecher'a göre dış politika krizlerinin sahip olduğu üç unsur önemlidir. Bunlar devletin temel değerlerine karşı ortaya çıkan bir veya birden fazla tehdit bulunması, bu tehdit veya tehditlere verilecek cevabın süresinin kısıtlı olması ve krizin savaş ihtimalini bulundurmasıdır. Ayrıca dış politika krizlerinde ortaya çıkan tehditkar durum algısaldır, yani karar vericilerin ortaya çıkan durumu algılamaları ile ilgilidir. Dış politika krizleri bir anlamda uluslararası krizlerin başlangıcını ifade etmektedir. Uluslararası krizler ile dış politika krizlerinin arasındaki ilişki krizlerin evreleri şeklinde açıklanabilir. Bir uluslararası kriz bir veya birden fazla devlet için bir dış politika krizi olarak başlamaktadır. Ardından krizin derinleşmesi ile birlikte uluslararası sistemi tehdit eder hale gelmesinin ardından uluslararası krize dönüşmektedir.

İçinde bulunulan kriz durumundan çıkmak, krizin negatif etkilerini azaltıp kötü sonuçlarını engelleyebilmek sebebiyle etkili bir kriz yönetim programı benimsenmelidir. Her krizin kendine özgü farklı özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklere göre krizler farklı çözüm yöntemleri gerektirebilmektedir. Bu sebeple her krizin kendi özelliklerine uygun olarak kriz yönetim stratejileri belirlenip uygulanmalıdır. Ayrıca kriz yönetimi anında devletlerin savaşa sebebiyet vermeden ve krizi tırmandırmadan kendi menfaat ve çıkarlarını koruyacak en iyi stratejiyi izlemeleri gerekmektedir.

Tezin konusu, Türkiye-Rusya arasında 24 Kasım 2015 tarihinde meydana gelen Uçak Krizi olduğu için krize müdahil olan iki devleti ilgilendirmesi ve uluslararası sistemi tehdit etmemesi sebebiyle dış politika krizi olarak değerlendirilmektedir. Krizin patlak vermesine sebebiyet veren gelişmeler krizin evrelerini, stratejilerini ve sonuçlarını etkilemektedir. Bu sebeple krizi analiz ederken kriz öncesi dönemden başlayarak kriz dönemi, yumuşama dönemi ve kriz sonrası dönem şeklinde irdelenerek iki ülke arasındaki ilişkiler analiz edilecektir.

1. KRİZ ÖNCESİ DÖNEM

Türkiye ve Rusya arasında doğrudan bir sorun alanı olmaktan ziyade daha çok bölgesel bir sorun olarak değerlendirilen Suriye meselesi ikili ilişkilerde ciddi sorunlar oluşturmaya başlamıştır. Suriye sorununa ilişkin iki devletin taban tabana zıt taraflarda bulunmaları ve farklı politikalar takip etmeleri karşılıklı olarak temel çıkar alanlarına zarar verme ihtimalini doğurmuş ve o dönemde meseleyi ikili ilişkilerin en önemli konusu haline getirmiştir. 24 Kasım 2015 tarihinde meydana gelen Uçak Krizi ile birlikte o güne kadar Türkiye ve Rusya arasında Suriye Krizi'ne ilişkin olarak meydana gelen gerilimler zirve yapmış ve ikili ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. İlişkileri bu denli olumsuz etkileyen bir gelişmenin sadece o olay bazında değerlendirilmesi sürecin yanlış okunmasına neden olacaktır. Bu sebeple kriz öncesi dönemde meydana gelen gelişmelerin analiz edilmesi gereklidir.

Teorik olarak kriz öncesi dönem, normal zamanlar ile karşılaştırıldığında tehdit hissedilmesinde artma görülür. Bu durum karar vericiler üzerinde strese sebep olmaktadır. Hissedilen tehdit algısı ve stres karar vericileri birtakım adımlar atmaya zorlayabilmektedir.

Michael Brecher'a göre krizleri etkileyen birtakım faktörler mevcuttur. Bu faktörler; krize taraf olan aktörlerin arasında ortaya çıkan özellikler, tarafların iç özellikleri ve durumsal özellikler olarak kendi içinde bölümlere ayrılabilir. Literatür incelendiğinde genellikle sınır komşusu çok olan ülkelerin komşuları ile daha çok sorun yaşadığı ve bu tarz krizlerin içinde buldukları görülebilmektedir. Türkiye coğrafi olarak

Orta Doğu, Asya ve Avrupa bölgeleri arasında bir köprü konumunda bulunmaktadır. Bu sebeple bu üç bölgede de meydana gelebilecek bir sorun Türkiye'yi etkileyebilmektedir. Ancak Türkiye ve Rusya sınır komşusu olmamalarına rağmen aralarında çözülmesi aylar süren bir kriz meydana gelmiştir. Bu durum taraflar arası faktörlerden bir tanesi olan çatışma ortamı ile açıklanabilir. Krizlerin ortaya çıktığı ortamlar değişkenlik gösterebilmektedir. İlişkilerin seyrinde ilerlediği huzur ortamlarında patlak verebileceği gibi zaten var olan çatışmanın üzerine de patlak verebilmektedir. Türkiye ve Rusya arasında meydana gelen Uçak Krizi, 2011'den beri devam eden ve her iki ülkenin krize zıt taraflarda dahil olduğu Suriye Krizi ortamına doğmuştur. İki ülke bu krizde karşı taraflarda olduğu için farklı politikalar gütmüş, Türkiye muhalifleri desteklerken Rusya ise Esad'ı desteklemiştir. Bu çerçevede karşı karşıya kaldıkları birden fazla durum meydana gelmiştir. Özellikle Rusya, 2011 yılında Tartus Limanı'na savaş gemilerini göndermesi ile birlikte sürece angaje olmasının ardından Esad'a desteklerine her alanda devam etmiştir. Türkiye'yi tedirgin eden bir hamlesi de Şubat 2012'den itibaren Karadeniz üzerinde Rusya'nın stratejik hava gücü ile devriye uçuşlarına başlaması olmuştur. Bu şekilde Rusya'nın somut desteği herkes tarafından daha da hissedilir olmaya başlamıştır.

Türkiye'yi güney sınırı ile ilgili tedirgin eden ve tehdit hissetmesine sebep olan birtakım gelişmeler ortaya çıkmıştır. 2012 Nisan ayı içinde Suriye'den Türkiye'ye yönelik sınır ihlalleri meydana gelmiştir. Türkiye daha önce de meydana gelen sınır ihlallerinin bir daha olması durumunda NATO üyesi olarak gerekeni yapacaklarını belirterek NATO'nun 5. Maddesine dikkat çekmiştir.¹⁸³ Ayrıca Türkiye-Suriye sınırında muhalifler ile rejim arasında çıkan çatışmalar ve iç savaştan kaçan sığınmacılar sebebiyle karışıklıklar meydana geliyordu. Türkiye günden güne güney sınırından daha fazla güvensizlikle karşı karşıya kalıyordu. Türkiye tüm bu sebeplerden dolayı Suriye'nin kuzeyinde uçuşa yasak bir bölge kurulması fikrini destekliyordu. Rusya en başından beri bu fikre karşı çıkmıştır. Ayrıyeten bu duruma karşılık olarak Suriye hava gücünü kontrol etmeye başlamıştır.¹⁸⁴ Ayrıca

¹⁸³ Erdoğan: Bir daha izin vermeyiz, Aljazeera Türk, 26.04.2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-bir-daha-izin-vermeyiz>, (05.05.2022)

¹⁸⁴ İşyar, *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*, s.547.

Suriye'ye orta boy hava savunma sistemleri göndererek angajman alanını iyice genişletmiştir. Bu durum Türkiye ile ilişkilerde sorun teşkil eden olaylara sebep olmuştur.

1.1.ANGAJMAN KURALLARININ DEĞİŞTİRİLMESİ

BM, NATO ve diğer uluslararası aktörlerin angajman kurallarına ilişkin bazı konularda farklılaşan angajman tanımları olsa da genel kabul gören tanım Sanremo Uluslararası İnsancıl Hukuk Enstitüsü'nün yaptığı tanımdır. Bu tanıma göre angajman kuralları, ülkelerin veya uluslararası örgütlerin kontrolünde hareketler icra eden silahlı unsurlara yönelik direktifler ve emirlerdir.¹⁸⁵ Bu emirler silahlı unsurların kuvvet kullanmasına sınırlama getirir. Ayrıca yetkili merciler tarafından onaylanıp yayımlanırlar.

Türkiye ile Suriye arasında, bahsedilen iki ülkeye ait milli hava araçlarının ve bu iki ülkenin izni ile kendi hava sahasında uçan üçüncü ülkelere ait hava araçlarının sınır hattına yaklaşma mesafelerine ilişkin 9 Haziran 1971 tarihinde bir anlaşma kurulmuştur.¹⁸⁶ Bu anlaşmaya göre uçaklar sınır hattına 5 km'den daha fazla yaklaşamayacaklardır. Ayrıca Türkiye yabancı uçakların Türk hava sahası içerisindeyken uymaları gereken kuralları da belirlemiştir. Buna göre üçüncü taraflara ait yabancı uçaklar komşu devletler kara sınırlarına 40 km, Türk karasuları sınırlarına ise 10 km'den daha fazla yaklaşamazlar. Görüldüğü üzere Türkiye üçüncü taraflara ait yabancı uçaklara daha sınırlayıcı kurallar koymuştur.

22 Haziran 2012 tarihinde Malatya Erhaç 7. Ana Jet Üs Komutanlığına bağlı 173. keşif filosuna ait Türk RF-4E (Fantom) tipi uçak 11.58'de Hatay ili güneybatısında deniz üzerinde radar ve telsiz teması kesilerek kaybolmuştur.¹⁸⁷ RF-4E Fantom keşif uçağının

¹⁸⁵ İsmail Pamuk, "Angajman Kuralları: Tanımı, Kapsamı ve Uygulanmasına İlişkin Bir İnceleme", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt 32, Sayı 2 (2012), ss. 105- 145.

¹⁸⁶ Ahmet Keser, Ömer Ertuğrul Meral, "Türk Hava Sahasını İhlal Eden Rus Uçağının Düşürülmesi: Uluslararası Anlaşmalar ve Hukuk Çerçevesinde Bir İnceleme", *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1 (2016), ss. 29-44.

¹⁸⁷ Türk Savaş Uçağı Suriye Karasularında Düştü, CNN Türk, 22.06.2012, <https://www.cnnturk.com/2012/turkiye/06/22/turk.savas.ucagi.suriye.karasularinda.dustu/666139.0/index.html>, (05.05.2022).

Suriye'nin Lazkiye şehrine 8 mil mesafede Suriye tarafından düşürüldüğü açıklanmıştır.¹⁸⁸ Ancak o dönemde Suriye, Rus hava savunma sistemlerini kullanmakta ve bu sistemler Rusya'nın kontrolü altındaydı. Bu sebeple Suriye tarafından düşürülen Türk F-4 uçağının düşürülmesinde Rusya'nın payı olduğu hatta bu durumda belirleyici rol oynadığı iddia edildi.¹⁸⁹ Türkiye ise bu konuda Suriye'yi muhatap alarak yoluna devam etmiştir.

Türk keşif uçağının düşürülmesi Türkiye için güney sınırından gelen tehditler açısından dönüm noktası olmuştur. 28 Haziran 2012 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında 22 Haziran 2012 tarihinde uluslararası hava sahasında test ve eğitim görevi icra eden silahsız Türk keşif uçağının Suriye tarafından vurulması ele alınmış, Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan bütün haklarını kullanacağı belirtilmiştir.¹⁹⁰ Türkiye bu olayın ardından angajman kurallarını değiştirmiştir. Yeni kurallara göre Türkiye, Suriye tarafından gelecek her askeri unsur tehdit olarak değerlendirerek yeni angajman kuralları çerçevesinde aynı şekilde askeri yanıt verecektir. Yeni angajman kuralları sınıra yaklaşan silahlı unsurların tehdit olarak algılanmasını ve bu tehditlere anında karşılık verebilmeyi kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Yeni angajman kurallarının o tarihten önce kullanılan angajman kuralları ile arasında iki önemli fark bulunuyordu. "Suriye'den Türkiye sınırına havadan, denizden veya karadan yaklaşp ihlale yönelik hareket içinde olan her askeri unsur, tehdit olarak değerlendirilecek ve askeri yanıt verilecektir." ifadesinden de anlaşılacağı üzere 'ihlal olmasının beklenmemesi' ve 'daha önceden de uyarılmaması' gibi unsurların eklenmesi ile önceki angajman kurallarından farklı bir yer edinmiştir.¹⁹¹ 24 Kasım 2015 tarihinde meydana gelen Türkiye'nin Rus savaş uçağını düşürmesi olayı da yukarıda bahsedilen değişen angajman kuralları çerçevesinde olmuştur.

¹⁸⁸ Savaş Uçağını Suriye Düşürmüş, CNN Türk, 23.06.2012, <https://www.cnnturk.com/2012/turkiye/06/23/savas.ucagini.suriye.dusurmus/666160.0/index.html>, (05.05.2022).

¹⁸⁹ Sunday Times: F-4'ün düşürülmesinde 'Rus Parmağı Var', BBC News, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/07/120701_times_f4_russia, (05.05.2022)

¹⁹⁰ MGK 28 Haziran 2012 Tarihli Toplantı, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/28-haziran-2012-tarihli-toplanti>, (05.05.2022).

¹⁹¹ İşyar, "Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası", s.167.

Angajman kurallarının değiştiği tarihten itibaren Suriye tarafından gelen sınır ihlallerine Türkiye anında karşılık vermeye başlamıştır. Ekim 2012’de şanlıurfa ilinin Akçakale ilçesinde Suriye rejim gçleri tarafından açılan top ateşi sonucunda 5 vatandaş hayatını kaybetmiş, 9 vatandaş yaralanmıştır. Yeniden düzenlenen angajman kuralları doğrultusunda sınır bölgesinde görev yapan Türk Silahlı Kuvvetleri görevlileri tarafından saldırıya anında karşılık verilerek radarla tespit edilen Suriye’deki hedefler top atışı ile vurulmuştur.¹⁹² Temmuz 2013’te Suriye tarafından açılan ateş sonucu şanlıurfa’nın Ceylanpınar ilçesinde bulunan bir kişi hayatını kaybetmiş, angajman kuralları gereği açılan ateşe aynı şekilde karşılık verilmiştir. Ağustos 2013’te ise Genelkurmay, Suriye tarafından Türkiye’ye açılan ateşe ‘‘cezalandırıcı mahiyette’’ karşılık verildiğini açıklamıştır.¹⁹³ Böylelikle ilk kez Suriye’den açılan ateşin aynıyla değil cezalandırıcı şekilde karşılık verildiği belirtilmiştir. Ayrıca bu kapsamda Mayıs 2015’te Türk Hava Sahası’nı ihlal eden bir Suriye helikopterine sınır ihlali yaptığı ve derhal geri dönmesi konusunda uyarı yapılmış ancak uyarılara rağmen 5 dakika boyunca 7 mil daha ihlal etmeyi sürdürünce Türk Hava Kuvvetleri’ne ait bir F-16 tarafından vurulmuştur.¹⁹⁴ Türkiye bu dönemde Suriye tarafından gelebilecek herhangi bir tehdide karşı daha duyarlı hale gelmiştir. Angajman kuralları kapsamında Suriye sınırından gelen her askeri tehdide aynı şekilde karşılık vermeye başlamıştır.

1.2. RUSYA’NIN SURİYE’DE HAVA HAREKATLARINA BAşLAMASI

2015 yılı Rusya’nın Suriye politikasında ve angajman alanını genişletmek konusunda değişiklikler meydana geldiği bir dönem olmuştur. Rusya’nın Suriye’de rejim

¹⁹² Türkiye Suriye’ye karşılık verdi, Hürriyet, 04.10.2012, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-suriyeye-karsilik-verdi-21617637>, (06.05.2022)

¹⁹³ Angajman nedir? Angajman Kuralları nelerdir?, Hürriyet, 24.11.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/bilgi/angajman-nedir-angajman-kurallari-nelerdir-40018101>, (10.06.2022).

¹⁹⁴ Türkiye Suriye helikopterini düşürdü, Hürriyet, 17.05.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-suriye-helikopterini-dusurdu-29026778>, (06.05.2022)

güçlerine verdiği destek sonucu angajman alanını genişletmesi Türkiye ve Rusya'nın karşı karşıya gelme riskini artırarak Türkiye'nin Rusya'yı daha fazla muhatap almasını bir noktada gerekli kılmıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin, her ne kadar Türkiye ve Rusya'nın Suriye'deki krizin çözümüne ilişkin pozisyonların farklı olmasına rağmen ikili ilişkilerin önünde engel oluşturmayacağını ve iki ülke arasında 'ortak öncelikler' olduğunu vurgulasa¹⁹⁵ da Suriye meselesine ilişkin görüş ayrılıkları çok fazla giderilememiştir. 'Ortak öncelikler' ifadesinde vurguladığı nokta terörle etkin bir şekilde mücadele ve bölge istikrarının geri kazanılmasına ilişkindir.

Rusya, 30 Eylül 2015 tarihinde terörle etkin bir şekilde mücadele edebilmek iddiasıyla IŞİD ile mücadele kapsamında Suriye'de hava hareketlerine başlamıştır.¹⁹⁶ Bu durum Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmış ve sert eleştirilere sebep olmuştur. Çünkü Rusya'nın yönettiği hava hareketleri IŞİD hedeflerinden çok Türkiye'nin de içinde olduğu Atlantik Camiası tarafından desteklenen Esad karşıtı muhalif gruplara yönelik olmuştur. Ayrıca bu saldırılarda muhalif grupların yanında siviller de bombalanmıştır. Bu olaylar karşısında ABD, Almanya, Birleşik Krallık, Suudi Arabistan ve Türkiye hükümetleri ortak bir bildiri yayınlayarak Rusya'nın muhalif grupları ve sivilleri bombalamasını kınamışlardır.¹⁹⁷ Ayrıca o dönemde Rusya'nın IŞİD hedeflerini bombalamak amacıyla Türkmen mevkilerini de bombalaması Türkiye ve Rusya arasında gerginlik yaratan bir diğer konu olmuştur.¹⁹⁸

Rusya'nın Suriye hava sahasını ve hava kuvvetlerini tahkim etmesi ve hava hareketlerine başlaması ile birlikte Rus uçakları bu bölgede daha etkin bir şekilde var olmuşlar ve birçok kez Türk hava sahasını ihlal etme girişimleri olmuştur. Bu durum

¹⁹⁵ Putin: Rusya ve Türkiye ortak önceliklere sahip, Sputnik Türkiye, 13.11.2015, <http://tr.sputniknews.com/20151113/rusya-turkiye-putin-g20-1019007444.html>, (10.06.2022).

¹⁹⁶ Rusya'dan Suriye'de ilk hava saldırısı, BBC NEWS, 30.09.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150930_rusya_suriye_hava_saldirisi, (06.05.2022)

¹⁹⁷ Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 7 ülkeden Rusya'ya çağrı, Hürriyet, 02.10.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyenin-de-aralarinda-buludugu-7-ulkeden-rusyaya-cagri-30213521>, (06.05.2022).

¹⁹⁸ Davutoğlu'ndan Bayırbucak açıklaması, NTV, 20.11.2015, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglugundan-bayirbucak-aciklamasi,GfbCkbGn-UKvjXC YDjB1w>, (07.05.2015).

Türkiye ve Rusya arasında çok kez soruna sebep olmuş, Türkiye bu durumdan muzdarip olması sebebiyle sert uyarılarda bulunarak NATO'ya başvurduğu zamanlar olmuştur. Nitekim 3 Ekim 2015 tarihinde Rusya Federasyonu'na ait bir savaş uçağı Hatay Yayladağı mevkiinin güneyinde hava sahamızı ihlal etmiş, bölgede devriye uçuşu yapan iki Türk F-16 tarafından önlemede bulunarak Suriye hava sahasına dönmesi sağlanmıştır. Ayrıca Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Türk Dışişleri Bakanlığı'na çağırılarak kuvvetle protesto edilmiş, aynı durumun bir daha tekrarlanmasından kaçınılması talep edilmekle birlikte istenmeyen bir durumun oluşması halinde sorumluluğun Rusya Federasyonu'na ait olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁹

O dönemde Rus uçaklarıyla birlikte pek çok kez Suriye hava araçları tarafından da Türk hava sahasının ihlalleri vuku bulmuştur. Kimi zaman karşılık verilmemiş ancak son zamanlarda bu tarz durumların artması ile birlikte Türkiye için güney sınırından gelen tehdit ve unsurlara ilişkin dikkatler artmıştır. Suriye sınırından gelen askeri hareketlenmelere karşı aynı şekilde karşılık verilerek misilleme yapılmaya başlanmıştır. Özellikle yukarıda görüldüğü üzere 24 Kasım öncesi süreç incelendiğinde Türkiye, Suriye sınırından çok kez ihlallere maruz kalmıştır. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın 3 Ekim 2015 tarihinde Rusya'nın Türk hava sahasını ihlal etmesi üzerine yayınladığı bildiriye yer alan *"...bu tür bir ihlalin tekerrüründen kaçınılması önemle talep edilmiş, aksi takdirde yaşanabilecek arzu edilmeyen bir hadiseden RF'nin sorumlu olacağı bildirilmiştir."* şeklindeki ifadeden artık bu tarz olaylara tahammüllerinin kalmadığı anlaşılmaktadır. İhlallerin sıklığının artması açısından değerlendirildiğinde Rusya'nın bölgede hava hareketlerine başlaması krize giden yolda en önemli etkenlerden birisidir. Yani 24 Kasım 2015 tarihinde meydana gelen uçak düşürme vakası bu olayların dahil olduğu bir sürecin sonunda meydana gelmiştir. Bu sebeple kriz öncesi Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden durumların analiz edilmesi ve göz önüne alınarak vakanın değerlendirilmesi önemlidir.

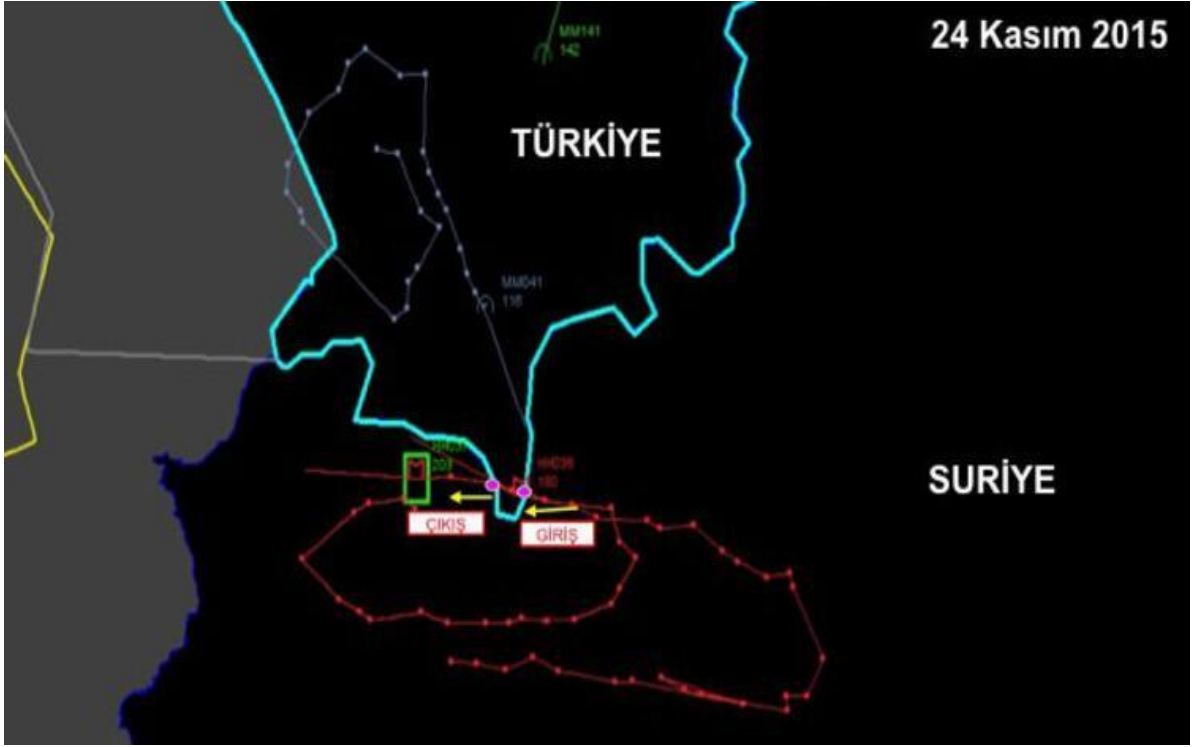
¹⁹⁹ No: 269, 5 Ekim 2015, Rusya Federasyonu'na Ait Uçağın Hava Sahamızı İhlali Hk., Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 05.10.2015, https://www.mfa.gov.tr/no_-269_-05-ekim-2015_-rusya-federasyonu_na-ait-ucagin-hava-sahamizi-ihlali-hk_.tr.mfa, (07.05.2022).

2. KRİZ DÖNEMİ

24 Kasım 2015 günü daha önce meydana gelen sınır ihlallerine benzer bir sınır ihlali daha gerçekleşmiştir. TSK'dan gelen açıklamaya göre 24 Kasım 2015 günü saat 09.20 civarında Hatay Yayladağı mevkiinde milleti bilinmeyen bir savaş uçağı çok kez uyarılmasına rağmen Türk hava sahasını ihlal etmiştir.²⁰⁰ Beş dakika içerisinde 10 kez uyarılmasına rağmen sınır ihlalini sonlandırmayınca angajman kuralları gereğı bölgede görev yapan iki Türk F-16 uçağı tarafından müdahale edilmiştir. Müdahale edilen uçak hakkında baştan milleti bilinmeyen ifadeleri kullanılmıştır. Ardından Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı kaynaklarından yapılan açıklamada angajman kuralları çerçevesinde Hatay Yayladağı mevkiinde Türk hava sahasını defalarca ihlal eden SU-24 tipi Rus savaş uçağının Türk jetlerince düşürüldüğü açıklaması yapılmıştır.²⁰¹ Rusya Savunma Bakanlığı'ndan gelen ilk açıklamada ise söz konusu uçağın tüm uçuş boyunca Suriye sınırları içerisinde olduğunu ve sınır ihlali yapmadığını bununla birlikte bu durumu kanıtlayabileceklerini iddia etmişlerdir. Ancak Türk askeri kaynaklar tarafından paylaşılan radar izi analizi haritasında ihlalin gerçekleştiğı açıkça görülmektedir. Paylaşılan radar izi analizi haritası aşağıdaki gibidir:

²⁰⁰ Genelkurmay'dan düşürülen uçakla ilgili açıklama, Hürriyet, 24.11.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmaydan-dusurulen-ucakla-ilgili-aciklama-40017991>, (09.05.2022)

²⁰¹ Türk jetleri Rus uçağını düşürdü, HaberTürk, 24.11.2015, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1157674-suriye-sinirinda-ucak-dustu>, (10.05.2022).

Hürriyet, 24 Kasım 2015, (e.t. 10.05.2022).

Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı'nın paylaştığı ses kayıtlarında hava sahası ihlali yapan Rus uçağına telsizden uyarılarda bulunulduğu ve vuruluş anı yaklaştığında ikazların sıklığı anlaşılmıştır.²⁰²

Sınır ihlalinin gerçekleşmesinin ardından defalarca uyarılmasına rağmen ihlali sonlandırmayan Rus uçağı Türk F-16 uçakları tarafından vurulmuş, söz konusu uçak Hatay'ın Yayladağı ilçesinin karşısındaki Bayırbucak bölgesine düşmüştür. Düşen uçağın bazı parçaları Yayladağı'na savrulmuş, bu bölgedeki köylerden birinde yaşayan iki Türk köylü, parçalar isabet etmesi sebebiyle yaralanmıştır. Düşürülen uçağın pilotları ise paraşütle atlamışlar; bir tanesi Kürt Dağı bölgesine inerek muhaliflerden kaçmayı başarmış

²⁰² Genelkurmay Rus uçağına yapılan uyarılan ses kaydını yayımladı, Anadolu Ajansı, 25.11.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/genelkurmay-rus-ucagina-yapilan-uyarilarin-ses-kaydini-yayimladi/481350>, (10.05.2022)

ve rejim güçleri tarafından bulunup Rus hava üssüne götürülmüş, diğeri ise Türkmen Dağı bölgesine düşmüş ve düşerken yaralanarak muhaliflere yakalanmış ve öldürülmüştür.²⁰³

Bu olay uluslararası kamuoyunda yankı uyandırmıştır. Çünkü 1950'lerden bu yana ilk defa bir NATO üyesi ülke bir Rus uçağını düşürmüştür. Bu sebeple tedirginlikle karşılanmıştır. Devlet başkanları ile AB ve BM gibi uluslararası örgütler tarafından gerilimin tırmandırılmaması yönünde telkinlerde bulunulmuştur. Ancak tahmin edilebileceği üzere Rusya'nın bu olaya tepkisi sert olmuştur. Putin bu olayın Türkiye-Rusya ilişkileri açısından çok ciddi sonuçlarının olacağını söylemiştir.²⁰⁴ Ayrıca Putin sınır ihlali yapmadıkları konusunda ısrar ederek o bölgede terör örgütleri ile mücadele ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca olay sonrası yaptığı bir açıklamada "Sırtımızdan bıçaklandık" ifadesini kullanmıştır.²⁰⁵ Rusya'nın NATO ile ilişkilerinin Ukrayna Krizi sebebiyle gergin olarak devam ettiği dönemde Türkiye'den böyle bir hareketin gelmesi bu ifadeleri kullanmasında etkili olmuştur.²⁰⁶ Bununla birlikte Türkiye'ye karşı IŞİD ve o bölgede IŞİD' in kontrol altında tuttuğu petrolle ilgili, Türkiye'nin terörle mücadele etmediği daha da ileri giderek onlarla işbirliği yaptığı gibi birtakım ağır ithamlarda ve suçlamalarda bulunmuştur.²⁰⁷ Türkiye bu duruma katıyetle karşı çıkmış, terörle mücadele konusunda hiçbir ülkenin o kadar çabalamadığını savunmuştur.

²⁰³ İkinci Rus pilot kaçmayı başardı, Aljazeera Türk, 25.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151125112357/http://www.aljazeera.com.tr/haber/ikinci-rus-pilot-kacmayi-basardi>, (10.05.2022).

²⁰⁴ Putin: Çok ciddi sonuçları olacak, AljazeeraTürk, 24.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151124165417/http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-cok-ciddi-sonuclari-olacak>, (10.05.2022).

²⁰⁵ Russia's Putin calls Turkey's downing of Russian jet 'stab in the back', Reuters, 24.11.2015, <https://www.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-syria-turkey-putin-idUKKBN0TD1J720151124>, (10.05.2022).

²⁰⁶ Emre Erşen, "Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, ss.153-171.

²⁰⁷ Putin says Turkey shot down Russian plane to defend IS oil supplies, Reuters, 30.11.2015, <https://www.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-syria-russia-turkey-idAFKBN0TJ2EK20151130>, (10.05.2022).

Rusya Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov, 25 Kasım 2015 günü iki ülkenin dışışleri bakanları düzeyinde Türkiye’de yapılacak olan toplantıya katılmayacağını belirterek Türkiye ziyaretini yaşanan olaya bir tepki olarak iptal etmiştir.²⁰⁸ Rusya’da görev yapan diğer yetkililerden de benzer tepkiler gelmiş, Türkiye’nin tutumunun dostça olmadığını açıklamışlardır. Bununla birlikte Rusya’nın turizm ajansı olan Rosturizm’den turizm şirketlerine Türkiye’ye olan seyahat paketlerini ve turları durdurması yönünde tavsiye ve talep gelmiştir.²⁰⁹ Turizm konusuna ilişkin olarak Rus Dışışleri Bakanı Lavrov Rus vatandaşlarına Türkiye’ye seyahat etmeme konusunda uyarılarda bulunmuştur.²¹⁰ Ardından Rus uçağının düşürülmesi sebebiyle Rusya’nın en büyük tur operatörlerinden biri olan Natalie Tours Türkiye’ye yapılacak olan turları iptal etmiştir.

Uluslararası krizler ve kriz davranışları alanında birçok çalışmaya imzasını atmış Jonathan Wilkenfeld krizlerin kaynağı olarak da nitelendirilen krizleri tetikleyen olayları, karar vericilerin temel değerlere karşı bir tehdit hissettiği, cevap vermek için kısıtlı zamanları olduğu ve askeri müdahale ihtimali olan spesifik bir olay, hareket veya durumsal değişiklik olarak görmektedir. Krizleri tetikleyen gelişmenin mahiyeti krizlerin gidişatını da şekillendirmektedir. Çünkü krizi başlatan neden kriz davranışlarını dolayısıyla kriz yönetimini etkilemektedir. Yaşanan krize ilişkin Türkiye ve Rusya’nın krizi tetikleyen olaya yaklaşımları farklıdır. Bu durum kriz sonrasında sergiledikleri kriz davranışlarını da etkilemektedir. Kriz davranışlarının farklılaşması krizin yönetimini güçleştirmektedir. Yaşanan olay itibariyle iki taraf da birbirini saldırganlıkla suçlamaktadır. Bu durumda tarafların krizin kaynağına ilişkin yaklaşımları birbirine zıt hale gelmektedir.

²⁰⁸ Lavrov cancels Turkey visit over downing of Russian military jet, RT News, 24.11.2022, <https://web.archive.org/web/20151124194845/https://www.rt.com/news/323284-lavrov-cancels-visit-turkey/>, (18.05.2022)

²⁰⁹ Putin: Terör işbirlikçileri tarafından sırtımızdan bıçaklandık, Sputnik Türkiye, 24.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151124154348/http://tr.sputniknews.com/turkiye/20151124/1019216204/turkiye-suriye-askeri-ucak-rusya.html>, (10.05.2022).

²¹⁰ “Lavrov: Ben gitmiyorum, siz de gitmeyin”, Aljazeera Türk, 24.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151124171132/http://www.aljazeera.com.tr/haber/lavrov-ben-gitmiyorum-siz-de-gitmeyin>, (10.05.2022).

2.1. TARAFLARIN KRİZE YAKLAŞIMLARI VE ÖZÜR MESELESİ

Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesi ile Türkiye'nin Rus bombardıman uçağını düşürmesi Rusya tarafından büyük tepkiyle karşılanmış ve Türkiye'yi saldırganlıkla suçlamıştır. Dönemin Rusya Başbakanı Dimitry Medvedev olaydan iki gün sonra yaptığı açıklamada Türkiye'nin Rus uçağını düşürmesini bir saldırganlık eylemi olarak tanımlamış ve hükümete Türkiye'nin bu eylemine karşı askeri ve diplomatik önlemler alması konusunda talimat verdiğini belirtmiştir.²¹¹ Ayrıca alacakları önlemler karşısında ortak yatırım projelerinin durdurulabileceğine, Türkiye'den yapılan gıda ithalatına ve Türk şirketlerinin faaliyetlerine sınırlama getirebileceklerine ilişkin yaptırımlar konusunda sinyaller vermiştir. Krizin ilk dakikalarında Rus uçağı tarafından bir ihlalin söz konusu olmadığı iddia edilmiştir. İlerleyen zamanlarda Rus uçağının düşmanca bir niyetle Türk topraklarından geçmediğini bununla birlikte uçağın enkazının Suriye sınırlarına düşmesinden dolayı olayın Suriye sınırları içerisinde gerçekleştiğini iddia etmiştir. Enkazın Suriye sınırları içerisine düşmesi uçağın vurulma anında Türk hava sahası sınırları içinde olmadığı anlamına gelmemektedir. Zaten Rusya uçağın kara kutusunun okunamayacak hale gelmesinden dolayı bu iddiasını ispatlayamamıştır.²¹² Buna rağmen Rusya, uçağın düşürülmesi sebebiyle Türkiye'den özür beklediklerini bildirmiştir. Rusya'nın olaya ilişkin ikinci bir kızgınlık sebebi de uçaktan atlayan pilotun sağ olarak kurtulma ihtimali varken Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir grup tarafından desteklenen bölgedeki muhalifler tarafından öldürülmüş olmasıdır.

Türkiye tarafından ise krizi başlatan olay Rusya'nın saldırgan davranışlarıdır. Ayrıca Türkiye için kriz, 2015 Ekim ayından itibaren Rusya'nın Suriye'nin hava sahasını tahkim etmesi ile birlikte hava hareketlerine başlaması ve sistematik olarak sürekli Türk

²¹¹ Medvedev: Rus uçağının düşürülmesi saldırganlık eylemi, Sputnik Türkiye, 26.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151126124807/http://tr.sputniknews.com/rusya/20151126/1019281891/medvedev-rusya-turkiye-ucak.html>, (18.05.2022).

²¹² Russian War Jet Data Fails to Solve Turkey Crash Riddle, Irish Examiner, 22.12.2015, <https://www.irishexaminer.com/world/arid-20372814.html>, (18.05.2022).

hava sahasını ihlal etmesinden kaynaklanmaktadır.²¹³ Bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi Türkiye bu durumdan fazlasıyla rahatsız olup, sürekli sınır ihlali meydana geldiği için angajman kurallarını değiştirmiştir. Hatta Rusya'nın iki gün üst üste sınır ihlali yapmasının ardından Türkiye bu durumu NATO'ya bildirmiş, NATO bu durumu kabul edilemez bularak Rusya'yı kınamıştır.²¹⁴ Türk hava sahasını ihlal etmek sebebiyle Rus yetkililer defalarca uyarılmıştır. Hatta 24 Kasım 2015'te başlayan krizden önce 15 Ekim tarihinde Rus askeri yetkililer Genelkurmay Başkanlığı'na çağırılarak Türk askeri yetkililerle bir araya gelmişler, Türk hava sahasının Rus uçakları tarafından ihlalleri gündeme gelerek angajman kurallarının en sıkı şekilde uygulanacağı Rus askeri yetkililere bildirilmiştir.²¹⁵ Bu görüşmeden önce 3, 4, 5 Ekim tarihlerinde de Rusya tarafından Türk hava sahası ihlalleri gerçekleştirilmiş ve ihlallerin ardından her seferinde uygun çerçevede davet edilen Rus yetkililer ile hem Dışişleri Bakanlığı'nda hem de Genelkurmay Başkanlığı Karargahı'nda bir araya gelinmiştir. Bu sebeple 24 Kasım tarihinde meydana gelen hava sahası ihlalinin ardından angajman kuralları çerçevesinde uçağın düşürülmesi bir anlamda gereklilik olmuştur. Çünkü Türkiye her fırsatta ortaya çıkan ihlalleri diplomasi yoluyla çözmeye çalışmış ve uyarılarda bulunmuş ancak karşısında tutarlı bir tutum bulamamıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Türk tarafında bu olayın büyüüp bu denli ciddi bir krize dönüşebileceğinin öngörülemediği anlaşılmıştır.²¹⁶

Yukarıdaki sebeplerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'ye göre Suriye sınırında Türk hava sahasını ihlal eden uçağın düşürülmesi düşmanca bir eylem ve saldırganlık göstergesi değil, en temel değerlerinden biri olan egemenliğini koruma hakkının dışavurum halidir. Bu sebeple uluslararası hukuka uygun bir davranıştır.²¹⁷ Dolayısıyla Türkiye

²¹³ Oktay F. Tanrısever, "Türkiye-Rusya Krizinin Dinamikleri ve İkili İlişkilere Etkisi", *Bilge Strateji*, Cilt 8, Sayı 14, ss. 7-17.

²¹⁴ Nato condemns Russia over violations of Turkey's airspace, The Guardian, 06.01.2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/oct/05/turkey-says-russian-warplane-violated-airspace>, (18.05.2022).

²¹⁵ Ruslara son ikaz 15 Ekim'de Genelkurmay'da yapıldı, Anadolu Ajansı, 26.11.2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ruslara-son-ikaz-15-ekimde-genelkurmayda-yapildi/481538>, (18.05.2022).

²¹⁶ Tanrısever, a.g.m., s. 11.

²¹⁷ Keser, Meral, a.g.m. s.42.

egemenlik hakkını koruduğu için Rusya'dan özür dilemek istememektedir. Ayrıca Rusya'nın Türk hava sahasını sistematik bir şekilde ihlal etmesinin yanında IŞİD ile mücadele kapsamında hava hareketleri esnasında Türkiye'nin yakın olduğu Türkmen unsurlarının bombalanması Türkiye için düşmanca davranış olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple özür dilemesi gereken tarafın Türkiye olmadığını belirten Recep Tayyip Erdoğan kriz sonrası verdiği bir röportajda Rus uçağının Türk angajman kurallarını ihlal ettiği ve bu olay ile ihlale cevap verildiğini belirterek özür dilemeyeceklerini ifade etmiştir.²¹⁸ Bununla birlikte dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu olayın ardından yaptığı açıklamada Türkiye'nin ulusal güvenliğini sağlamak için hava sahasını korumasının en tabii hakkı olduğuna dikkat çekerek Rusya'nın bombaladığı Bayır Bucak bölgesinde terör örgütlerinin olmadığını Türkmenlerin bombalandığını belirtmiştir.²¹⁹

Türkiye yaşanan uçak düşürme olayının ardından hemen NATO'yu olanlardan haberdar etmiştir. NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg bir basın toplantısı düzenleyerek Türk hava sahasının ihlal edilmesi ve Rus uçağının düşürülmesi ile ilgili konuşmuştur. NATO'nun elindeki verilerin Rus uçağının Türk hava sahasını ihlal ettiği yönünde olduğunu ifade etmiş bununla birlikte Rusya'nın hava hareketi düzenleyerek hedef aldığı yerlerin çoğunun IŞİD'in faaliyet göstermediği alanlar olduğunu belirterek Rusya'nın çoğunlukla IŞİD'i vurmadığını söylemiştir.²²⁰ Dönemin ABD Başkanı Barack Obama Rus bombardıman uçağının düşürülmesine ilişkin olarak Türkiye'nin kendi hava sahasını ve topraklarını korumaya hakkının olduğunu ve Rusya'nın ılımlı muhalifler yerine IŞİD'i

²¹⁸ Turkey won't apologize for downing Russian warplane, Erdogan says, CNN, 27.11.2022, <https://edition.cnn.com/2015/11/26/middleeast/syria-turkey-russia-warplane-shot-down/index.html>, (18.05.2022).

²¹⁹ Başbakan Davutoğlu: Türkiye'nin hava sahasına sahip çıkması en tabii hakkıdır, Anadolu Ajansı, 25.11.2015, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/basbakan-davutoglu-turkiyenin-hava-sahasina-sahip-cikmasi-en-tabii-hakkidir/481061>, (18.05.2022).

²²⁰ NATO: Rusya çoğunlukla IŞİD'i hedef almıyor, Aljazeera Türk, 24.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151124184802/http://www.aljazeera.com.tr/haber/nato-rusya-cogunlukla-isidi-hedef-almiyor>, (18.05.2022).

hedef alması durumunda bu tarz durumların yaşanmayacağını belirtmiştir.²²¹ Türkiye ve Rusya arasında rahatsızlık yaratan ve sorunun büyümesine neden olan bir durum da olayın yaşanmasının ardından Türkiye'nin Rusya ile mevcut diyalog kanallarını harekete geçirmeden önce NATO ittifakı üyeliğini devreye sokması olmuştur.²²² Özellikle Ukrayna Krizi nedeniyle NATO-Rusya ilişkilerinin gergin seyrettiği dönemde bu durum Türkiye-Rusya arasındaki gerginliği artırmıştır.

Uçak düşürülme hadisesi sebebiyle Rusya Türkiye'den özür beklediğini, krizin çözülebilmesi ve ilişkilerin normalleşmesi için bunun şart olduğunu her fırsatta dile getirmektedir. Türkiye ise bu hadisenin kendi egemenlik hakkını koruma maksadıyla bir meşru savunma durumu olduğunu iddia ederek özür dilemeyi reddetmektedir. Bununla birlikte Türkiye krizin kötü etkilerini önlemek ve krizi barışçıl bir şekilde çözebilmek sebebiyle Rusya ile toplantılar düzenlemeyi, iletişim kurmayı talep ederken; Rusya Türkiye'nin özür dilemeyi kabul etmemesi sebebiyle bu taleplerini reddetmiştir.²²³

2.2. RUSYA'NIN KRİZE TEPKİSİ

Rus uçağının Türk hava sahasını ihlal etmesi sebebiyle düşürülmesinin ardından Rusya, Lazkiye'deki Himeymim Hava Üssü'ne S-400 hava savunma sistemi gönderilmesini de içeren bir dizi karar almıştır.²²⁴ Bu kararlara göre tüm hava savunma saldırıları savaş uçakları korumasında yapılacak ve hava savunması Lazkiye'deki hava üssüne gönderilecek S-300 benzeri Moskova kruvazörü ile güçlendirilecektir. Rusya Savunma Bakanlığı potansiyel tehdit gördüğü her hedefin vurulacağını açıklamıştır. Bu

²²¹ Obama: Türkiye'nin topraklarını korumaya hakkı var, Aljazeera Türk, 24.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151124180952/http://www.aljazeera.com.tr/haber/obama-turkiyenin-topraklarini-koruma-hakki-var>, (18.05.2022).

²²² Erşen, a.g.m., s.159.

²²³ Putin refuses contacts with Erdogan as Turkey not ready to apologize: Kremlin aide, Reuters, 27.11.2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-putin-turkey-idUSKBN0TG1CK20151127>, (19.05.2022).

²²⁴ Rusya'dan S-400 hamlesi, Aljazeera Türk, 25.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151125110354/http://www.aljazeera.com.tr/haber/rusyadan-s-400-hamlesi>, (18.05.2022).

şekilde Rusya Türk uçaklarına Suriye hava sahasını fiilen kapatmıştır. Böylelikle Azez-Cerablus hattında kurulması planlanan güvenli bölge planının gerçekleşme ihtimali ortadan kalkmıştır.²²⁵ Çünkü Türk uçaklarının Suriye hava sahasına girmesi durumunda Rus savunma sistemleri veya savaş uçakları tarafından vurulması muhtemel olacaktır. Ayrıca Türkiye IŞİD'e karşı mücadelede koalisyon ülkelerinin havadan düzenlediği operasyonlara verdiği desteğini de iptal etmek zorunda kalmıştır. Rus Genelkurmayı'nın yaşanan krize ilişkin aldığı kararlardan sonuncusu Türkiye ile askeri temasların kesilmesine ilişkin olmuştur. Rusya Savunma Bakanlığı'nın S-300 benzeri hava savunma sistemi yerleştirmesiyle potansiyel tehdit hedeflerine sorgusuz sualsiz vur emri verilmesi ve Türkiye ile tüm askeri kanallardan irtibatın kesilmesi Türkiye'yi önlem almaya zorlamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri tüm kara ve hava birliklerine teyakkuz emri vererek hassasiyet en üst noktaya çıkarılmıştır.²²⁶

Moskova 24 Kasım 2015 tarihinde iki ülke arasında başlayan Uçak Krizi sebebiyle olayın başında söylem düzeyinde sert tepkilerde bulunmuştur. Ardından askeri temasların askıya alınması ve iletişimin kesilmesine ek olarak Türkiye'nin ekonomisini hedef alan birtakım kararlar almak için somut adımlar atmıştır. Dönemin Rusya Başbakanı Dimitri Medvedev Türkiye ile Rusya arasında devam eden veya yapılması planlanan yatırım projelerinin askıya alınmasını da içeren geniş çaplı ekonomik yaptırımların hazırlandığını belirtmiştir.²²⁷ Putin krizin ilerleyen dönemlerinde yaptığı bir açıklamada Türkiye ile savaşmayı krizin başında veya krizin tırmanma sürecinde hiç düşünmediklerini söylemiştir.²²⁸ Rusya uçak krizine tepki olarak Türkiye'nin ekonomisini hedef almış ve bu

²²⁵ Murat Yetkin, Who Benefited When Turkey Downed the Russian Jet, Hürriyet Daily News, 10.12.2015, <https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/murat-yetkin/who-benefited-when-turkey-downed-the-russian-jet-92315>, (18.05.2022).

²²⁶ Türkiye tüm hava ve kara birliklerini teyakkuza geçirdi, CNN Türk, 25.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151125143335/http://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-tum-hava-ve-kara-birliklerini-teyakkuza-gecirdi>, (18.05.2022).

²²⁷ Russia plans sanctions against Turkey over jet downing, BBC, 26 Kasım 2015, <https://www.bbc.com/news/world-europe-34933608>, (26.05.2022).

²²⁸ Putin: Türkiye'yle savaşmayı hiç düşünmedik, Aljazeera Türk, 28.05.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-turkiyeyle-savasmayi-hic-dusunmedik>, (26.05.2022).

yönde Türkiye'ye ekonomik yaptırımlar uygulamayı planlamıştır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 28 Kasım 2015 tarihinde Türk ekonomisini etkileyecek olan bazı Türk malı ürünlerin ithalatına kısıtlama getirecek ve Rusya'daki Türk şirketlerini ilgilendirecek ekonomik yaptırımları içeren kararnameyi onaylamıştır.²²⁹ Kararname 1 Ocak 2016 tarihinde resmi olarak yürürlüğe girmiş ve yaptırımlar işlemeye başlamıştır. İlgili kararnamede yer alan yaptırımlar maddeler halinde ilerlemekte olup ilk madde Türkiye Cumhuriyetinde üretilen çeşitli gıda ürünlerinin Rusya'ya girişini öngören dış ekonomik operasyonların sınırlandırılması veya yasaklanmasına ilişkindir. Kısıtlanan veya yasaklanan gıda ürünlerinin çoğunluğunu Türkiye'de yetiştirilen yaş sebze ve meyveler oluşturmaktadır.

Diğer yaptırım, Rusya Federasyonu topraklarında hizmet veren Türkiye Cumhuriyeti otoritesi altındaki kuruluşların Rusya Federasyonu Hükümeti tarafından oluşturulmuş listede yer alan belirli hizmetlerin uygulanmasına getirilecek kısıtlama veya yasalara ilişkindir. Ayrıca Rus Hükümeti tarafından hazırlanan listede bulunmayan iş ve hizmet göreceklere 1 Ocak 2016'dan itibaren işe alımlarına ve iş sözleşmesiyle bağlı olmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına yasaklama getirilmiştir.

Bunlara ek olarak Türkiye-Rusya arasında daha öncesinde başlamış vizesiz giriş uygulaması askıya alınarak Türk vatandaşlarının Rusya Federasyonu'na vizesiz seyahat etmesi durdurulmuştur. Seyahat acentelerinin ve operatörlerinin Rus vatandaşlarına Türkiye Cumhuriyeti topraklarına seyahat etmesini içeren programları satmaları askıya alınmıştır. Bunlarla birlikte Türkiye-Rusya arasında gerçekleştirilen charter uçuşları kaldırılmış, güvenlik amacıyla Türk havayolu şirketlerinin faaliyetleri üzerindeki ve Rus limanlarındaki kontroller artırılmış, ulaşım güvenliğinin sağlanması amacıyla Rus deniz limanlarındaki illegal gemi ve bu gibi deniz araçlarının bulunmasının önlenmesi için denetimler sıkılaştırılmıştır.

Rusya o dönemde Avrupa Birliği'ne uyguladığı yaptırımlar sebebiyle özellikle tarım ürünleri ve gıda sektöründe yüzünü Türkiye'ye dönerek Türkiye'den yaptığı gıda

²²⁹ <http://en.kremlin.ru/acts/news/50805>, 28.11.2015, (27.05.2022)

ithalatını artırmıştı.²³⁰ Türkiye ile yapacağı ithalata sınırlama getirmesi Türkiye'nin dış ticaret hacmi açısından önemli kayıplar demektir. Çünkü Rusya Federasyonu'nun uygulamaya koyduğu ithalat sınırlaması yaptırımı Türkiye'nin Rusya'ya satmak için ürettiği ancak Rusya'nın çoğunlukla başka ticaret ortaklarından temin ettiği 13'ü sebze ve meyveden oluşan 18 ürün üzerine olmuştur.²³¹ Yani Rusya yaptırım uygularken kendinin minimum, Türkiye'nin ise maksimum derecede olumsuz etkileneceği ürünleri dikkate almıştır. Nitekim Türkiye o dönem yetiştirdiği domatesin %65'ini Rusya'ya ihraç ederken, Rusya ise domates ithalatının %66'sını başka ticaret ortaklarından temin etmekteydi.²³²

Rusya, Türkiye'yi ekonomik açıdan zorlayarak misilleme yapmaya çalışmıştır. Türkiye-Rusya arasında ticarete büyük yer kaplayan enerji sektöründe herhangi bir kısıtlama gündeme gelmemiştir. Çünkü Rusya kendi ekonomisini olumsuz etkileyecek adımlardan uzak durmuştur. Rusya'nın bütçe gelirlerinde enerji kaynaklarının ihracatından elde edilen gelirlerin payı büyüktür. Ayrıca Türkiye, Rusya'nın önemli bir doğal gaz müşterisidir. Bu durum Rusya'nın enerji konusundaki hassasiyet derecesini artırmakta ve pazarlık gücünde birtakım eksilmeler yaşatmaktadır. Ayrıca o dönemde küresel petrol piyasalarındaki fiyat düşmeleri sebebiyle Rusya'nın ihracat gelirlerindeki azalmanın da etkisiyle Rusya en büyük doğalgaz müşterilerinden biri olan Türkiye'ye karşı enerji konusunda bir yaptırım uygulamak istememiştir. Rusya'nın enerji akışında kısıtlamaya gitmesi veya kesinti yapması iki tarafında negatif yönde etkileneceği bir durum ortaya çıkaracaktı. Bu sebeple Rusya, Türkiye'nin göreceli olarak pazarlık gücünün daha zayıf olduğu yaş tarım ürünlerinde yaptırımlar uygulamıştır. Ancak buna rağmen Türkiye'nin, Rusya'nın enerji konusunda bir yaptırım veya ambargo kararı almasına ilişkin endişeleri artmış ve enerji tedarik ettiği ülkeleri çeşitlendirmek amacıyla girişimlerini hızlandırmıştır.

²³⁰ Göksel Güleç, "Rusya'nın Ekonomik Yaptırımları ve Türkiye'nin Bu Yaptırımlara Karşı Hukuki Mücadele İmkanları", *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, Sayı 7 (2016), ss. 35-42.

²³¹ Raşit Gültekin, Mustafa Erkan Üyümez, "Türkiye ile Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri: Vergiler, Krizler, İşbirliği ve Beklentiler", *Sakarya İktisat Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3 (2016), ss. 63-85.

²³² Seda Başlıhoş, Ayşegül Taşöz, Can İtez, "Rusya ile Yaşanan Krizin Ekonomiye Olası Etkilerine Nasıl Bakılabilir?", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, Aralık 2015.

Sınır ihlali yapan Rus uçağının angajman kuralları çerçevesinde düşürülmesinin ardından Türk-Rus ilişkileri ciddi derecede gerilmiştir. İlişkilerin normalleşmesi için Rus tarafı Türkiye'ye üç şart öne sürmüştür.²³³ İlişkilerin normalleşmesinin bu şartlara bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Rusya'nın Türkiye'ye öne sürdüğü şartlar şunlardır: Türkiye'nin Rusya'dan özür dilemesi, sorumluların cezalandırılması ve tazminat. O dönem Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov bu şartlar yerine getirilmediği sürece Türkiye'nin diğer açıklamalarının sonuç vermeyeceğini söylemiştir.

2.3. UÇAK KRİZİNDE KULLANILAN KRİZ YÖNETİM TEKNİKLERİ

Ortaya çıkan olay karşısında tarafların gösterdiği tepkiler kriz davranışlarını oluşturmaktadır. Kriz anında tarafların kendi ulusal çıkar ve hedeflerini korumak amacıyla attığı adımlar bu davranışları şekillendirmektedir. Kriz durumundan en az zararla çıkabilmenin ve savaşa sebebiyet vermeden kendi menfaatlerini korumanın yolu etkili bir kriz yönetiminden geçmektedir. Taraflar kriz yönetiminde karşı tarafa kendi isteklerini kabul ettirmek ve çıkarlarını korumak amacıyla birtakım kriz yönetim stratejileri belirlemektedirler. Her krizin kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Bu sebeple her kriz farklı kriz yönetim teknikleri gerektirdiği için ortaya çıkan krizin kendi doğasına uygun olarak bir yol belirlenmeli ve o yönde kriz yönetim teknikleri kullanılmalıdır. Ancak kriz yönetim teknikleri uygulanırken krizin savaşa dönmemesi için gereksiz tırmandırmalar önlenmelidir. Çünkü kriz yönetiminin asıl amacı krizin savaşa dönmesini engelleyerek ulusal çıkar ve hedefleri muhafaza edip en az hasarla krizden çıkmaktır.

Konumuz itibarıyla taraflar ilgili krize karşı farklı kriz yönetim teknikleri kullanmışlardır. Yukarıda bahsedilenlerden anlaşılacağı üzere Rusya'nın Uçak Krizi'ni yönetirken en sık başvurduğu teknik şantaj tekniği olmuştur. Şantaj stratejisi temelde karşı tarafın reddettiği bir durum sebebiyle onun zarar göreceğine vurgu yapar. Ayrıca güç kullanmadan karşı tarafa bir şeyler yaptırmak istendiğinde kullanılır. Şantaj stratejisi

²³³ Rusya'nın barışmak için 3 şartı var, Milliyet, 14.12.2015, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/rusyanin-barismak-icin-3-sarti-var-2163380>, (29.05.2022).

saldırgan kriz yönetim stratejilerinden bir tanesidir. Rusya, kendi uçağının angajman kuralları çerçevesinde düşürülmesi yüzünden Türkiye'den özür beklemekte ve özürle beraber iki tane daha şart öne sürmektedir. Ayrıca Rus devlet yetkililerinin yaptığı açıklamalarda kullandıkları ifadelerden şantaj tekniğini uyguladıkları net bir şekilde anlaşılmaktadır. Krizin başlarında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Türkiye'nin bu hareketinin çok ağır sonuçlarının olacağını söylemiş ve Türkiye'ye karşı uygulayabilecekleri yaptırımların mahiyetinden bahsederek bu durumdan zarar göreceklarının sinyallerini vermiştir. İki ülkenin gerilen ilişkilerinin normale dönmesi için öne sürdükleri 3 şartın yerine getirilmesi gerektiğini, eğer getirilmezse Türkiye'nin diğer açıklamalarının sonuç vermeyeceğini dile getirmişlerdir. Ayrıca bu ifadeden Rusya'nın taahhütlerin yerine getirilmesi stratejisini de kullandığı anlaşılmaktadır. Taahhütlerin yerine getirilmesi stratejisi diğer kriz yönetim stratejilerinin elementlerinden biri olurken bazen de direkt strateji olarak kullanılabilir. Rusya Türkiye'ye karşı öne sürdüğü şartların yerine getirilmesini istemekte ve beklemektedir.

Şantaj ve taahhütlerin yerine getirilmesi stratejisine ek olarak Rusya'nın kontrollü baskı stratejisini de kullandığı anlaşılmaktadır. Kontrollü baskı stratejisinde bu stratejiyi kullanan taraf kendi savunduğunu karşı tarafa yaptırabilmek için düşük seviyeli seçenekleri kullanmaya karar verir. Bu seçenekler karşı tarafın olağan durumu koruma kararlığını azaltan veya ortadan kaldıran seçeneklerdir. Yani karşı taraf olağan durumu korumaya çalışırken ve bu stratejiyi kullanan tarafa karşı koyarken güçlük çekecektir. Bunun sebebi yetersiz kapasite, yeterli seçeneğe sahip olmama veya bunları kullanmaya gönülsüz olması olabilir. Kontrollü baskı stratejisi bir saldırgan kriz yönetim tekniği olup özellikle güç asimetrisinin saldırgan taraf lehine olup savunan tarafı engellediği durumlarda kullanıma elverişli olmaktadır. Rusya, yaşanan olay sebebi ile Türkiye'nin özür dilemesini, sorumluların cezalandırılmasını istemekte ve tazminat talep etmektedir. Türkiye ise egemenlik hakkının doğal bir sonucu olarak sınırlarını tehditlere karşı koruduğu için özür dilemek istememektedir. Rusya Türkiye'ye uyguladığı özellikle ekonomik ağırlıklı yaptırımlar ile Türkiye üzerinde bir baskı kurarak kendi savunduğu tezini kabul ettirmeye çalışmaktadır. Ayrıca ekonomik yaptırımlara ek olarak Rusya uluslararası alanda özellikle

Orta Doğu bölgesinde jeopolitik dengeleri Türkiye aleyhine bozabilecek adımlar atarak Türkiye'yi bölgede yalnızlaştırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Rusya Türkiye'ye Suriye hava sahasını kapatırken Suriye Kürtleri ile olan askeri ve siyasi bağlarını hızlıca güçlendirmiş, Türk askeri güçlerinin Musul yakınındaki Başika kasabasında bulunan üstün çıkmasını isteyen Irak hükümetini desteklemiş, Türkiye'nin bölgedeki ana rakibi olan Tahran ile ilişkilerini güçlendirmiş ve Türkiye tarafından meşruluğu sorgulanan Mısır'daki Sisi hükümeti ile siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir.²³⁴ Rusya bu girişimleri sayesinde Türkiye üzerinde ekonomik baskılar ile birlikte uluslararası alanda siyasi baskıları da kullanmak için çabalamıştır. Ayrıca hadisenin yaşanmasının ardından Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in kullandığı "Sırtımızdan bıçaklandık" ifadesi ile uluslararası alanda faaliyet gösteren diğer aktörleri Türkiye aleyhine etkileyebilecek, kendilerinin mağdur olduğunun sinyalini veren imalı bir söylem dile getirmiştir. Kriz yönetiminde amaç, krizin savaşa dönmesini engelleyerek ulusal çıkar ve hedeflerin korunup en az hasarla krizden çıkmaktır. Rusya tarafından durum incelendiğinde krizin başladığı ilk andan itibaren attığı adımlar kendi ulusal menfaatlerini korumaya yönelik olup bu çerçevede kriz yönetim tekniklerini verimli kullandığı görülmektedir.

Dış politika krizleri barış dönemlerini kesintiye uğratan düşmanca bir hareket, bir olay veya çevresel bir değişiklik sonucunda ortaya çıkar. Dış politika krizinde en önemli faktörlerden biri karar vericilerinin bu durumları nasıl algıladıklarıdır. Çünkü krizleri tetikleyen olay, hareket her ne ise bu durum algısaldir yani karar vericilerin ortaya çıkan durumu nasıl algıladıkları ile ilgilidir. Michael Brecher dış politika krizlerini içinde temel değerlere karşı tehdit bulunan, bu tehdide cevap vermek için kısıtlı zamanın bulunduğu ve askeri güçlerin bu duruma müdahil olma durumlarının yüksek olduğu yani savaş çıkma ihtimalinin var olduğu durumsal değişiklikler olarak tanımlamaktadır.

Bu tanımdan yola çıkıldığında Türkiye'nin temel değerlerinden en önemlisi olan egemenlik hakkının hava sahası ihlali ile tehdit edilme durumu sadece 24 Kasım'da ortaya çıkmamıştır. 24 Kasım öncesi dönemde bir çok kez Rus savaş uçakları Türk hava sahasını

²³⁴ Emre Erşen, "Evaluating the Fighter Jet Crisis in Turkish-Russian Relations", *Insight Turkey*, Cilt 19, Sayı 4 (Sonbahar 2017), ss. 85-104.

ihlal etmiş, Türkiye bu durumu tehdit olarak algılamış ve Rus yetkililere uyarılarda bulunmuş, hatta angajman kurallarını değiştirmiştir. Yani yukarıdaki tanım dikkate alındığında Türkiye için kriz 24 Kasım öncesi dönemde başlamıştır. Çünkü 24 Kasım öncesi dönemde özellikle Ekim 2015'ten itibaren hava sahası ihlalleri sebebiyle temel değerlere yönelik birçok kez tehdit hissetmiş ve bu durumları çözülmesi gereken krizler olarak algılamıştır. Spesifik olarak 24 Kasım 2015 tarihinde Rus uçağının Türk hava sahasını ihlal ettiği ilk andan itibaren Türkiye için kriz başlamıştır. Bu ihlal karşısında Türkiye'nin kriz davranışları incelendiğinde Türkiye, angajman kurallarını ihlal eden Rus bombardıman uçağını düşürerek kriz yönetim tekniklerinden sınır koyma stratejisini kullandığı anlaşılmaktadır. Sınır koyma stratejisi, hangi hareketin güçlü bir tepki uyandıracakını karşı tarafa belli eden bir stratejidir. Temel değerlere ve çıkarlara karşı bir tehdidin ortaya çıktığı krizlerde tehdide karşılık vermenin en uygun ve kabul edilebilir yollarından biridir. Savunan taraf bu şekilde en önemli çıkar ve değerlerini koruyabilmektedir. Türkiye'nin bir devlet olarak en temel değerlerinden biri egemenlik hakkıdır. 24 Kasım günü defalarca uyarılmasına rağmen Rus bombardıman uçağı uyarıları dikkate almayıp birçok kez Türk hava sahasını ihlal ederek egemenliğini tehdit etmiştir. Çünkü bir devletin hava sahası üzerinde o devletin izni olmadan başka bir devlete ait savaş uçağının uçması o devletin o topraklar üzerinde gösterdiği egemenliğini ihlale girmektedir. Türkiye uyarılara rağmen durmayan sınır ihlalinin kendilerinde güçlü bir tepki uyandıracakını göstermiştir. Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu bir röportajında "Sınırlarımızın güvenliği, ülkemizin bu ateş çemberi içinde bekası, vatandaşlarımızın hayatı ve izzeti söz konusu olduğunda her türlü fedakârlığı yapacağımızı ve her türlü tedbiri alacağımızı da cümle âlemin bilmesini isteriz" şeklinde tepkisini dile getirmiştir.²³⁵

24 Kasım 2015 tarihinde uçağın düşürülmesi ile birlikte Rusya tarafı için de kriz başlamıştır. Türkiye tarafından atılan adımlara bakıldığında Türk tarafının bu olayın bu kadar yükselip yaptırımlara sebep olabileceği bir krize dönüşebileceğini öngöremediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sebeple uçağın düşürülmesinden sonra Türkiye

²³⁵ Davutoğlu:Her türlü tedbir hakkımız ve görevimiz, Aljazeera Türk, 24.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151124165853/http://www.aljazeera.com.tr/haber/davutoglu-her-turlu-tedbir-hakkimiz-ve-gorevimiz>, (30.05.2022).

çoğunlukla zaman kazanma stratejisini kullanmıştır. Zaman kazanma stratejisi savunan tarafın herhangi bir saldırı algılamasında veya kendisine bir meydan okuma hareketi fark ettiğinde bir uzlaşma tabanına ulaşmak konusunda olanakları araştırmak için vakit kazanmasıdır. Bu strateji istenmeyen tırmandırmayı önleyerek hem çıkarları korumayı hem de zararı en aza indirmeyi hedefler. Türkiye uçağın düşürülmesinin ardından Rusya ile bu konuyu masa etrafında çözebilmek ve uzlaşmak amacı ile iletişim kurmak istemiş ancak Rus tarafı bu talepleri reddetmiştir. Rusya, Türkiye'nin yaşanan olay sebebiyle özür dilemesini istemiş, Türkiye ise bu durumu hoş karşılamayarak Rusya'nın Türk hava sahasını defalarca ihlal ettiğini ve angajman kuralları gereği böyle bir olayın olduğunu belirterek özür dilemesi gereken tarafın kendileri olmadığını iddia etmiştir. Ayrıca belirli bir ülkeyi hedef almadıklarını, toprak bütünlüğünü korumak amacıyla sınır ihlalini yapan başka bir uçak olsa ona da angajman kurallarının uygulanacağını açıklamışlardır. Krizin başında Türkiye Rusya'ya karşı kendilerinin haklı olduğuna ve taviz verilmeyeceğine ilişkin net bir duruş sergilemiştir. Ortaya çıkan durumun uluslararası hukuka uygun olduğunu ve sınır ihlali yapan tarafın Rusya olduğunu uluslararası platformlarda dile getirerek kendi haklılığını ispatlamaya çalışmıştır. Ancak sonrasında Türkiye'nin davranışlarında değişikliğe gitmesini etkileyen birtakım durumlar belirginleşmiştir.

2.4. TÜRKİYE'NİN DEĞİŞEN GÜVENLİK GÜNDEMİ

Türkiye'nin davranışlarının değişmesinin birtakım nedenleri vardır. Bunlardan bir tanesi Türkiye'nin Batılı müttefikleri tarafından bölgede yalnız bırakılmasıdır. Türkiye Suriye İç Savaşı'nın başladığı günden beri kararlı bir politika izlemiş, ABD ve diğer Batılı müttefikler tarafından desteklenmiştir. Ancak radikal terör örgütlerinin bölgede baş göstermesi ile birlikte ABD ve diğer Batı devletleri ile Türkiye arasında bir hedef ve amaç konusunda farklılaşmalar görülmüştür. ABD, Suriye'deki rejim değişikliğini geri plana atarak IŞİD ile mücadeleye öncelik vermiştir. Ayrıca Türkiye'nin yıllardır mücadele ettiği PKK'yı terör örgütü kabul etmeyerek IŞİD ile mücadele çerçevesinde PKK'nın Suriye yapılanmaları olan PYD/YPG'yi desteklemesi Türkiye ile arasında anlaşmazlığa sebep olmuştur. O dönem Türkiye yoğun terör saldırılarına maruz kalmış ve yeni stratejiler

belirleyerek terörle mücadeleye yoğunlaşmıştır. Ancak terörle mücadele konusunda da ABD ve diğer Batılı müttefiklerinden beklediği desteği görememiştir.

Türkiye, Batılı müttefiklerden destek göremediği için dış politikada yalnız bırakılmıştır. Bununla birlikte Başika'da bulunan Türk askeri varlığı sebebiyle Irak hükümetiyle, 2013 yılında meydana gelen darbe nedeniyle Mısır'la, Suriye İç Savaşı'nda farklı taraflarda yer almaları sebebiyle İran'la ilişkilerin gergin veya düşük profilde seyretmesi Türkiye'nin bölge ülkeleri arasında da yalnızlaştığını göstermektedir. Suriye İç Savaşı'nın başından beri farklı taraflarda olmalarına rağmen genel anlamda olumsuz yönde ilerlemeyen Türk-Rus ilişkileri ortaya çıkan Uçak Krizi ile birlikte tamamen gerilmiş ve kopma noktasına gelmiştir. Türkiye'nin Batılı müttefikleri tarafından yalnız bırakılması ve bölge ülkeleri ile arasında sorunların cereyan etmesine ek olarak Türkiye-Rusya arasında ortaya çıkan bu kriz Türk dış politikasını adeta bir çıkmaza sokmuştur.²³⁶ Çünkü Türkiye'nin aynı anda iki büyük güç ile arası bozulmuş ve bu durumun sakıncaları ortaya çıkmıştır.

Türkiye geleneksel olarak uluslararası sistemde denge politikası güden bir aktördür. Bir büyük güç ile arası bozulduğunda onu diğer bir büyük güç ile ilişkilerini geliştirerek dengelemiştir. Öyle ki Soğuk Savaş döneminde kurumsal olarak NATO ittifakı üyesi olmasına rağmen ABD ve NATO ile ilişkileri gerildiğinde SSCB ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Bu sebeple aynı anda hem Batılı devletlerle hem de Rusya ile sorun yaşayarak adeta denge politikasının altın kuralını çiğnemiştir.²³⁷ Ayrıca bu durum Türkiye'nin hareket alanının daralmasına sebep olurken Suriye'den gelen tehditlere tam anlamıyla engel olmakta güçlük çekmiştir. İşbirliği yapabileceği aktörler bulmakta zorlanırken, Rusya ile ilişkilerin gerilmesi Suriye politikasında hareket yeteneğini kısıtlamış ve değişiklik yapma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye'nin Suriye politikasında değişikliğe gitmesinin birtakım nedenleri bulunmaktadır.²³⁸

²³⁶ Ozan, a.g.e., s.36.

²³⁷ a.g.e.

²³⁸ a.g.e., s. 39.

İlk neden Türkiye'nin Suriye politikasında gittikçe yalnızlaşmasıdır. Rusya'nın iç savaşa dahil olması ile birlikte dengeler Esad rejimi lehine dönerken Esad rejiminin devrilmesi politikası artık yeterince destek görmemeye başlamıştır. Ayrıca öncelik IŞİD ile mücadeleye verildiği için Esad rejiminin devrilmesi ikinci plana itilmiştir.

İkinci neden Suriye'de rejim değişikliği gibi makro hedefler yerine daha lokal ve mikro hedeflere odaklanılması gerektiğidir. Çünkü bölgede çatışan aktör sayısının fazlalığından ve bu aktörlerin uluslararası aktörlerle kurduğu ilişkilerden kaynaklı çok karmaşık bir durum ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda rejim değişikliği gibi makro hedeflere odaklanmak yerine daha rasyonel davranarak özellikle terörle mücadele konusunda etkin ve önleyici bir savunma anlayışı geliştirmek ulaşılabilir ve gerçekçi bir hedef olmuştur.

Üçüncü neden Rusya'nın Suriye hava gücünü tahkim etmesi ile birlikte değişen askeri dengeler ve Rusya ile yaşanan kriz sebebiyle Türkiye'nin terörle mücadele politikasının bu durumdan olumsuz etkilenmesidir. IŞİD ile mücadele çerçevesinde PYD/YPG'ye sağlanan silah ve militan desteği ile PKK Türkiye'deki terör saldırılarını sürdürmüştür. Türkiye'nin Rusya ile yaşanan kriz sebebiyle Suriye'de hareket kabiliyeti kısıtlanmış ve neticesinde PKK'nın Suriye uzantıları olan PYD/YPG'nin eli daha da güçlenmiştir. Türkiye'nin terörle etkin bir şekilde mücadele edebilmesi için sahada aktif şekilde hareket edebilmesi gerekmektedir. Bu sebeple Rusya ile arasını düzelterek Suriye politikasında değişikliğe gitme ihtiyacı doğmuştur.

Bir diğer neden Türkiye'nin Batı ittifakı ile arasında olan sorunların devam etmesidir. Özellikle PKK ile mücadelede Türkiye'nin yalnız bırakılması hatta Batı devletleri tarafından PKK'nın terör örgütü olarak kabul edilmemesi Türkiye ile Batılı müttefikler arasındaki anlaşmazlığı büyötmüştür. Ayrıca Türkiye ile Batı devletleri arasında ortaya çıkan çıkar farklılaşmaları 15 Temmuz başarısız darbe girişiminin ardından Batılı devletlerin Türkiye'nin demokrasisine desteklerini geç açıklamaları ve Fetullahçı Terör Örgütü elebaşı Fetullah Gülen'in halen ABD'de yaşaması Türkiye ile ABD ve Batılı

müttefikleri arasındaki güven problemini derinleştirmiştir.²³⁹ Ayrıca hem Rusya hem de Batılı devletler ile aynı anda sorun yaşanması Türkiye’yi çok taraflı bir dış politika gütmeye itmiştir. Türkiye’nin o dönem yaşadığı yakın tehditler çok taraflı bir politikanın aciliyetini artırmıştır. Yukarıda sayılan tüm sebeplerin de etkileriyle Rusya ile bozulan ilişkilerin düzeltilmesi Türkiye için sıradan bir dış politika tercihinin ötesinde anlamlar taşımaktadır.²⁴⁰

Rus uçağının düşürülmesinin ardından Rusya’nın uyguladığı ekonomik yaptırımların Türk ekonomisine zararı 11 milyar dolar civarında tahmin edilmiştir.²⁴¹ Rusya ve Türkiye arasındaki ticaret hacminin 2016 yılının ilk altı ayında %41.1 oranında azaldığı belirtilmiştir.²⁴² Ayrıca 2016 yılının ilk yarısında Türkiye’ye gelen Rus ziyaretçi sayısı %87.4 azalmıştır.²⁴³ Suriye’deki iç savaştan kaçarak Türkiye’ye sığınan mültecilere yönelik harcamalar, savunma harcamaları, Orta Doğu’ya yapılan yatırımların aksaması gibi gelişmelere krizin yol açtığı ticari kayıplar ve turizm gelirlerindeki düşüş de eklenince Türk ekonomisi ciddi zararlar görmüştür. Bu durum Rusya ile ilişkilerin normalleşmesi için Türkiye’nin sebeplerinden biri olmuştur.

“Değerli Yalnızlık” olarak da adlandırılan özellikle Orta Doğu bölgesinde yalnızlaşma Türkiye’yi dış politikadaki güvenlik konseptini yeniden tanımlamaya itmiştir. Mayıs 2016’da Ahmet Davutoğlu’nun başbakanlıktan istifa edip yerine Binali Yıldırım’ın gelmesi yeni bir dönemin başlayacağını sinyallerini vermiştir. Binali Yıldırım’ın “dostları artırma, düşmanları azaltma” şeklinde ifade ettiği yeni dönemde yeniden tanımlanan

²³⁹ Tolga Tanış, “Gülen’in İadesi”, Hürriyet, 23 Temmuz 2016, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/tolga-tanis/gulenin-iadesi-40165856>, (30.05.2022).

²⁴⁰ Ozan, a.g.e., s.41.

²⁴¹ "Rusya ile krizin maliyeti en az 11 milyar dolar", NTV, 25.01.2016, <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/rusya-ile-krizin-maliyeti-11-milyar-dolar,FPbktLfoeEuJ3nHMrOS10A>, (30.05.2022).

²⁴² Rusya ve Türkiye'nin ticaret hacmi yüzde 40'tan fazla düştü, Sputnik Türkiye, 16.08.2016, <https://tr.sputniknews.com/20160816/rusya-turkiye-ticaret-1024399837.html>, (30.05.2022).

²⁴³ Rus turist sayısı yüzde 87,4 azaldı, HaberTürk, 28.07.2016, <https://www.haberturk.com/ekonomi/turizm/haber/1273217-rus-turist-sayisi-yuzde-87-4-azaldi>, (30.05.2016).

güvenlik konsepti güvenlik ortamının zorlu şartlarında hareket kabiliyetini artırmak sebebiyle daha fazla dosta ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.²⁴⁴

Türkiye güvenlik konseptini yeniden tanımlamasının ardından ilk adımı Rusya ile yaşanan krizin çözülmesi ile atmıştır. Rusya ile sorunlarını bir an önce çözüp ilişkileri normal seviyeye getirerek hareket alanını genişletmek, dış politikadaki yalnızlığını gidermek ve ulusal güvenlik politikasını etkileyecek olan Suriye politikasını değiştirmeyi hızlandırmak istemiştir

3. YUMUŞAMA EVRESİ

Türkiye'nin değişen yaklaşımının hayata geçirilmesi noktasında en önemli gelişme Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 27 Haziran 2016 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e Rus uçağının düşürülmesine ilişkin gönderdiği mektup olmuştur. Türk yetkililer tarafından mektubun içeriğine dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Ancak Rusya'nın resmi cumhurbaşkanlığı sitesinde yapılan açıklamaya göre mektupta Türkiye ve Rusya'nın stratejik partner olduğu, kasti bir niyetle Rus uçağının düşürülmediği, ölen pilot için üzüntü duyulduğunun yazıldığı açıklanmıştır.²⁴⁵ Bu şekilde Uçak Krizi sonrası gerilen ilişkilerin normale dönmesi amaçlanmıştır. Ayrıca yaşanan hadisede kasıt veya hedefin Rusya olmadığı defalarca dile getirilmiş ve vefat eden pilotun cenazesini Rusya'ya teslim etme konusunda hassasiyet gösterilmiştir.²⁴⁶

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın mektubu ile birlikte 24 Kasım 2015 tarihinde Rus uçağının düşürülmesi ile başlayan krizin tırmanma evresi sona ermiş ve yumuşama evresi başlamıştır. Yumuşama evresi teknik olarak tırmanma evresinin tam tersidir. Bu evrede tırmanma evresinde artışa geçen tehdit algılanmasında bir düşüş görülür. Tırmanma

²⁴⁴ Ozan, a.g.e., s.44.

²⁴⁵ “Vladimir Putin received a letter from President of Turkey Recep Tayyip Erdoğan”, 27.06.2016, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/52282>, (31.05.2022).

²⁴⁶ “Davutoğlu: Rus pilotun cenazesini Rusya'ya teslim edeceğiz”, Aljazeera Türk, 29.11.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/davutoglu-rus-pilotun-cenazesini-rusyaya-teslim-edecegiz>, (31.05.2022).

evresindeki kısıtlı zamanın sebep olduğu karar vericiler üzerinde ortaya çıkan baskı ve stres yumuşama evresinde zamanla azalmaktadır. 2015 Uçak Krizi'nde yumuşama evresi Recep Tayyip Erdoğan'ın mektubu ile başlamıştır ancak bu tarihten sonra ilişkiler hemen düzelmemiştir.

Türkiye'de 15 Temmuz 2016 tarihinde Fetullah Gülen cemaatine mensup bir grup asker tarafından başarısız bir darbe girişimi gerçekleşmiştir. Darbe girişimi sebebiyle bütün halk ve yetkililer zor bir sınavdan geçmiş ancak nihayetinde kazanan demokrasi olmuştur. Darbe girişiminin hemen ardından Erdoğan'ı arayan ilk devlet yetkililerinden biri Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak desteklerini bildirmiştir.²⁴⁷ Ayrıca Rusya Devlet Başkanı Putin sonra yaptığı bir açıklamada Türkiye'de seçilmiş hükümete karşı yapılan askeri darbe girişimi sebebiyle anayasa karşıtı eylemlerin ve şiddetin kabul edilemeyeceğinin altını çizerek darbecilere karşı gelirken hayatını kaybeden sivil halk ve güvenlik güçleri hakkında üzüntülerini dile getirmiş ve başsağlığı dilemiştir.²⁴⁸

ABD ve Avrupa devletleri ise Türkiye'ye desteğini darbe bastırıldıktan sonra göstermiştir. Ayrıca darbe sonrası Batı basınında yayınlananlar ve ABD'nin Pensilvanya'da ikamet eden FETÖ lideri Fetullah Gülen'in Türkiye'ye iadesi konusunda ikircikli davranışlar sergilemesi Türkiye'yi Batılı müttefikleri konusunda hayal kırıklığına uğratmıştır. Rusya'nın darbenin hemen akabinde Türkiye'ye desteğini bildirmesi ve ABD ve AB'nin ikircikli davranışları Türkiye ve Rusya arasındaki uzlaşma sürecine ivme kazandırmıştır. Öyle ki Recep Tayyip Erdoğan darbe sonrası ilk yurt dışı gezisini Rusya'ya yapmıştır. 9 Ağustos 2016 tarihinde konferansta bir araya gelen devlet liderleri yaşanan hadiseden sonra ilk defa yüz yüze görüşme sağlamış olup, konferansta ticaret, enerji ve turizm gibi alanlarda bozulan ilişkilerin yeniden canlandırılması konusunda mutabakat

²⁴⁷ Dimitar Bechev, "What's behind the Turkey-Russia reset?", Aljazeera, 09.08.2016, <https://www.aljazeera.com/opinions/2016/8/9/whats-behind-the-turkey-russia-reset>, (31.05.2022).

²⁴⁸ "Vladimir Putin, Recep Tayyip Erdoğan'ı aradı", CNN Türk, 17.07.2016, <https://www.cnnturk.com/dunya/vladimir-putin-recep-tayyip-erdogan-aradi>, (31.05.2022).

sağlamışlardır.²⁴⁹ Böylelikle Türkiye ve Rusya arasında yaşanan kriz aşılarak ilişkiler normale dönmüştür.

4. KRİZ SONRASI DÖNEM

Kriz sonrası dönem krizin son evresidir. Bu evrede tehdit algısı, stres, savaş çıkma ihtimali en alt seviyelere düşmektedir. Kriz sonrası dönem krizin etkilerinin ve sonuçlarının gözlendiği bir evredir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e yazdığı mektup ile krizde yumuşama evresine geçilerek Uçak Krizi sebebiyle gerilen ilişkilerin normale dönmesi için bir adım atılmıştır. Ardından 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'de gerçekleşen başarısız darbe girişiminin hemen akabinde Putin'in Erdoğan'ı arayarak desteklerini bildirmesi ve 9 Ağustos 2016 tarihinde Erdoğan'ın ilk yurtdışı gezisini Rusya'ya düzenlemesi ile yaşanan kriz tamamen aşılarak ilişkiler normale dönmüştür.

St. Petersburg'da gerçekleşen Putin-Erdoğan zirvesi gerilen ilişkilerin normale dönmesi açısından önemli bir adımdır. Zirvede öncelikli konu kriz sebebiyle bozulan ekonomik ilişkilerin iyileştirilmesi olmuştur. Zirvede 2016- 2019 yılları arasında ticari, ekonomik, bilimsel ve teknik işbirliği ve orta vadeli bir program üzerine çalışıldığı açıklanmıştır.²⁵⁰ Ayrıca enerji endüstrisine dikkat çekilerek Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ve ticari işbirliğinde anahtar rolünün olduğu vurgulanmıştır. Türkiye ve Rusya arasında özellikle 2000'li yıllarda benimsenmiş bir strateji olan ekonomik konuları "kompartmanlaştırma" politikası krizin tırmandığı dönemlerde dahi enerji işbirliğine uygulanarak devam ettiği görülmüştür.²⁵¹ Kompartmanlaştırma politikası tarafların arasında bir kriz veya savaş durumu olması halinde bile ticaretin ve ekonomik ilişkilerin devam etmesini öngören bir politikadır. Türkiye ve Rusya arasında 24 Kasım'da başlayan krizin en

²⁴⁹ "New conference following talks with President of Turkey Recep Tayyip Erdogan", 09.08.2016, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/52673>, (31.05.2022).

²⁵⁰ a.g.e.

²⁵¹ Balta, a.g.m., s.72.

derinleştigi dönemlerde bile enerji konusundaki işbirliğinin devam etmesi enerjinin kompartmanlaştığını göstermektedir. Akkuyu Nükleer Santrali ve Türk Akımı projeleri için gerekli adımların atılacağı zirvede dile getirilen diğer konulardandır.

Putin-Erdoğan zirvesinde Suriye konusu ekonomik ilişkilerin konuşulduğu aynı günde konuşulmamış, bu konu için 11 Ağustos'ta Türkiye ve Rusya'nın dışişleri, istihbarat ve silahlı kuvvetler temsilcilerinin bulunduğu üçlü mekanizma kurularak ilk toplantı gerçekleştirilmiştir.²⁵² Üçlü mekanizmanın önceliğinin Suriye olduğu belirtilmiştir. Ayrıca zirveden önce yapılan bir röportajda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Suriye'de barışın tesis edilmesinde Rusya'nın kilit öneme sahip olduğunu belirterek bu sürece İran, Katar, Suudi Arabistan ve Amerika gibi devletlerin de davet edilebileceğini söylemiştir.²⁵³ Türkiye-Rusya arasındaki ikili ilişkilerin iyileşmesine ek olarak Suriye konusundaki diyalog ivme kazanmıştır. Böylelikle Türkiye bölgedeki yalnızlığını önleyerek hareket alanını genişletmiştir.

4.1. FIRAT KALKANI OPERASYONU

Türkiye ile Rusya arasında meydana gelen krizin aşılmasının ve ilişkilerin normale dönmesinin ilk sonucu Fırat Kalkanı Operasyonu olmuştur. IŞİD'e karşı mücadele ettiği gerekçesiyle ABD tarafından desteklenen hem de Esad rejiminin müttefiki olan PKK'nın Suriye uzantıları PYD/YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde etkinliğini artırması en başından beri Ankara'yı rahatsız etmiştir. PYD/YPG'ye yapılan silah ve militan desteği PKK'ya da ulaşmış, PKK Türkiye sınırları içindeki saldırılarını artırmıştır. Bu durum Türkiye'yi fazlasıyla rahatsız etmiştir ancak sınır ötesi operasyon yapmasının önünde birtakım engeller çıkmıştır. Suriye hava sahasını tahkim eden Rusya ile Uçak Krizi yüzünden ilişkileri gergin olduğu için bölgedeki hareket alanı kısıtlanmıştır. Bu sebeple Rusya ile uzlaşa sağlandıktan

²⁵² Türk-Rus üçlü mekanizması ilk kez toplandı: Rusya'nın önceliği Suriye sınırı, Sputnik Türkiye, 12.08.2016, <http://tr.sputniknews.com/20160812/turk-rus-uclu-mekanizma-oncelik-suriye-1024349236.html>, (10.06.2022).

²⁵³ Erdogan Exclusive: New page in Russia-Turkey relations, TASS, 09.08.2016, <https://tass.com/world/893204>, (10.06.2022).

sonra böyle bir hareket hayata geçmiştir. IŞİD ile mücadelede Batı tarafından başat aktör konumuna getirilen PYD/YPG Türkiye'nin "kırmızıçizgi" olarak gördüğü Fırat'ın batısına geçmesi Türkiye'nin güvenlik endişelerini artırmıştır.²⁵⁴ Suriye'nin kuzeyindeki Kürt kantonlarının birleştirilerek bir "Kürt koridoru" kurulması ihtimali Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Türkiye'nin ulusal güvenliğinin tam anlamıyla sağlanabilmesi için ulusal güvenlik politikasının sadece sınır içinden değil sınırlar ötesinden başlamasının gerekli olduğu anlaşılmıştır.²⁵⁵

24 Ağustos 2016 tarihinde TSK bir sınır ötesi operasyon olarak resmen Fırat Kalkanı Harekatını başlattığını duyurmuştur. Fırat Kalkanı Harekatı'nın iki ana amacı bulunmaktaydı: Sınır güvenliğinin sağlanması ve IŞİD ile mücadele. Sınıra yakın illerin güvenliğinin sağlanabilmesi amacıyla IŞİD unsurları Türkiye sınırlarından uzaklaştırılarak olası saldırılar önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Suriye'nin kuzeyinde Türkiye'nin güvenliğini tehdit edecek bağımsız bir Kürt koridoru kurma amaçlarının engellenmesi hareketin önemli hedeflerindedir. Rusya böyle bir durumun uluslararası hukuka aykırı olduğuna ilişkin birtakım iddialar öne sürmesine rağmen harekate göz yummuştur. Türkiye meşru müdafaa çerçevesinde kendi sınır güvenliğini sağlamak amacıyla böyle bir hareket düzenlediğini savunmuştur. Türkiye Fırat Kalkanı Harekatı'nı başarıyla yürüterek hem sınır güvenliğini sağlamış hem de Suriye sorununun çözümünde aktif bir paydaş haline gelmiştir.²⁵⁶ Güvenliğin sınır ötesinden başlatılması çerçevesinde Fırat Kalkanı Harekatı'nın başarıya ulaşması ile birlikte Türkiye sahada önemli güvenlik kazanımları elde etmiştir. Hükümet yetkilileri gerekli durumlarda yeni operasyonların olabileceğini zaman zaman dile getirmişlerdir. Nitekim öyle de olmuştur. Fırat Kalkanı Harekatı'nı, Zeytin Dalı Harekatı ve Barış Pınarı Harekatı takip etmiştir.

Türkiye'nin kısa zaman önce bir darbe girişimi atlatması ve aynı anda FETÖ terör örgütüyle mücadele etmesine rağmen Fırat Kalkanı Harekatı'nda başarı göstermesi

²⁵⁴ İşyar, "Türk Dış Politikası:Sorunlar ve Süreçler", s.679.

²⁵⁵ Ozan, a.g.e., s.48.

²⁵⁶ a.g.e., s. 44.

beklentilerin üstünde bir gelişme olmuştur. Bu sayede Suriye sorununun çözümünde aktif bir paydaş durumuna gelerek Suriye'deki sorunun çözümünün müzakere edilmesi amacıyla hem Suriye hükümetinin hem de muhaliflerin katıldığı Astana sürecinde aktif yer almıştır. Ayrıca Suriye'nin toprak bütünlüğünün vurgulandığı Moskova Deklarasyonu'na imzasını atmış ve ateşkesin devam ettirilmesinde garantör ülke konumuna gelmiştir. İki ülkenin Suriye konusunda uzlaştığı konu Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması yönünde olmuştur. Bu çerçevede Rusya ve Türkiye'nin ortak girişimleri mevcuttur. Bu ortak girişimlere rağmen Rusya'nın PYD/YPG ile temas içinde olduğu iddiaları Türkiye'nin güvenini sarsarak Rusya'nın dengelenmesi gerekliliğini Türkiye'ye hatırlatmış ve ABD ile diğer Batılı devletlerle ilişkilerin düzeltilmesinin yolları aranmaya başlamıştır.

4.2. YAPTIRIMLARIN KALDIRILMASI VE S-400 SAVUNMA SİSTEMLERİ

27 Haziran 2016 tarihinde krizin yumuşama evresinin başlaması ile birlikte Rusya 28 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'ye karşı başlattığı yaptırımları kaldırmaya karar vermiştir. Bu çerçevede Türkiye'ye yönelik başlayan yaptırımların kaldırılmasına ilişkin kararnameyi 30 Haziran 2016 tarihinde imzalayarak yaptırımları iptal etmiştir.²⁵⁷ Uygulanan yaptırımlarının kaldırılmasının kademeli şekilde olacağı belirtilmiştir. Bu çerçevede yaptırımlar ile yasaklanan Türkiye-Rusya arasındaki charter uçuşlarının tekrar başlayacağını duyurmuştur. Rus vatandaşlarına Türkiye'ye seyahat ederken satın aldıkları turlara ve Rus inşaat projelerinde çalışacak olan Türk vatandaşlarına ve şirketlerine konan yasak kaldırılmıştır. Krizin aşılmasının bir sonucu olarak 2016 Ekim'de Türkiye'ye ziyarette bulunan Vladimir Putin ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı Projesi için karşılıklı

²⁵⁷ "Putin, Türkiye'ye yaptırımları kaldırdı", Aljazeera Türk, 30.06.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-turkiyeye-yaptirimlari-kaldirdi>, (31.05.2016).

imzalar atılmıştır.²⁵⁸ Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Rus doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak olan bir boru hattı projesidir. Uçak Krizi sebebiyle askıya alınmış, ilişkilerin düzelmesi ile birlikte tekrardan üzerinde mutabakat sağlanmıştır. 2017 yılında inşasına başlanarak 2020 yılında tamamlanmış ve gaz akışı başlamıştır.

Krizin bitmesinin ardından ivme kazanan ilişkiler Türkiye ile Rusya arasında farklı konularda işbirliği yapabilmelerinin önünü açmıştır. Bu konulardan biri taraflar arasında gerçekleşen savunma sistemi alışverişidir. Türkiye ve Rusya arasında S-400 savunma sisteminin alımına ilişkin müzakereler başlamıştır. Bu çerçevede Türkiye Rusya'dan 4 adet S-400 hava savunma sistemi alacaktı. Bu S-400'ler Türk hava sahasını uçaklar, insansız hava araçları ve balistik füzelere karşı koruyacaktı. 2016'da başlayan müzakereler 2017 yılında tamamlanarak anlaşmaya varılmıştır. Ancak bu noktada Türkiye ve ABD arasında birtakım sorunlar baş göstermiş, bir kriz ortamı oluşmuştur. ABD, Türkiye'nin Rusya'dan hava savunma sistemi almasını tepkiyle karşılamış hatta ABD yönetiminde Türkiye'ye yönelik yaptırım uygulanması gibi iddialar gündeme gelmiştir. ABD, Türkiye ile yaşanan bu krizin sadece iki ülke arasında ortaya çıkmadığını, NATO üyesi bütün ülkeleri ilgilendirdiğini öne sürerek bu durumun çok taraflı ilişkilerin bir parçası olduğunu savunmaktadır.²⁵⁹ Çünkü Türkiye NATO üyesi bir ülkedir ve Rusya NATO'ya tehdit uyandıran bir ülke olarak o ülkenin savunma sistemlerinin bir NATO üyesi tarafından kullanılması diğer üye ülkelerin menfaatlerine aykırı olduğu tezi savunulmaktadır. Ayrıca ABD, Türkiye'nin Rusya'dan savunma sistemi alması durumunda Rusya'nın NATO'nun savunma sistemlerine erişebileceği iddiası ile Türkiye'nin böyle bir alışveriş yapmasına karşı olduğunu dile getirmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin Rusya'dan hava savunma sistemleri satın alması durumunda NATO savunma sistemine entegre edilmeyerek bağımsız çalışacağı açıklanmıştır.²⁶⁰

²⁵⁸ "Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Anlaşması İmzalandı", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 10.10.2016, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/53547/cumhurbaskani-erdogan-rusya-devlet-baskani-putin-ile-gorustu.html>, (31.05.2022).

²⁵⁹ Hasan Yücel, "Türk- Amerikan İlişkilerinde S-400 Krizi", *SETA*, Ocak 2020, Sayı 302, 7-27.

²⁶⁰ "Türkiye Rusya'dan S-400 alıyor", NTV, 13.07.2017, <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/turkiye-rusyadan-s-400-aliyor.sYNQd330Q0GartLeXpTdvQ/1LGLzohiikWgtaT12w2Blw>, (31.05.2022).

SONUÇ

Bu çalışmada 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye-Suriye sınırında Türk hava sahasını ihlal eden Rus bombardıman uçağının düşürülmesi, sonrasında Türkiye-Rusya arasında patlak veren Uçak Krizi ve bu krizin iki ülke ilişkilerine etkileri ele alınmıştır. Ortaya çıkan kriz karşısında tarafların sergiledikleri davranışlar ve kullandıkları kriz yönetim teknikleri incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle kriz kavramı ele alınarak tanımlanmış ve ardından kriz yönetimi ve teknikleri açıklanmıştır. Ayrıca tarihsel çerçevede Türk-Rus ilişkilerinin nasıl ilerlediğini görmek için ikili ilişkilerdeki arka plan değerlendirilmiştir.

Türk-Rus ilişkileri tarihsel çerçevede incelendiğinde iki ülke ilişkilerini rekabetin yönlendirdiği görülmektedir. İkili ilişkilerde ortaya çıkan rekabetin ana sebebi jeopolitik unsurlardır. Jeopolitik unsurlar tarafların genel devlet politikalarını ve bölge ülkelerine uygulayacakları siyaseti derinden etkileyerek taraflar arasında bir jeopolitik mücadele yaratmaktadır. Türk-Rus ilişkilerinde jeopolitik mücadelenin yarattığı temel sorun alanlarından ilki tarihsel olarak en eski maziye sahip olan Boğazlar meselesidir. Bununla birlikte Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgelerindeki nüfuz mücadelesi ve Çeçen- Kürt meselelerine yaklaşımlar diğer temel sorun alanlarını oluşturmaktadır. Özellikle SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu'nun eski Sovyet coğrafyasındaki etkinlik alanını kaybetmek istememesi ve Türkiye'nin Orta Asya ve Güney Kafkasya halklarının önünde rol model olarak iyi ilişkiler geliştirmek istemesi iki ülke arasında jeopolitik rekabete sebep olmuştur. Rusya dünyanın en büyük doğalgaz ihracatçılarından biridir. Çıkarılan doğal gazın dünya pazarına hangi yollar ile ulaşacağı zaman zaman bölge devletleri arasında problemlere sebep olmuştur. Batılı ülkeler Rusya ile bir sorun çıkması durumunda doğal gaz arzının kesintiye uğramaması için Rusya'nın doğal gaz hatlarına alternatif yollar geliştirmek istemişler, bunun için Türkiye ile işbirliği içinde olmuşlardır. Rusya'nın enerji hatlarına alternatif projelerin geliştirilmesi zaman zaman Türkiye-Rusya arasında sorunlara sebep olmuştur.

Şüphesiz Soğuk Savaş sonrası Orta Doğu politikasını ilgilendiren en önemli olaylardan biri Suriye Sorunu'dur. Bu sorun, ülkede reform yapılmasını isteyen muhalif grup ile Esad rejimi arasında halk gösterileri vasıtasıyla başlamış sonrasında başka

ülkelerin de müdahil olduğu bir iç savaşa dönmüştür. Türkiye, muhalif grupları destekleyen Atlantik Camiası'nda yer alırken Rusya ise Esad rejimini destekleyen Avrasya Camiası'nda yer almaktadır. Bu sebeple Türkiye ve Rusya'nın Suriye politikaları taban tabana zıtlık içermektedir. Böyle bir durumda anlaşmazlıklar ve gerilimler de kaçınılmaz olmaktadır.

Rusya'nın Suriye hava sahasında aktif yer almasının ardından ikili ilişkilerde yaşanan gerilimlerde artış gözlemlenmiştir. Çünkü bu durum Türk hava sahası ihlallerini de beraberinde getirmiştir. Türkiye, Suriye İç Savaşı'nın başlamasından itibaren sınır ihlalleri ile sürekli karşı karşıya kalmıştır. Ekim 2015'te Rusya'nın Suriye'de IŞİD ile mücadele kapsamında hava hareketlerine başlamasının ardından Türk hava sahası ihlalleri artarak devam etmiştir. Türkiye uygun çerçevede gerek diplomatik gerek askeri yollarla Rusya'ya uyarılarda bulunmuş ancak ihlaller engellenememiştir. 24 Kasım 2015 tarihinde Türk hava sahası SU-24 tipi bir Rus bombardıman uçağı tarafından ihlal edilmiş, defalarca uyarılmasına rağmen uyarılar dikkate alınmayarak ihlal sürdürülmüştür. Angajman kuralları gereği Türk F-16'lar tarafından uçak düşürülmüştür. Yaşanan olayın ardından Türkiye ve Rusya arasında bir dış politika krizi patlak vermiştir.

Taraflar arasında güç asimetrisi olması sebebiyle kriz asimetrik bir krizdir. Ayrıca tarafların yaşanan krize yaklaşımları değişim göstermektedir. İki taraf da birbirini saldırganlık ile suçlamaktadır. Rusya krizin başında Türk hava sahasının ihlal edilmediğini iddia etmiş ancak bu durumu ispatlayamamıştır. Türkiye'nin paylaştığı radar izi analizi haritasında Rus uçağının sınır ihlali yaptığı açık bir şekilde görülmektedir. Sürecin ilerlemesi ile birlikte Rusya Türk hava sahasının düşmanca bir niyetle ihlal edilmediğini ileri sürmüş, bu sebeple Türkiye'nin Rus uçağını düşürmesini saldırganlık eylemi olarak değerlendirmiştir. Ancak Türkiye için saldırganlık, Rusya'nın tüm uyarılara rağmen Türk hava sahasını ihlal etmeye devam etmesidir. Türkiye açısından yaşanan hadise düşmanca bir eylem veya saldırganlık hareketi olarak değil en temel değerleri olan toprak bütünlüğü ve egemenliğini korumaya yönelik bir meşru savunma hali olarak yorumlanmaktadır. Rusya yaşanan hadise yüzünden Türkiye'den özür dilemesini talep etmekte, Türkiye ise Rusya'nın sınır ihlali yapması sebebiyle angajman kuralları gereği bu şekilde bir karşılık verildiğini dolayısıyla özür dilemesi gereken tarafın kendileri olmadığını iddia etmektedir.

Krize taraf aktörler ulusal çıkar ve hedeflerini koruyup krizden en az hasarla çıkabilmek için krizin doğasına uygun kriz yönetim teknikleri benimsemelidir. Yaşanan krize karşı tarafların yaklaşımlarının farklı olması ortaya farklı kriz davranışları çıkarmaktadır. Dolayısıyla taraflar, meydana gelen krizi çözmek için farklı kriz yönetim teknikleri kullanmaktadır.

Rusya'nın Uçak Krizi'ni yönetirken en sık başvurduğu tekniklerden biri şantaj stratejisi olmuştur. Krizin başladığı andan itibaren Rus yetkililerin söylemlerinde ve verdiği demeçlerde yaşanan olayın Türkiye açısından iyi sonuçlarının olmayacağı, Türkiye'nin bu durumdan zarar göreceği vurgulanmıştır. Krizin aşılması ve ilişkilerin normale dönmesi için Türkiye'nin özür dilemesi şart koşulmuş eğer özür dilemezse gerilen ilişkilerinin düzelmeyeceği ifade edilmiştir. Zaten şantaj stratejisinin temel mantığında karşı tarafın reddettiği durum sebebiyle zarar göreceğine inandırmak yatmaktadır. Rusya, tekniği aynen krize uygulayarak Türkiye'nin özür dilememesi halinde ilişkilerin düzelmeyeceği ve bu durumdan zararlı çıkacağını sık sık vurgulamıştır. Rusya, Türkiye ile askeri temasların hemen kesilmesi, ekonomik yaptırımlar ve ortak yatırım projelerinin askıya alınabilmesi gibi sinyaller vererek şantaj stratejisini uygularken elini güçlendirmiş, Türkiye'nin ne tür zarara uğrayacağına dair imalarda bulunmuştur.

Rusya'nın kriz karşısında en sık ve verimli bir şekilde kullandığı kriz yönetim tekniği kontrollü baskı stratejisi olmuştur. Kontrollü baskı stratejisi taraflar arasında bir güç asimetrisinin olduğu ve asimetrinin saldırgan lehine seyrettiği durumlarda kullanıma elverişli olmaktadır. Rusya'nın kriz davranışları analiz edilirken krizin karşı tarafı ile arasında bulunan güç asimetrisinden faydalanarak birtakım hamlelerle kendi tezini kabul ettirmeye çalıştığına ulaşılmıştır. Özellikle bu olay bazında incelendiğinde Türkiye'ye ekonomik olarak zarar vermeyi hedeflemiştir. Bu sebeple ekonomik yaptırımları devreye sokmuştur. Ancak uyguladığı ekonomik yaptırımları kendisinin minimum Türkiye'nin ise maksimum düzeyde zarar göreceği sektörler üzerinden seçmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin göreceli olarak pazarlık gücünün daha zayıf olduğu yaş tarım ürünleri yaptırım aracı olarak seçilmiştir. Çünkü tarım ürünleri konusunda Rusya'nın Türkiye'yi ikame edebileceği ticaret ortakları bulunmaktaydı. Ayrıca enerji, yaptırımlar içine dahil edilmemiştir. Bunun sebebi

enerji sektöründe karşılıklı bağımlılık olmasıdır. Rusya dünyanın en büyük doğal gaz ihracatçılarından biridir. Türkiye'nin Rusya'ya enerji konusunda bağımlılığı su götürmez bir gerçek olup enerjinin yaptırımlara dahil edilmesi ihtimali bile Türkiye'yi büyük zararlara uğratabilirdi. Ancak Türkiye'ye enerji konusunda yaptırım uygulaması Rusya ekonomisini de büyük zarara sokacaktır. Çünkü Türkiye Rusya'nın en büyük doğal gaz müşterilerinden biridir. Bu sebeple Rusya elinden geldiğince kendi ekonomisini koruyarak Türkiye'nin ekonomisini olumsuz etkileyecek yaptırımlar uygulamayı tercih etmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Rusya kendi menfaat ve çıkarlarını koruyarak krizi yönetmeye çalışmış ve etkin bir şekilde kontrollü baskı stratejisini kullanmıştır.

Ekonomik yaptırımlara ek olarak Rusya Türkiye'yi özellikle bölgede yalnızlaştırmak amacıyla Türkiye'nin ilişkilerinin gergin olduğu veya düşük profilde seyrettiği bölge aktörleri ile kendi ilişkilerini geliştirmek amacıyla adımlar atmıştır. Türkiye'nin bölgedeki hareket alanını daha fazla daraltmak istemiştir. Ayrıca Türkiye ile yaşadığı her gerginlikte olduğu gibi yaşanan bu gerginlikte de Kürt kartını oynamış, Suriye Kürtleri ile ilişkilerini geliştirmek için girişimlerde bulunmuştur. Orta Doğu bölgesinde jeopolitik dengeleri Türkiye aleyhine değiştirmeye çalışıp, uluslararası politikada yalnızlaştırmaya çalışarak siyasi baskılarda bulunmuştur. Ancak askeri anlamda güç kullanarak çatışma ihtimalini gündemlerine almamışlardır. Nitekim kriz sürecinde yaptıkları bir açıklamada Türkiye ile krizin başında veya devam eden süreçte savaşmayı hiç düşünmediklerini belirtmişlerdir.

Türkiye için kriz 24 Kasım öncesi dönemde başlamış olup Rusya'nın sistematik olarak Türk hava sahasını ihlal etmesi Türkiye'nin temel değerlerine tehdit oluşturmuştur. Spesifik olarak 24 Kasım günü Rus uçağının Türkiye sınırlarını ihlal ettiği ilk andan itibaren Türkiye için kriz başlamış olup ilk tepkisini sınır koyma stratejisi ile vermiştir. Dış politika krizleri temel değerleri tehdit eden, tehlide cevap vermek için kısıtlı sürenin ve savaş ihtimalinin bulunduğu durumsal değişikliklerdir. 24 Kasım günü Rus bombardıman uçağının Türk hava sahasını ihlale başlaması ile Türkiye toprak bütünlüğü ve egemenliğine karşı ortaya çıkan bir tehdit hissetmiştir. Ayrıca ortaya çıkan tehlide karşı cevap vermek için kısa bir zamanı mevcuttur. Toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin korunması

kapsamında sınırlarda güvenliğini sağlamak Türkiye'nin devlet olarak temel hak ve vazifelerindedir. Türkiye temel değer ve çıkarlarını koruyabilmek ve hangi hareketin kendinde güçlü tepki uyandıracakını karşı tarafa belli etmek için sınır koyma stratejisini uygulaması sonucunda söz konusu hadise meydana gelmiştir. Türkiye'nin tepkisinin anlaşılabilmesi için 24 Kasım öncesi Rusya'nın uygun çerçevede gerek diplomatik gerek askeri yollardan uyarılmasına rağmen sistematik olarak Türk hava sahasını ihlal etmesinin değerlendirilmeye alınması gerekmektedir.

Yaşanan hadisenin Türk ve dünya basınında yankı bulması ile birlikte kriz birden büyüyerek beklenildiğinden farklı boyutlara ulaşmıştır. Bu açıdan incelendiğinde Türk tarafında krizin bu kadar büyüebileceğinin öngörülemediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sebeple Türkiye yaşanan olay hakkında ne yapılabileceğine dair olanakları araştırmak, krizden en az hasarla çıkabilmek ve uzlaşma zeminine ulaşabilmek için zaman kazanma stratejisini kullanmıştır. Böylelikle olayı zamana yayarak geniş perspektiften durumu değerlendirmeye çalışmıştır.

Uçak Krizi'nin başladığı dönemde Rusya ile ilişkilerin gergin olması ile birlikte Türkiye'nin gündemini meşgul eden başka güvenlik problemleri de mevcuttu. PYD/YPG'nin hem silah hem de militan desteği yaptığı PKK ve radikal terör örgütü IŞİD, Türkiye'de gerçekleştirdiği saldırılarını artırmıştı. Bu saldırıları sınırlar içinde engellemek yeterli olmuyordu. Bu sebeple Türkiye'nin ulusal güvenliğinin tam anlamıyla sağlanabilmesi için ulusal güvenlik politikasının sadece sınır içinden değil sınırların ötesinden başlaması gerektiği anlaşılmıştır. Ancak bu durumun önünde birtakım engeller mevcuttu. Uçak Krizi sebebiyle Rusya, Suriye hava sahasını fiilen Türkiye'ye kapatmış, bu sebeple Türkiye'nin bu bölgede hareket alanı kısıtlanmıştır. Ayrıca Suriye politikasında gittikçe yalnızlaşan bir pozisyona sahip olmuştur. Bu durum Türkiye'yi dış politikada güvenlik konseptini yeniden tanımlamaya itmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin Orta Doğu politikasındaki yalnızlığını giderecek ve Suriye sorunun çözümünde tekrardan aktif bir paydaş haline getirebilecek birtakım adımlar atılmıştır. Bu adımlardan ilki Rusya ile gerginleşen ilişkilerin düzeltilmesi olmuştur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e gönderdiği bir mektup ile birlikte ilişkilerde

yumuşama başlamış, 15 Temmuz başarısız darbe girişimine karşı Rusya'nın Türkiye'ye verdiği aktif destek ile ilişkiler normale dönmüştür. İlişkilerin normale dönmesinin ilk sonucu Türkiye'nin sınır güvenliğini sağlamak amacıyla 26 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı Operasyonu olmuştur.

Krizin ortaya çıktığı zaman dilimi Türkiye için talihsiz bir döneme denk gelmiştir. Çünkü Türkiye'nin Uçak Krizi haricinde ilgilenmesi gereken güvenlik sorunlarında artış gözlemlenmiştir. Uçak Krizi sebebiyle Türkiye'nin bölgede hareket kabiliyetinin kısıtlanması özellikle terörle mücadeleyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu sebeple Türkiye önceliği güvenlik sorunlarının aşılmasına vererek güvenlik konseptini yeniden tanımlamak üzere adımlar atmıştır. Bu çerçevede ilk adımı Rusya ile ilişkilerin düzeltilmesine vermiş, ilişkilerin normale dönmesi için girişimlerde bulunmuştur. Türkiye krizi en az hasarla atlatabilmek ve bir an önce güvenlik sorunlarını çözmek maksadıyla bu şekilde bir adım atmıştır.

Sonuç olarak taraflar arasında sıcak bir çatışma çıkma ihtimali önlenerek kriz barışçıl yollardan çözülmüştür. Bir dış politika krizi olarak Uçak Krizi'nin Türk-Rus ilişkileri üzerinde çoğunlukla ekonomik etkisi olup siyasi ve askeri alanlara da etkinin sirayet ettiği gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- ACAR Hasan, “ Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul’un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine”, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, C. 2, S. 1, ss.107- 132.
- AKGÜL Fatih, “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları’nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 3, S. 5 (2007), ss. 129-155.
- AKSU Fuat, “Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 15, S. 59 (2018), ss. 65- 87.
- ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 9.b., Bursa: Aktüel Yayınları, 2018.
- ARMAOĞLU Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayinevi, 1997.
- ATAMAN Muhittin, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, *SETA Rapor*, S. 6, Nisan 2012.
- AYDEMİR Emrah, “Uluslararası İlişkilerde Kriz İletişimi ve Uygulaması”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 10(2005), ss. 204- 231.
- AYDIN Mustafa, “TİKA’nın Yapılanması ve Görevleri Kutusu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2: 1980- 2001*, ed. Baskın Oran, 12. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- BAHARÇİÇEK Abdulkadir, Osman AĞIR, “Türkiye-Rusya İlişkilerinin Suriye Krizi Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Analytical Politics*, C. 1, S. 2, ss.1-19.
- BALTA Evren, “From Geopolitical Competition to Strategic Partnership: Turkey and Russia after The Cold War”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 16, S. 63, (2019), ss. 69-86.
- BAŞIHOŞ Seda, Ayşegül TAŞÖZ, Can İTEZ, “Rusya ile Yaşanan Krizin Ekonomiye Olası Etkilerine Nasıl Bakılabilir?”, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, Aralık 2015.
- BİNGÖL Oktay, “Uluslararası Krizlerde Liderin Rolü”, *Krizler ve Kriz Yönetimi*, ed. Mehmet Seyfettin Erol- Ertan Efeğil, Ankara: Barış Kitabevi, 2012, ss. 85- 106.
- BRAUCH Hans Günter, “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 5, S. 18 (Yaz 2008), s. 1-47.
- BRECHER Michael, *Crisis in World Politics: Theory and Reality*, 1.b., England: Pergamon Press, 1993.
- BRECHER Michael, “ Crisis, Conflict, War: State of the Discipline”, *International Political Science Review*, C. 17, S. 2 (1996), ss. 127- 139.

- BRECHER Michael, *International Political Eartquake*, 1.b., Ann Arbor:University of Michigan Press, 2008.
- ÇELİK Edip, 100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi, 1. b, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.
- ÇELİKPALA Mitat “Rusya Federasyonu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3: 2001- 2012*, ed. Baskın Oran, 2. b, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- ÇINAR Burak, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü”, *Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, ss. 39-56.
- DAVUTOĞLU Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 104. b., İstanbul: Küre Yayınları, 2015.
- DEMİRAG Yelda, “Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye- Gürcistan İlişkileri”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 2, S.7 (Güz 2005), ss.125- 155.
- DEMİRAG Yelda, “Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası”, *Rusya’nın Doğu Politikası*, ed. Sezgin Kaya, Bursa: Ekin Yayınevi, 2013.
- EDİGER Volkan Ş., Duygu DURMAZ, “Energy in Turkey and Russia’s Roller-Coaster Relationship”, *Insight Turkey*, C. 19, S. 1 (2017), ss.135-155.
- ERDAĞ Ramazan, “TürkStream as Russia’s Last Step in Diversification”, *Insight Turkey*, C. 23, S. 1 (2021), pp. 205-226.
- EROL Mehmet Seyfettin, Emre Ozan, “Uluslararası Krizler ve Medya: Dış politika Kriz Yönetiminde Medyanın Rolü Üzerine Bir Deneme”, *Krizler ve Kriz Yönetimi*, ed. Mehmet Seyfettin Erol- Ertan Efeğil, Ankara: Barış Kitabevi, 2012, ss. 123-144.
- EROL Mehmet Seyfettin, Sertif DEMİR, “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Politikaları”, *Rusya’nın Doğu Politikası*, ed. Sezgin Kaya, Bursa: Ekin Yayınevi, 2013.
- ERŞEN Emre, “Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, ss.153-171.
- ERŞEN Emre, “Evaluating the Fighter Jet Crisis in Turkish-Russian Relations”, *Insight Turkey*, C. 19, S. 4 (Sonbahar 2017), ss. 85-104.
- GENOVESE Michael A., “Presidential Leadership and Crisis Management”, *Presidential Studies Quarterly*, C. 16, S. 2 (1986), ss. 300- 309.
- GEORGE Alexander L., “Geçici Bir Kriz Yönetimi Kuramı”, *Avoiding War: Problems of Crisis Management*, C.1, ed. Alexander L. George, çev. Nazlı Hamiş, İstanbul: Nesa Yayın Grubu, 2006.

- GEORGE Alexander L., “Kriz Yönetimi İçin Stratejiler”, *Avoiding War: Problems of Crisis Management*, C.2, ed. Alexander L. George, çev. Nazlı Hamiş, İstanbul: Nesa Yayın Grubu, 2006.
- GÖKÇE Mustafa, “Tarihsel Perspektiften Rusya’nın Hazar Denizi’ne olan İlgisi ve Bölge Politikaları”, *Rusya’nın Doğu Politikası*, ed. Sezgin Kaya, Bursa: Ekin Yayınevi, 2013.
- GÜLEÇ Göksel, “Rusya’nın Ekonomik Yaptırımları ve Türkiye’nin Bu Yaptırımlara Karşı Hukuki Mücadele İmkanları”, *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, S. 7 (2016), ss. 35-42.
- GÜLTEKİN Raşit, Mustafa Erkan ÜYÜMEZ, “Türkiye ile Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri: Vergiler, Krizler, İşbirliği ve Beklentiler”, *Sakarya İktisat Dergisi*, C. 5, S. 3 (2016), ss. 63-85.
- HALE William, *Turkish Foreign Policy: 1774-2000*, Çev. Petek Demir, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.
- HALE William, “Turkey, the U.S., Russia, and the Syrian Civil War”, *Insight Turkey*, C. 21, S. 4 (2019), ss.25-40.
- YÜCEL HASAN, “Türk- Amerikan İlişkilerinde S-400 Krizi”, *SETA*, Ocak 2020, Sayı 302, 7-27.
- HUDSON Valerie M., “The History and Evolution of Foreign Policy Analysis”, *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, ed. Steve Smith- Amelia Hadfield- Tım Dunne, New York: Oxford University Press, 2016, ss. 13-30.
- İŞYAR Ömer Göksel, “Definition and Management of International Crises”, *Perceptions*, C. 13, (Winter 2008), ss. 1- 49.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası: Uluslararası Politikanın Çözömlenemeyen Düğümü*, 2. b., Bursa: Sayda Yayınları, 2018.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*, 2. b., Bursa: Dora Yayınları, 2021.
- İZZETGİL Elşan, Rovshan MURSHUDLU, “Suriye Krizi Bağlamında Rusya’nın Ortadoğu Politikasının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 1 (2021), ss.269-311.
- JAMES Patrick, Jonathan WİLKENFELD, “Structural Factors and International Crisis Behavior”, *Conflict Management and Peace Science*, C. 7, S. 2 (Spring 1984), ss. 33- 53.
- KAKIŞIM Cemal, “Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi”, *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 1(Mart 2019), ss.67-89.

- KARDAŞ Şaban, Ali BALCI, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 2. b., İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- KAYA Sezgin, “Türkiye’ye Yönelik SSCB Talepleri”, *Diplomasi Tarihi 2*, ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, Bursa: Dora, 2020.
- KAYSI Hakan, “Energy Security of The European Union and Turkey’s Role”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C. 10, S. 2 (2011), ss.63-82.
- KELKİTLİ Fatma Aslı, “Russia’s Caspian Policy: Efforts to Hold Ground in a Contested Region”, *Akademik Bakış*, C. 12, S. 24 (2019), ss.67-89.
- KELLER Jonathan W., “Leadership Style, Regime Type and Foreign Policy Crisis Behavior: A Contingent Monadic Peace?”, *International Studies Quarterly*, C. 49, S. 2(2005), ss. 205- 231.
- KESER Ahmet, Ömer Ertuğrul MERAL, “Türk Hava Sahasını İhlal Eden Rus Uçağının Düşürülmesi: Uluslararası Anlaşmalar ve Hukuk Çerçevesinde Bir İnceleme”, *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1 (2016), ss. 29-44.
- KOÇAK Muhammet, “Türkiye- Rusya İlişkileri”, *SETA Analiz*, S. 201 (Mayıs 2017), ss. 1-16.
- LASZLO Ervin, *Küresel Bakmak Evrensel Düşünmek Küçülen Dünyanın Yeniden Biçimlenişi*, 3. b., Çev. İbrahim S. Canbolat, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- LEWİS Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 6. b., Çev. Boğaç Babür Turna, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2013.
- MCCLELLAND Charles A., “ The Anticipation of International Crises: Prospect for Theory and Research”, *International Studies Quarterly*, C. 21, S. 1 (Mart 1977), ss. 15- 38.
- OZAN Emre, “Suriye İç Savaşı ve Türkiye’nin Değişen Güvenlik Gündemi”, *ANKASAM*, Rapor No 2, Mayıs 2017.
- ÖNİŞ Ziya, Şuhnaz YILMAZ, “The Political Economy of BRICS and near-BRICS in an Emerging Global Order : Co-operation and Conflict in Turkish-Russian Relations”, *Third World Quarterly*, November 2015.
- ÖZBAY Fatih, “The Relations between Turkey and Russia in the 2000s”, *Perceptions*, C. 16, S. 3 (2011), ss.69-92.
- PAMUK İsmail, “Angajman Kuralları: Tanımı, Kapsamı ve Uygulanmasına İlişkin Bir İnceleme”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 32, S. 2 (2012), ss. 105- 145.
- PHİLİPS Warren, Richard RİMKUNAS, “The Concept of Crisis in International Politics”, *Journal of Peace Research*, C. 15, S. 3 (1978), ss. 259- 272.

- PURTAŞ Fırat, “Rus Çarlığının Etkin Bir Aktör Oluşunun Diplomasinin Gelişimine Etkileri”, *Diplomasi Tarihi 1*, ed. Barış Özdal, R, Kutay Karaca, Bursa: Dora Yayınları, 2018.
- ROGERS J. Philip, “Kriz Pazarlığı Kuralları ve Kriz Yönetimi”, *Avoiding War: Problems of Crisis Management*, C.3, Alexander L. George, çev. Nazlı Hamiş, İstanbul: Nesa Yayın Grubu, 2006, s. 29.
- SANDER Oral, *Siyasi Tarih 1918- 1994*, 23. Baskı, Ankara: İmge Yayınları, 2013.
- STEEL Miranda, “Crisis”, *Oxford Wordpower Dictionary*, Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 161.
- STEİN Janice Gross, “Foreign Policy Decision Making: Rational, Psychological and Neurological Models”, *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, ed. Steve Smith-Amelia Hadfield- Tim Dunne, New York: Oxford University Press, 2016, ss. 130-143.
- STERN Eric, Bengt SUNDELİUS, “Managing Asymmetrical Crisis: Sweden, the USSR and U-137”, *International Studies Quarterly*, C. 36, S. 2 (Haziran 1992), ss. 213-239.
- SVİSTUNOVA İrina, “1991-2016 Yıllarında Rus-Türk Siyasi İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2 (Sonbahar 2016), ss.75-91.
- SWEİJS Tim, Artur USANOV, Rik RUTTEN, “Crisis: Definitions and Empirics”, *Hague Centre for Strategic Studies*, (2016), ss. 17- 33.
- TANRISEVER Oktay F., “Türkiye-Rusya Krizinin Dinamikleri ve İkili İlişkilere Etkisi”, *Bilge Strateji*, C. 8, S. 14, ss. 7-17.
- TELLAL Erel, “Sovyetlerle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919- 1980*, ed. Baskın Oran, 6. B, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- TELLAL Erel, “SSCB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2: 1980- 2001*, ed. Baskın Oran, 12. b, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- TOPSAKAL İlyas, “Tarihi Süreçte Rusya- Türkiye İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, ss.33- 53.
- WİLKENFELD Jonathan, “Trigger-Response Transition in Foreign Policy Crises, 1929-1985”, *The Journal of Conflict Resolution*, C.35, S. 1 (Mart, 1991), ss. 143- 169.
- YEŞİLOT Okan, Burcu ÖZDEMİR, “Türk- Rus İlişkilerinin Geleceği: Rekabet mi? İşbirliği mi?”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, ss.55- 73.
- YILMAZ Muzaffer Ercan, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri”, *Akademik Fener*, C. 8, S. 13, ss. 27-41.

İnternet kaynakları:

- “Angajman nedir? Angajman Kuralları nelerdir?”, Hürriyet, 24.11.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/bilgi/angajman-nedir-angajman-kurallari-nelerdir-40018101>, (Erişim Tarihi: 10.06.2022).
- “Başbakan Davutoğlu: Türkiye'nin hava sahasına sahip çıkması en tabii hakkıdır”, Anadolu Ajansı, 25.11.2015, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/basbakan-davutoglu-turkiyenin-hava-sahasina-sahip-cikmasi-en-tabii-hakkidir/481061>, (Erişim Tarihi: 18.05.2022).
- “Dağlık Karabağ: Azerbaycan ordusu 27 yıl sonra Kelbecer'e girdi”, BBC News, 25 Kasım 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55070984> (Erişim Tarihi:12.04.2022)
- “Davutoğlu: Her türlü tedbir hakkımız ve görevimiz”, Aljazeera Türk, 24.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151124165853/http://www.aljazeera.com.tr/haber/davutoglu-her-turlu-tedbir-hakkimiz-ve-gorevimiz>, (Erişim Tarihi: 30.05.2022).
- “Davutoğlu’ndan Bayırbucak açıklaması”, NTV, 20.11.2015, https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglundan-bayirbucak-aciklamasi,GfbCkbGn-UKvjXC_YDjB1w, (Erişim Tarihi: 07.05.2015).
- “Davutoğlu: Rus pilotun cenazesini Rusya'ya teslim edeceğiz”, Aljazeera Türk, 29.11.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/davutoglu-rus-pilotun-cenazesini-rusyaya-teslim-edecegiz>, (Erişim Tarihi:31.05.2022).
- Dimitar Bechev, “What’s behind the Turkey-Russia reset?”, Aljazeera, 09.08.2016, <https://www.aljazeera.com/opinions/2016/8/9/whats-behind-the-turkey-russia-reset>, (Erişim Tarihi: 31.05.2022).
- “Doğal Gaz Boru Hatları”, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari>, (Erişim Tarihi: 16.04.2022).
- “Erdoğan: Bir daha izin vermeyiz”, Aljazeera Türk, 26.04.2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-bir-daha-izin-vermeyiz>, (Erişim Tarihi: 05.05.2022)
- “Erdogan Exclusive: New page in Russia-Turkey relations”, TASS, 09.08.2016, <https://tass.com/world/893204>, (Erişim Tarihi: 10.06.2022).
- “F-16’lar Suriye Uçağını indirdi”, Aljazeera Türk, 11.10.2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/f-16lar-suriye-ucagini-indirdi>, (Erişim Tarihi: 23.04.2022).
- “Genelkurmay Rus uçağına yapılan uyarılan ses kaydını yayımladı,” Anadolu Ajansı, 25.11.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/genelkurmay-rus-ucagina-yapilan-uyarilarin-ses-kaydini-yayimladi/481350>, (Erişim Tarihi: 10.05.2022)

- “Genelkurmay’dan düşürülen uçakla ilgili açıklama”, Hürriyet, 24.11.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmaydan-dusurulen-ucakla-ilgili-aciklama-40017991>, (Erişim Tarihi: 09.05.2022)
- <http://en.kremlin.ru/acts/news/50805>, 28.11.2015, (Erişim Tarihi: 27.05.2022)
- “İkinci Rus pilot kaçmayı başardı, Aljazeera Türk, 25.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151125112357/http://www.aljazeera.com.tr/haber/ikinci-rus-pilot-kacmayi-basardi>, (Erişim Tarihi: 10.05.2022).
- “Lavrov cancels Turkey visit over downing of Russian military jet”, RT News, 24.11.2022, <https://web.archive.org/web/20151124194845/https://www.rt.com/news/323284-lavrov-cancels-visit-turkey/>, (Erişim Tarihi: 18.05.2022)
- “Lavrov: Ben gitmiyorum, siz de gitmeyin”, Aljazeera Türk, 24.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151124171132/http://www.aljazeera.com.tr/haber/lavrov-ben-gitmiyorum-siz-de-gitmeyin>, (Erişim Tarihi: 10.05.2022).
- “Medvedev: Rus uçağının düşürülmesi saldırganlık eylemi”, Sputnik Türkiye, 26.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151126124807/http://tr.sputniknews.com/rusya/20151126/1019281891/medvedev-rusya-turkiye-ucak.html>, (Erişim Tarihi: 18.05.2022).
- MGK 28 Haziran 2012 Tarihli Toplantı, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/28-haziran-2012-tarihli-toplanti>, (Erişim Tarihi: 05.05.2022).
- Murat Yetkin, “Who Benefited When Turkey Downed the Russian Jet”, Hürriyet Daily News, 10.12.2015, <https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/murat-yetkin/who-benefited-when-turkey-downed-the-russian-jet-92315>, (Erişim Tarihi: 18.05.2022).
- “Nato condemns Russia over violations of Turkey’s airspace”, The Guardian, 06.01.2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/oct/05/turkey-says-russian-warplane-violated-airspace>, (Erişim tarihi: 18.05.2022).
- “NATO: Rusya çoğunlukla IŞİD’i hedef almıyor”, Aljazeera Türk, 24.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151124184802/http://www.aljazeera.com.tr/haber/nato-rusya-cogunlukla-isidi-hedef-almiyor>, (Erişim Tarihi: 18.05.2022).
- “New conference following talks with President of Turkey Recep Tayyip Erdogan”, 09.08.2016, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/52673>, (Erişim Tarihi: 31.05.2022).
- No: 269, 5 Ekim 2015, Rusya Federasyonu’na Ait Uçağın Hava Sahamızı İhlali Hk., Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 05.10.2015, https://www.mfa.gov.tr/no_-269_-05-ekim-2015_-rusya-federasyonu-na-ait-ucagin-hava-sahamizi-ihlali-hk_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 07.05.2022).
- “Obama: Türkiye’nin topraklarını korumaya hakkı var”, Aljazeera Türk, 24.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151124180952/http://www.aljazeera.com.tr/haber/obama-turkiyenin-topraklarini-koruma-hakki-var>, (Erişim Tarihi: 18.05.2022).

- Online Etymology Dictionary, Crisis, <https://www.etymonline.com/search?q=crisis>, (Erişim Tarihi: 04.01.2022).
- “Orta Asya Ülkeleri İle İlişkiler”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi:14.04.2022)
- “Putin, Türkiye'ye yaptırımları kaldırdı”, Aljazeera Türk, 30.06.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-turkiyeye-yaptirimlari-kaldirdi>, (Erişim Tarihi: 31.05.2016).
- “Putin: Esad ve Kürtler dışında kimse IŞİD’le gerçek anlamda mücadele etmiyor”, Sputnik Türkiye, 28.09.2015, <http://tr.sputniknews.com/20150928/Vladimir-Putin-Birlesmis-Milletler-1018001435.html>, (Erişim Tarihi: 23.04.2022).
- “Putin refuses contacts with Erdogan as Turkey not ready to apologize: Kremlin aide”, Reuters, 27.11.2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-putin-turkey-idUSKBN0TG1CK20151127>, (Erişim Tarihi: 19.05.2022).
- “Putin: Türkiye'yle savaşmayı hiç düşünmedik”, Aljazeera Türk, 28.05.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-turkiyeyle-savasmayi-hic-dusunmedik>, (Erişim Tarihi: 26.05.2022).
- “Putin: Çok ciddi sonuçları olacak”, AljazeeraTürk, 24.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151124165417/http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-cok-ciddi-sonuclari-olacak>, (Erişim Tarihi: 10.05.2022).
- “Putin says Turkey shot down Russian plane to defend IS oil supplies”, Reuters, 30.11.2015, <https://www.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-syria-russia-turkey-idAFKBN0TJ2EK20151130>, (Erişim Tarihi: 10.05.2022).
- “Putin: Terör işbirlikçileri tarafından sırtımızdan bıçaklandık”, Sputnik Türkiye, 24.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151124154348/http://tr.sputniknews.com/turkiye/20151124/1019216204/turkiye-suriye-askeri-ucak-rusya.html>, (Erişim Tarihi: 10.05.2022).
- “Russian War Jet Data Fails to Solve Turkey Crash Riddle”, Irish Examiner, 22.12.2015, <https://www.irishexaminer.com/world/arid-20372814.html>, (Erişim Tarihi: 18.05.2022).
- “Rus turist sayısı yüzde 87,4 azaldı”, HaberTürk, 28.07.2016, <https://www.haberturk.com/ekonomi/turizm/haber/1273217-rus-turist-sayisi-yuzde-87-4-azaldi>, (Erişim Tarihi: 30.05.2016).
- “Rusya ve Türkiye'nin ticaret hacmi yüzde 40'tan fazla düştü”, Sputnik Türkiye, 16.08.2016, <https://tr.sputniknews.com/20160816/rusya-turkiye-ticaret-1024399837.html>, (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

- "Russia's Putin calls Turkey's downing of Russian jet 'stab in the back'", Reuters, 24.11.2015, <https://www.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-syria-turkey-putin-idUKKBN0TD1J720151124>, (Erişim Tarihi: 10.05.2022).
- "Russia plans sanctions against Turkey over jet downing", BBC, 26 Kasım 2015, <https://www.bbc.com/news/world-europe-34933608>, (Erişim Tarihi: 26.05.2022).
- "Rusya'nın barışmak için 3 şartı var", Milliyet, 14.12.2015, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/rusyanin-barismak-icin-3-sarti-var-2163380>, (Erişim Tarihi: 29.05.2022).
- "Ruslara son ikaz 15 Ekim'de Genelkurmay'da yapıldı", Anadolu Ajansı, 26.11.2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ruslara-son-ikaz-15-ekimde-genelkurmayda-yapildi/481538>, (Erişim Tarihi: 18.05.2022).
- "Rusya'dan S-400 hamlesi", Aljazeera Türk, 25.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151125110354/http://www.aljazeera.com.tr/haber/rusya-adan-s-400-hamlesi>, (Erişim Tarihi: 18.05.2022).
- "Rusya'dan Patriot Uyarısı", Habertürk, 22.11.2012, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/796493-rusyadan-patriot-uyarisi>, (Erişim Tarihi: 22.04.2022)
- "Rusya'dan Suriye'de ilk hava saldırısı", BBC NEWS, 30.09.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150930_rusya_suriye_hava_saldirisi, (Erişim Tarihi: 06.05.2022)
- "Rusya ile krizin maliyeti en az 11 milyar dolar", NTV, 25.01.2016, <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/rusya-ile-krizin-maliyeti-11-milyar-dolar,FPbktLfoeEuJ3nHMrOS10A>, (Erişim Tarihi: 30.05.2022).
- "Savaş Uçağını Suriye Düşürmüş", CNN Türk, 23.06.2012, <https://www.cnnturk.com/2012/turkiye/06/23/savas.ucagini.suriye.dusurmus/666160.0/index.html>, (Erişim Tarihi: 05.05.2022).
- "Sunday Times: F-4'ün düşürülmesinde 'Rus Parmağı Var'", BBC News, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/07/120701_times_f4_russia, (Erişim Tarihi: 05.05.2022)
- "Tanap", <https://www.tanap.com/tanap-projesi>, (Erişim Tarihi: 16.04.2022)
- Tolga Tanış, "Gülen'in İadesi", Hürriyet, 23 Temmuz 2016, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/tolga-tanis/gulenin-iadesi-40165856>, (Erişim Tarihi:30.05.2022).
- "Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) açıldı", https://www.ntv.com.tr/ekonomi/trans-anadolu-dogalgaz-boru-hatti-tanap-acildi,oWdT1oKaxEC_ZCsPI_C6Uw, (Erişim Tarihi: 16.04.2022)

- “Türk jetleri Rus uçağını düşürdü”, HaberTürk, 24.11.2015, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1157674-suriye-sinirinda-ucak-dustu>, (Erişim Tarihi: 10.05.2022).
- “Türk-Rus üçlü mekanizması ilk kez toplandı: Rusya'nın önceliği Suriye sınırı”, Sputnik Türkiye, 12.08.2016, <http://tr.sputniknews.com/20160812/turk-rus-uclu-mekanizma-oncelik-suriye-1024349236.html>, (Erişim Tarihi:10.06.2022).
- “Türk Savaş Uçağı Suriye Karasularında Düştü”, CNN Türk, 22.06.2012, <https://www.cnnturk.com/2012/turkiye/06/22/turk.savas.ucagi.suriye.karasularinda.dustu/666139.0/index.html>, (Erişim Tarihi: 05.05.2022).
- “Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Anlaşması İmzalandı”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 10.10.2016, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/53547/cumhurbaskani-erdogan-rusya-devlet-baskani-putin-ile-gorustu.html>, (Erişim Tarihi: 31.05.2022).
- “Turkey won't apologize for downing Russian warplane, Erdogan says”, CNN, 27.11.2022, <https://edition.cnn.com/2015/11/26/middleeast/syria-turkey-russia-warplane-shot-down/index.html>, (Erişim Tarihi: 18.05.2022).
- Türkçe Etimoloji Sözlüğü, Krisis, <https://www.etimolojiturkce.com/arama/krisis>, (Erişim Tarihi: 04.01.2022)
- “Türkiye Rusya'dan S-400 alıyor”, NTV, 13.07.2017, <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/turkiye-rusyadan-s-400-aliyor,sYNQd330Q0GartLeXpTdvQ/1LGLzohiikWgtaT12w2Blw>, (Erişim Tarihi:31.05.2022).
- “Türkiye Suriye'ye karşılık verdi”, Hürriyet, 04.10.2012, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-suriyeye-karsilik-verdi-21617637>, (Erişim Tarihi: 06.05.2022)
- “Türkiye Suriye helikopterini düşürdü”, Hürriyet, 17.05.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-suriye-helikopterini-dusurdu-29026778>, (Erişim Tarihi: 06.05.2022)
- “Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 7 ülkeden Rusya'ya çağrı”, Hürriyet, 02.10.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyenin-de-aralarinda-buludugu-7-ulkeden-rusyaya-cagri-30213521>, (Erişim Tarihi: 06.05.2022).
- “Türkiye'nin Uluslararası Enerji Stratejisi”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 15.04.2022)
- “Türkiye tüm hava ve kara birliklerini teyakkuza geçirdi”, CNN Türk, 25.11.2015, <https://web.archive.org/web/20151125143335/http://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-tum-hava-ve-kara-birliklerini-teyakkuza-gecirdi>, (Erişim Tarihi:18.05.2022).

United Nations Charter, Chapter VI:Pacific Settlement of Disputes, Article 33, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-6>, (Erişim Tarihi: 17.02.2022).

United Nations Charter, Chapter VII:Action with Respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression, Article 41, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-7>, e.t. 17.02.2022.

United Nations Charter, Chapter VII:Action with Respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression, Article 42, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-7>, e.t. 17.02.2022.

Vladimir Putin, “Russia and Changing World”, *Ria Novosti*, 27.02.2012, <https://valdaiclub.com/a/highlights/vladimir-putin-on-foreign-policy-russia-and-the-changing-world/>, (Erişim Tarihi: 21.04.2022).

“Vladimir Putin received a letter from President of Turkey Recep Tayyip Erdoğan”, 27.06.2016, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/52282>, (Erişim Tarihi: 31.05.2022).

“Vladimir Putin, Recep Tayyip Erdoğan'ı aradı”, CNN Türk, 17.07.2016, <https://www.cnnturk.com/dunya/vladimir-putin-recep-tayyip-erdogani-aradi>, (Erişim Tarihi: 31.05.2022).